

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МЕНЬШЕНІНА АННА ЄВГЕНІЇВНА

УДК: 321:124.5-044.922]:141.78(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ
ПОСТМОДЕРНУ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ (А. Є. Меньшеніна)

Науковий керівник – **БАБКІНА Ольга Володимирівна**, доктор
політичних наук, професор

Київ-2020

АНОТАЦІЯ

Меньшеніна А. Є. Трансформація політичних цінностей в умовах постмодерну. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.01 – «Теорія та історія політичної науки».

Дисертацію присвячено комплексному аналізу політичних цінностей та їхньої трансформації в умовах постмодерну. Розглядаються основні тенденції та особливості постмодерну як сучасної епохи та його вплив на зміну суспільно-політичних цінностей і світової політики загалом. На основі сучасного розуміння постмодерну здійснена спроба дослідження природи політичних цінностей, їх зміни, умов поширення. Охарактеризовується зв'язок між універсальними та національними системами політичних цінностей, відтак осмислюються західні та незахідні цінності в політиці. Окрема увага приділена стану та перспективам розвитку демократичних цінностей сучасної України в контексті євроінтеграційної стратегії.

Розглядається проблема трансформації політичних цінностей в умовах постмодерну як комплексу змін у межах суспільної та політичної свідомості, на яку вплинули перегляд економічних, соціальних, міжособистісних відносин, самої соціальної структури під дією глобалізації, поширення плюралізму, індивідуалізму з одночасним розширенням прав і свобод людини, вираженим пацифізмом і гуманністю на тлі глобальних безпекової, екологічної, економічної та політичної криз. Пропонується авторське визначення постмодерних політичних цінностей як найбільш об'єктивованих, надособових, суспільно-політичних феноменів нейтрального характеру, що втілені в ідеях, ідеалах, нормах і потребах, які панують у сфері політики, мають амбівалентний характер і набувають відповідного конструктивного чи деструктивного потенціалу залежно від моральних норм їхнього носія та засобів утілення, на основі яких здійснюється та набуває значення політичне життя суспільства.

Визначаються особливості ціннісної основи постмодерної політичної дійсності та виокремлюються риси політичних цінностей відповідної епохи, а саме: суб'єктність реальності, поворот політики, науки, історії до людини, її переконань, ідеалів, норм та інтересів; критика та розпад старих міфів і метанаративів; посилення плюралізму як основи політичних і соціокультурних відносин; їх змінність та відносна динамічність; визнання альтернативних шляхів розвитку людства; перехід цінностей від матеріальних до постматеріальних; необхідність усвідомлення зла як антицінності. Обґрунтовуються можливості вживання категорії «постмодерн» як основної для визначення сучасної епохи поряд із новітніми дослідженнями дійсності постпостмодерну, що постійно виникають у наукових дискурсах, а також аналізу постмодерну в політологічному контексті, виокремлення чинників, рис та умов його поширення. Аргументується взаємозалежність усвідомлення ціннісного компоненту політичного життя та виникнення політики постмодерну, тобто розуміння політики як сфери людської діяльності, що зазнає вирішального впливу через посередництво таких компонентів цінностей як ідеали, норми, мораль, орієнтації, установки тощо.

Осмилюється теза щодо амбівалентності політичних цінностей, які детерміновані панівними морально-етичними нормами певної спільноти-носія. Зазначено, що цінності мають одночасно конструктивний та деструктивний потенціал, а варіативність їх розуміння суб'єктом політики залежить від його власних інтересів, потреб, моральних установок, ідеалів і норм. Аргументується, що в умовах плинного постмодерну політичні цінності мають подвійний характер, який проявляється в змінах, що відбуваються відносно самих ціннісних ієрархій, так і всередині їх складових. З'ясовуються межі та умови дуалістичного характеру системи цінностей сучасної України на основі її ментальних, світоглядних, історичних, геополітичних особливостей.

Розглядається розуміння функціонального значення, рівня та меж існування цінностей як орієнтирів і регуляторів політичного життя в усіх його інституційних і процесуальних вимірах (особливості прийняття політичних

рішень, мотивація діяльності суб'єктів політики, узгодження інтересів соціальних груп та ін.). Отримало подальший розвиток наукове обґрунтування сутності та значення політичних цінностей для політичної науки та політичної аксіології зокрема, в якості одного з вирішальних чинників трансформації політичних систем і надання сенсу політичному процесу.

Аналізується співвідношення базових та універсальних політичних цінностей, які в умовах постмодерну та викликаних ним глобалізаційних процесів усе частіше зближуються: базові політичні цінності набувають універсального значення, універсальні – стають базовими для політичної системи. Виокремлюються умови формування суспільно-політичних цінностей за постмодерну, від індивідуальних до загальноновизнаних, на основі пізнання та сприйняття суб'єктом політичного життя основних моральних настанов, політичних ідеалів, орієнтирів тощо, з подальшим переходом на рівень загальноновизнаної політичної цінності.

Окреслені особливості західних і незахідних політичних цінностей та їхній життєздатний потенціал на основі аналізу відповідних політичних систем, відтак обґрунтовується положення щодо альтернативності шляхів реалізації універсальних і специфічних цінностей у межах певної національної держави. Аналізується взаємозв'язок між універсальними та унікальними ціннісними системами сучасних держав, який полягає в тому, що універсальні цінності не обмежують національні, а навпаки, сприяють їх розвитку в напрямі демократизації, дотримання прав і свобод людини тощо.

Досліджується стан і проблеми розвитку політичних цінностей сучасної України в контексті їх постмодерної трансформації, а також визначені причини та ознаки існування подвійної системи цінностей в українському суспільстві. Аналізуються можливості подолання ціннісного розколу та перспективи консолідації українського соціуму в умовах гібридної війни та геополітичного визначення навколо спільних політичних цінностей. Консолідуюча здатність цінностей вбачається в утвердженні суверенітету, свободи, національної гідності, національного самовизначення тощо. В якості однієї з головних

політичних цінностей в умовах постмодерну осмислюється демократія, та водночас розглядаються наукові дискусії щодо перспектив її розвитку та трансформації, зокрема й в Україні.

Розуміння трансформації політичних цінностей в умовах постмодерну як сучасної епохи вбачається важливим як у теоретичному, так і практичному значеннях. Тому виокремлюються питання, які потребують подальшого політологічного вивчення: проблема вживання категорії постмодерну/постпостмодерну в соціогуманітарних науках, особливості переходу до обґрунтування нових інтерпретацій сучасності та політичної дійсності; аксіологічні системи перехідних суспільств та їх вплив на функціонування політичних режимів; загрози і перспективи формування конструктивних політичних цінностей, зокрема й для України.

Підсумовується, що ціннісна проблематика в політиці містить ключ до розв'язання конфліктів як усередині суспільства, так і на глобальному рівні, сприяє досягненню консенсусу спільнот, сталому розвитку держав, прогресу людства. Особливості функціонування та реалізації політичних цінностей, врахування їхнього трансформаційного потенціалу можуть стати підґрунтям для подальших наукових й аналітичних досліджень, а також реалізовуватися в практичній діяльності державних діячів, політиків, політичних експертів, на рівні громадянського суспільства.

Матеріали дослідження можуть використовуватися в рамках таких дисциплін, як «Політологія», «Філософія політики», «Політична культура», «Політичні доктрини сучасності», «Проблеми демократії та демократизації», «Політична психологія» та інших.

Ключові слова: політичні цінності, політична аксіологія, аксіологічна система, ієрархія цінностей, політика постмодерну, політичний постмодернізм, постмодерні політичні цінності, політична трансформація, демократія.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Меньшеніна А. Є. Особливості функціонування демократії в інформаційному суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін*. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. С. 473–479.

2. Меньшеніна А. Є. Потенційні можливості реалізації демократичних цінностей в інформаційному суспільстві. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2015. №8(124). С. 38–42.

3. Menshenina A. Confucianism as the Basis of Asian Political Values. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін*. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 21. С. 31–35.

4. Меньшеніна А. Є. Західноєвропейські та східно-азійські цінності: точки конфронтації та умови зближення. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво Гілея», 2018. Вип. 139(12). Ч. 3. Політичні науки. С. 123–127.

Статті у зарубіжному фаховому виданні та у наукових виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз:

5. Меньшеніна А. Є. Вплив постмодерних реалій на процес трансформації політичних цінностей в світі і в Україні. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О. О., 2018. Вип. 8. С. 199–204.

6. Меньшеніна А. Є. Проблема поєднання універсальних та національних цінностей у постмодерному дискурсі. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні і політичні науки. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2019. Вип. 85. С. 220–231.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

7. Меньшеніна А. Є. Аксіологічне значення демократії для сучасної держави. *«ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки»*: Тези доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів [у 2-х т.]. Т.1, 4–7 квітня 2017 року. Ред. кол.: В. М. Ісаєнко та ін. Національний авіаційний університет. Київ: НАУ. 2017. С. 266–268.

8. Меньшеніна А. Є. Становлення політичних цінностей сучасної України. *Дванадцять юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики та загрози*. До 25-річчя факультету політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 1–2 червня 2017 р. Ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 345–348.

9. Меньшеніна А. Є. Універсалізм та проблема збереження національної держави: подолання ціннісних конфліктів як тенденція XXI століття. *«Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях»*: Матеріали IX міжнародної наук.-практ. конф., 26–27 листопада 2018 року. Укладачі А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Хом'як. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2018. С. 122–124.

10. Меньшеніна А. Є. Моральний прояв політики в епоху постмодерну: ціннісні засади. *«Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі»*: Тези VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 29 листопада 2018 року. Київ: Кафедра етики та естетики НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 78–83.

11. Меньшеніна А. Є. Постмодерн в політиці: ціннісний аспект осмислення сучасних реалій. *Глухівські наукові читання – 2018. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Матеріали VIII Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів, 4–6 грудня 2018 року*. Відп. за випуск О. О. Вишник. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка, 2018. С. 75–78.

12. Меньшеніна А. Є. Екологічні цінності в системі політичної аксіології: постмодерний контекст. *Science for sustainable development: Матеріали Міжнародного конгресу, 10–11 листопада 2019 року*. За заг. ред. проф. О. В. Кендюхова. Київ: Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «СПЕЙСТАЙМ», 2019. С. 239–242.

ANNOTATION

Menshenina A. Transformation of Political Values in the Postmodern Environment. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation is devoted to a comprehensive analysis of political values and their transformation in the postmodern environment. The main trends and features of postmodern as a modern epoch and its influence on the change of socio-political values and world politics are examined. On the basis of modern understanding of postmodern, the attempt has been made to study the nature of political values, their transformation, distribution conditions. The relationship between universal and national systems of political values are characterized, and therefore Western and non-Western values in politics are comprehended. Special attention is paid to the state and prospects of development of democratic values of modern Ukraine in the context of its European integration strategy.

The problem political value transformation in the postmodern environment is considered as a set of changes within the social and political consciousness, which was influenced by the revision of economic, social, interpersonal relations, the social structure itself under the influence of globalization, the spread of pluralism, individualism with the simultaneous expansion of human rights and freedoms, expressed pacifism and humanity against the background of global security, environmental, economic and political crises. The author's definition of postmodern political values is offered as the most objectified, suprapersonal, socio-political phenomena of neutral character, embodied in ideas, ideals, norms and needs prevailing in politics, having an ambivalent character and acquiring the appropriate constructive or destructive potential, which depends on moral norms of their bearers and means of their embodiment, on the basis of which the political life of society is carried out and acquires its significance.

The peculiarities of the postmodern value basis of political reality are determined and the features of political values of the corresponding era are distinguished, namely: subjectivity of reality, turn of politics, science, history to man,

his beliefs, ideals, norms and interests; criticism and disintegration of old myths and metanarratives; strengthening pluralism as the basis of political and socio-cultural relations; their variables and relative dynamism; recognition of alternative ways of human development; the transition of values from material to post-material; the need to understand evil as anti-value. The possibilities of using the category «postmodern» as the basic term to determine the modern epoch along with the latest studies of postpostmodern reality, which constantly arise in scientific discourses, as well as the analysis of postmodern in the political context, the separation of factors, features and conditions of its distribution, are substantiated. The interdependence of awareness of the value component of political life and the emergence of postmodern politics is argued that is understanding of politics as a sphere of human activity, which decisively influenced by such components of values like ideals, norms, moral, orientations, attitudes, etc.

The thesis on the ambivalence of political values, which are determined by the prevailing moral and ethical norms of a certain community is comprehended. It is noted that values have both constructive and destructive potential, and the variability of their understanding by the subject of politics depends on his or her own interests, needs, moral attitudes, ideal and norms. It is argued that in the postmodern conditions political values are of a dual nature, which is manifested in the changes occurring in the relation to the most value hierarchies and within their constituents. The boundaries and conditions of the dualistic nature of the value system of modern Ukraine are revealed on the basis of its mental, worldview, historical, geopolitical characteristics.

The understanding the functional significance, level and limits of the existence of values as guidelines and regulators of political life in all its institutional and procedural dimensions (features of political decision making, motivation of policy actors, coordination of interests of social groups, etc.) is considered. The scientific substantiation of the essence and significance of political values for political science and political axiology as one of the decisive factors in the transformation of political systems and giving meaning to the political process has been further developed.

The correlation of basic and universal political values is analyzed, which are increasingly converging in the conditions of postmodern and globalization process. It can be understood as basic values acquire universal significance and at the same time universal values become basic for the political system. The conditions of formation of socio-political values for postmodern, from individual to generally accepted, are distinguished on the basis of knowledge and perception of the subject of political life the basic moral guidelines, political ideals, etc., with their subsequent transition to the universally recognized level of political value.

The features of Western and non-Western political values and their viable potential have been outlined on the basis of the analysis of relevant political systems. It is substantiated the position on the alternative ways of realization of universal and specific values within a certain nation state. The interconnection between universal and unique value systems of modern states is analyzed. That means that universal values do not limit the national, but contribute to their development in their direction to democratization, respect for human rights and freedom etc.

The state and problems of development of political values of modern Ukraine are investigated in the context of their postmodern transformation. The reasons and signs of existence of the dual value system in Ukrainian society are determined. The possibilities of overcoming the value split and prospects of consolidation of Ukrainian society in the context of hybrid war and geopolitical definition around common political values are analyzed. The consolidating ability of values is seen in the establishment of sovereignty, freedom, national dignity, national self-determination, etc. Democracy is being comprehended as one of the main political values in the postmodern environment, and at the same time scientific discussions on the prospects for its development and transformation, including in Ukraine, are considered.

Understanding the transformation of political values in the postmodern as a modern era is seen as important in both theoretical and practical terms. Therefore, there are issues that require further political study: the problem of using the category of postmodern /postpostmodern in socio-humanitarian sciences, features of the

transition to justification of new interpretations of modernity and political reality; axiological systems of transitional societies and their influence on the functioning of political regimes; threats and prospects for the formation of constructive political values, including Ukraine.

It is summarized that the issue of values in politics contains the key to resolving conflicts both within society and at the global level, contributes to the consensus of communities, sustainable development of states, and human progress. Peculiarities of functioning and realization of political values, taking into account their transformational potential can become a basis for further scientific and analytical research, as well as be implemented in the practical activities of statesmen, politicians, political experts and at the level of civil society.

The thesis materials can be used in such disciplines as «Political Science», «Philosophy of Politics», «Political Culture», «Contemporary Political Doctrines», «Problems of Democracy and Democratization», «Political Psychology», and others.

Key words: political values, political axiology, axiological system, hierarchy of values, postmodern politics, political postmodernism, postmodern political values, political transformation, democracy.

LIST OF SCIENTISTS'S PUBLICATIONS ON THE DISSERTATION THEME

Scientific works, in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Menshenina A. Osoblyvosti funktsionuvannia demokratii v informatsiinomu suspilstvi. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-humanitarnykh dystsyplin*. Vidp. red. O. V. Babkina Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. 2014. Spetsvypusk. S. 473–479.

2. Menshenina A. Potentsiini mozhlyvosti realizatsii demokratychnykh tsinnostei v informatsiinomu suspilstvi. *Hrani Naukovo-teoretychnyi i hromadsko-politychnyi almanakh*. 2015. №8(124). S. 38–42.

3. Menshenina A. Confucianism as the Basis of Asian Political Values. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-humanitaranykh dystsyplin*. Vidp. red. O. V. Babkina. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2017. Vyp. 21. S. 31–35.

4. Menshenina A. Zakhidnoievropeiski ta skhidno-aziiski tsinnosti: tochky konfrontatsii ta umovy zblyzhennia. *Hileia: naukovyi visnyk*. Kyiv: «Vydavnytstvo Hileia», 2018. Vyp. 139(12). Ch.3. Politychni nauky. S. 123–127.

Articles in scientific specialized editions of Ukraine:

Article in scientific journal included in international scientometric bases:

5. Menshenina A. Vplyv postmodernykh realii na protses transformatsii politychnykh tsinnostei v sviti i v Ukraini. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Zhytomyr-Kyiv-Krakiv: FOP Yevenok O. O., 2018. Vyp. 8. S. 199–204.

6. Menshenina A. Problema poiednannia universalnykh ta natsionalnykh tsinnostei u postmodernomu dyskursi. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Seriya Yurydychni i politychni nauky*. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka». 2019. Vyp. 85. S. 220–231.

Scientific works certifying the approbation of the dissertation materials and additionally reflect the obtained scientific results:

7. Menshenina A. Aksiolohichne znachennia demokratii dlia suchasnoi derzhavy. «POLIT. Suchasni problemy nauky. Humanitarni nauky»: tezy dopovidei XVII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv [u

2-kh t.] T.1, 4–7 kvitnia 2017 roku. Red. kol.: V. M. Isaienko ta in. Natsionalnyi aviatsiinyi universytet: Kyiv: NAU. 2017. S. 266–268.

8. Menshenina A. Stanovlennia politychnykh tsinnostei suchasnoi Ukrainy. Dvanadtsiati yurydychni chytannia. Derzhava v suspilno-politychnykh protsesakh: vyklyky ta zahrozy mizhnarodna. Do 25-richchia fakultetu politolohii ta prava NPU imeni M. P. Drahomanova: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, 1–2 chervnia 2017 roku. Red. kol.: V. P. Andrushchenko, Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. S. 345–348.

9. Menshenina A. Universalizm ta problema zberezhennia natsionalnoi derzhavy: podolannia tsinnisnykh konfliktiv yak tendentsiia XXI stolittia. «*Velyki viiny, velyki transformatsii, 1918-2018 roky: konflikty ta myr u XX i XXI storichchiakh*»: Materialy IKh mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf., 26-27 lystopada 2018 roku. Ukladachi A. A. Melnychenko, P. V. Kutuiev, A. O. Khomiak. Kyiv: NTUU «KPI imeni Ihoria Sikorskoho», 2018. S. 122–124.

10. Menshenina A. Moralnyi proiav polityky v epokhu postmodernu: tsinnisni zasady. «*Etyko-estetychna tradytsiia u vitchyznianiï kulturi*»: Tezy VIII Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 29 lystopada 2018 roku. Kyiv: Kafedra etyky ta estetyky NPU imeni M. P. Drahomanova, 2018. S. 78–83.

11. Menshenina A. Postmodern v politytsi: tsinnisnyi aspekt osmyslennia suchasnykh realii. *Hlukhivski naukovy chytannia – 2018. Aktualni pytannia suspilnykh ta humanitarnykh nauk*: Materialy VIII Mizhnarodnoi internet-konferentsii molodykh uchenykh i studentiv, 4-6 hrudnia 2018 roku. Vidp. za vypusk O. O. Vyshnyk. Hlukhiv: Hlukhivskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni O. Dovzhenka, 2018. S. 75–78.

12. Menshenina A. Ekolohichni tsinnosti v systemi politychnoi aksiolohii: postmodernyi kontekst. *Science for sustainable development*: materialy Mizhnarodnoho konhresu, 10-11 lystopada 2019 roku. Za zah. red. prof. O. V. Kendiukhova. Kyiv: Asotsiatsiia spryiannia hlobalizatsii osvity ta nauky «SPEISTAIM», 2019. S. 239–242.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади розуміння політичних цінностей як феномену постмодернізму.....	25
1.1 Основні підходи до визначення поняття «постмодерн»: політологічний аналіз.....	25
1.2 Концептуалізація проблеми політичних цінностей в історії політичної думки.....	49
1.3 Політичні цінності як об’єкт сучасної політичної науки в умовах постмодерну.....	65
Висновки до першого розділу.....	83
РОЗДІЛ 2. Вплив постмодерних реалій на трансформацію політичних цінностей.....	85
2.1 Особливості базових політичних цінностей в умовах постмодерну.....	85
2.2 Проблема поєднання універсальних та унікальних цінностей в постмодерному дискурсі	103
2.3 Цінності західних та незахідних суспільств: точки конфронтації та умови співіснування.....	113
Висновки до другого розділу.....	125
РОЗДІЛ 3. Основні чинники впливу на трансформацію політичних цінностей сучасної України	127
3.1. Стан і проблеми трансформації політичних цінностей сучасної України.....	127
3.2 Ціннісна основа демократії: постмодерні виклики та українські реалії.....	145
3.3. Імплементация демократичних цінностей у політичне життя українського суспільства в контексті євроінтеграційної стратегії.....	160
Висновки до третього розділу.....	181
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ.....	218

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми. Актуальність дисертації зумовлена підвищеною увагою до ціннісного аспекту дослідження політики та її суб'єктів. Дедалі частіше цінності та їхні компоненти, такі як моральні правила, норми, установки, орієнтації та ідеали, стають смислоутворювальними та життєствердними умовами для реалізації політики. Ігнорування ж ціннісного компоненту в політиці робить її полем дії численних політичних та соціальних експериментів, узалежнює людину від амбіцій політичної еліти та може призвести до втрати довіри до політичних інститутів, делегітимації влади і навіть реваншу тих політичних сил, які не зацікавлені в демократичному розвитку держави. Саме ХХ ст. як апогей таких експериментів увиразнив питання цінностей, зокрема політичних, коли, незважаючи на весь морально-етичний, культурний та прогресивний потенціал, нагромаджений попередніми століттями, нехтування аспектом моральності в політиці поставило людство перед загрозою повного занепаду через світові війни, тоталітарні режими, геноциди окремих народів, ідеологічної уніфікації, гонки озброєнь, загрози ядерної війни на тлі близькості екологічної катастрофи. Усвідомлення ж та повернення до цінності як основного підґрунтя політичної діяльності в хронологічних межах збіглося зі спробами переосмислити новий відлік часу «після» – постмодернізм. Таким чином відкрите постмодерном питання політичної цінності виокремлює необхідність самозбереження людства як універсальної єдності осіб та ініціює постмодерне переосмислення цінностей демократії, рівності, свободи.

Політичні цінності як особлива духовна сфера політичного життя стають головними чинниками консолідації суспільства навколо своїх світоглядних орієнтирів та ідеалів, тому кожен конфлікт, що виникає на рівні мікро- чи макрогрупи, має характеристики конфлікту цінностей або ж ієрархій цінностей. Подолання ж глибоких ідейних протиріч на основі перегляду та реалізації загальнолюдських цінностей може убезпечити людство від насильницьких сценаріїв і надати політичній діяльності конструктивного характеру. За таких

умов осмислення та свідомі дії суб'єктів політичного життя задля формування суспільно-політичних цінностей певної спільноти уможливлють подолання ідейних протиріч, призведуть до прогресу та консолідації громадян, що в українських реаліях є важливим в умовах збройної агресії та геополітичної ідентифікації. Водночас усвідомлення їхньої чутливості до політичних і соціальних змін сучасності визначило необхідність дослідити трансформацію цінностей епохи, умовно названої постмодерном.

Питання постмодерну як нової відповіді плину часу було порушено багатьма філософами та суспільствознавцями, зокрема в працях П. Андерсона, Р. Барта, З. Баумана, Ж. Бодріяра, М. Гайдеггера, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ф. Джеймсона, У. Еко, Ж.-Ф. Ліотара, П. Козловскі, Р. Рорті, М. Фуко та інших. Дослідження постматеріальних цінностей як частини постмодерного дискурсу відобразилося в поглядах Д. Белла, К. Вельцеля, Ю. Габермаса, Р. Інглхарта, Й. Масуди, М. Кастельса, Д. Нейсбіта, Е. Тоффлера. Постмодерн як епоха та соціальне явище схарактеризований у рамках української політичної науки такими вченими: В. Бехом, В. Горбатенком, Д. Затонським, О. Постол та іншими. Проблематика політичних цінностей та її складових висвітлена в працях вітчизняних вчених: В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Бабкіна, О. Бабкіної, М. Головатого, О. Дьоміної, І. Жеребятникової, Ю. Карягіна, Ю. Манелюка, М. Михальченка, М. Остапенко, А. Ручки, П. Сліпця, Ю. Шайгородського, Ю. Щербакової та інших.

Проте комплексне дослідження впливу постмодернізму на трансформацію суспільно-політичних цінностей поки не було здійснене. Зі зростанням тенденції до розуміння цінності як детермінанти життєдіяльності людства необхідне звернення до політичної аксіології як науки про цінності. Виокремлення передумов, чинників та ознак переходу на нову стадію розвитку – постмодерну – потребує дослідження ціннісних детермінант такого переходу, а також аналізу трансформації політичних цінностей. Водночас поняття цінності все частіше вживають в публіцистиці та спекують ним у політичних промовах, не вдаючись до глибинного розуміння цінностей та умов реалізації їх

у конкретних суспільствах. Відтак доцільно проаналізувати саму природу цінностей згідно з постмодерними реаліями, окреслити умови змін цінностей у політиці, визначити межі їх поширення, зв'язок між універсальними та національними системами цінностей.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 13 від 27 квітня 2016 р.).

Метою дослідження є осмислення процесів трансформації політичних цінностей і ціннісного потенціалу політики окремого суспільства та світової політики загалом в умовах постмодерну.

Відповідно до мети поставлені такі **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати основні теоретико-методологічні засади дослідження постмодерну в політичних та інших суспільних науках;
- простежити генезу дослідження політичних цінностей, сформулювати визначення політичних цінностей в епоху постмодерну;
- дослідити особливості трансформації сучасних базових політичних цінностей держав та суспільств в умовах постмодерної дійсності;
- розглянути межі між універсалізацією політичних цінностей та збереженням їхнього національно-орієнтованого підґрунтя, обґрунтувати життєздатність ціннісних систем (не)західного походження;
- увиразнити особливості політичних цінностей сучасної України та вплив постмодерних реалій на їхнє становлення та розвиток;
- з'ясувати аксіологічне значення демократії за постмодерну та можливі шляхи її трансформації в світовому, зокрема й українському контекстах;

- виокремити напрями формування та реалізації політичних цінностей українського суспільства, можливості їх імплементації у контексті євроінтеграційних прагнень.

Об'єктом дослідження є політичні цінності як особливі надособові форми суспільно-політичної дійсності та рушійні сили політичної діяльності; **предметом** – трансформація політичних цінностей в умовах постмодерну.

Методологічну основу дослідження становлять: міждисциплінарний підхід до дослідження політичних цінностей, який охоплює філософські та соціогуманітарні, психологічні, власне політологічні та інші обґрунтування цієї проблематики; історичний підхід під час виокремлення умов розвитку та формування політичних цінностей окремих держав, зокрема України; аксіологічний підхід до розуміння політичних явищ і процесів, який дає змогу віднайти причини, умови протиріч і конфліктів, а також врегулювати їх на основі пошуку спільних цінностей. Загалом аксіологія збагачує прогностичний аналіз відповідно до наявних у групі, суспільства чи держави ціннісних установок. Аксіологічний підхід, як врахування ціннісного потенціалу певного суспільства чи країни, може бути застосований у компаративістиці під час дослідження політичних систем-носіїв різних культур чи цивілізаційної належності. Можливості порівняльного методу дали змогу виокремити критерії дослідження та проаналізувати системи політичних цінностей універсального та національного характеру, західні та незахідні політичні цінності.

Ключовими принципами дослідження є об'єктивність (як визначальний орієнтир розуміння політичних явищ загалом та детермінант впливу на трансформацію цінностей зокрема), історизм (як можливість розглянути проблему становлення постмодерної дійсності та її трансформацію на основі дослідження конкретних політичних цінностей), соціальний підхід (який поставив носія цінностей у центр дослідження та допоміг визначити особливості зміни ціннісних орієнтацій таких носіїв). Відповідно до синергетичного підходу видається можливим дослідити політичні цінності в умовах розрізненого, еkleктичного та суперечливого постмодерну. У

дослідженні використано діалектичний метод, за яким цінності проаналізовано в глибинному зв'язку всередині ієрархій цінностей та з об'єктивними явищами політичного життя, а також через протиріччя, коли цінність формується у свідомості як реакція на небажану антицінність.

Серед спеціальних методів – опрацювання соціологічних даних на основі емпіричних матеріалів аналітичних центрів (Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва, Інститут соціології НАН України, Світове дослідження цінностей «World Value Survey», щорічних досліджень «Індекс верховенства права» в рамках Світового юридичного проєкту, Індекс сприйняття корупції в рамках проєкту Transparency International, Індекс військового потенціалу «Global Fire Power» та інші). Прогностичний метод дав змогу визначити основні тенденції розвитку політичних цінностей сучасності, зокрема України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в дослідженні трансформації політичних цінностей за постмодерних реалій як детермінанти суспільно-політичного розвитку. На захист виноситься низка положень, що характеризуються науковою новизною.

Вперше:

– розглянуто трансформацію політичних цінностей в умовах постмодерну як комплекс змін суспільної та політичної свідомості, на яку вплинув перегляд економічних, соціальних, міжособистісних відносин, самої соціальної структури під дією глобалізації, поширення плюралізму, індивідуалізму з одночасним розширенням прав і свобод людини, вираженим пацифізмом і гуманністю на тлі глобальних безпекової, екологічної, економічної та політичної криз;

– запропоновано авторське визначення постмодерних політичних цінностей як найбільш об'єктивованих, надособових, суспільно-політичних феноменів нейтрального характеру, що втілені в ідеях, ідеалах, нормах і потребах, які панують у сфері політики, мають амбівалентний характер і набувають відповідного конструктивного чи деструктивного потенціалу

залежно від моральних норм їхнього носія та засобів утілення, на основі яких здійснюється та набуває значення політичне життя суспільства;

– визначені особливості ціннісної основи постмодерної політичної дійсності та виокремлені риси політичних цінностей відповідної епохи, а саме: суб'єктність реальності, поворот політики, науки, історії до людини, її переконань, ідеалів, норм та інтересів; критика та розпад старих міфів і метанаративів; посилення плюралізму як основи політичних і соціокультурних відносин; змінність та відносна динамічність політичних цінностей; визнання альтернативних шляхів розвитку людства; перехід цінностей від матеріальних до постматеріальних; необхідність усвідомлення зла як антицінності;

– обґрунтовано тезу щодо амбівалентності політичних цінностей, які детерміновані панівними морально-етичними нормами певної спільноти-носія. Зазначено, що цінності мають одночасно конструктивний і деструктивний потенціал; варіативним є їх розуміння суб'єктом політики відповідно до власних інтересів і потреб, залежно від його моральних установок, ідеалів, норм; в умовах плинного постмодерну вони мають подвійний характер, що проявляється в змінах, які відбуваються відносно самих ціннісних ієрархій, так і всередині їх складових. З'ясовано межі та умови дуалістичного характеру системи цінностей сучасної України на основі її ментальних, світоглядних, історичних, геополітичних особливостей.

Поглиблено:

– положення про вживання категорії «постмодерн» як основної для визначення сучасної епохи поряд із новітніми дослідженнями дійсності постпостмодерну, що виникають у наукових дискурсах, а також про значимість вивчення постмодерну в політологічному контексті, виокремлення чинників, рис та умов його поширення;

– аргументацію щодо взаємозалежності усвідомлення ціннісного компоненту політичного життя та виникнення політики постмодерну зокрема, яка характеризується поглядом на неї як на сферу людської діяльності, що

знає вирішального впливу через посередництво таких компонентів цінностей як ідеали, норми, мораль, установки тощо;

- розуміння функціонального значення, рівня і меж існування цінностей як орієнтирів і регуляторів політичного життя в усіх його інституційних та процесуальних вимірах (особливості прийняття політичних рішень, мотивація діяльності суб'єктів політики, узгодження інтересів соціальних груп тощо);

- аналіз співвідношення базових та універсальних політичних цінностей, які в умовах постмодерну та викликаних ним глобалізаційних процесів усе частіше зближуються: базові політичні цінності набувають універсального значення, універсальні – стають базовими для політичної системи;

- з'ясування умов формування суспільно-політичних цінностей за постмодерну на основі пізнання та сприйняття суб'єктом політичного життя основних моральних настанов, політичних ідеалів, орієнтирів тощо з подальшим його переходом на рівень загальновизнаної політичної цінності;

- дослідження особливостей західних і незахідних політичних цінностей та їхнього життєздатного потенціалу на основі аналізу відповідних політичних систем та обґрунтування положення щодо альтернативності шляхів реалізації універсальних і специфічних цінностей у межах національної держави;

- визначення консолідуючого потенціалу політичних цінностей в умовах загрози цілісності України та її соціального розколу, а також завершення її геополітичного визначення, утвердження політичних цінностей на основі таких як суверенітет, свобода, національна гідність, національне самовизначення тощо.

Отримали подальший розвиток:

- наукове обґрунтування сутності та значення політичних цінностей для політичної науки;

- розуміння взаємозв'язку між універсальними та унікальними ціннісними системами сучасних держав, який полягає в тому, що універсальні

цінності не скасовують національних, а навпаки, сприяють їх розвитку в напрямі демократизації, дотримання прав і свобод людини тощо;

– аналіз стану та перспектив розвитку демократії в умовах постмодерну.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає у спробі комплексно схарактеризувати політичні цінності як категорію політичної науки, визначити їхню природу, сутність, місце та значення в політології, а також проаналізувати їхні трансформації в умовах постмодерну. Ціннісна проблематика в політиці містить ключ до розв’язання конфліктів як усередині суспільства, так і на глобальному рівні, сприяє досягненню консенсусу спільнот, сталому розвитку держав, прогресу людства. Особливості функціонування та реалізації політичних цінностей, врахування їхнього трансформаційного потенціалу можуть стати підґрунтям для подальших наукових й аналітичних досліджень, а також реалізовуватися в практичній діяльності державних діячів, політиків, політичних експертів, на рівні громадянського суспільства. Виокремлено ціннісні орієнтації західних та незахідних цінностей, які можуть бути джерелом ідей для практичного втілення конструктивних політичних цінностей політичної системи, зокрема української.

Матеріали дослідження можуть використовуватися в рамках таких дисциплін як «Політологія», «Філософія політики», «Політична культура», «Проблеми демократії та демократизації», «Політична психологія» та інших.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати отримані авторкою самостійно, усі опубліковані праці за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Положення та результати дисертації обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова. Основний зміст дослідження було викладено в доповідях на таких наукових та науково-практичних конференціях, зокрема міжнародних: «Політика і духовність в умовах глобалізаційних викликів» (Київ, 2–3 квітня 2014 р.), «ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки» (Київ, 4–7 квітня 2017 р.), «Дванадцяті юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики та загрози» (Київ, 1–2 червня 2017 р.),

«Китайська цивілізація: традиції та сучасність» (Київ, 25 вересня 2018 р.), «Великі війни, великі трансформації, 1918-2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях» (Київ, 26–27 листопада 2018 р.), Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі» (Київ, 29 листопада 2018 р.), Глухівські наукові читання – 2018. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук (Глухів, 4–6 грудня 2018 р.), Science for sustainable development (Київ, 10–11 листопада 2019 р.), «П'ятнадцять юридичні читання. Правове забезпечення розвитку освіти і науки в контексті євроінтеграції України (Київ, 1–2 квітня 2020 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 12 наукових праць, з яких 5 статей – у фахових виданнях з політичних наук; 1 стаття – у зарубіжному виданні, а також 6 публікацій засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати.

Структура та обсяг дисертації зумовлені змістом і метою дослідження, а також необхідністю виконати поставлені концептуально-теоретичні завдання. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів), висновків, списку використаних джерел (у кількості 263 найменувань), додатків. Дисертацію викладено на 222 сторінках, з яких обсяг основного тексту – 176 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФЕНОМЕНУ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

1.1. Основні підходи до визначення поняття «постмодерн»: політологічний аналіз

XX ст. стало найбільш бурхливим на події, ідеї та винаходи за всю історію людства. Самовпевненість у власному беззаперечному прогресі, з якою людство (здебільшого розвинене західне суспільство) вступило в XX ст., минула під тиском продуктів цієї самовпевненості: дві світові війни, тоталітарні експерименти, загроза ядерної війни, відчуження людини тощо. Проголошені Просвітництвом цінності, переглянуті німецькою класичною філософією, ретельно підживлені спробами розвинених суспільств, втілити ідеали їхніх гасел, виявилися нежиттєздатними або застарілими під час подальшого розвитку подій. Світ продовжував поступальними кроками йти вперед, відбудовуючи зруйноване, укріплюючись та стверджуючись у незмінному прогресі. Проте в цій картині сучасності, названій «модерном», виникли певні ціннісно-орієнтаційні пустоти, з якими модерн власними засобами не міг впоратися самотійно. Залатати їх зміг маленький, але суперечливий префікс «пост-», прийнявши ці «пустоти» як належне і зрозумівши їх місце та призначення.

У наших попередніх публікаціях розглядалося, що смислоутворюючі компоненти політичної діяльності й основні орієнтири політичного життя вказують на певний історичний етап розвитку людства й незважаючи на антропоцентризм Відродження, раціоналізм Просвітництва та пошуки морального закону XIX ст., на зламі століть людство увійшло у новий етап розвитку, очевидний в неминучості, розмитий у межах та ознаках. Цей етап став іменуватися «модерном» [105, с. 200]. Водночас переосмислення соціальної та політичної дійсності, викликане глибокими трансформаціями у

багатьох сферах діяльності людства, формує новий етап, названий «постмодерн».

У філософії першого теоретика постмодернізму Ж.-Ф. Ліотара «пост-» означає, щось на кшталт переорієнтації: новий напрям змінює попередній» [99, с. 105]. Проте деякі вчені скептично ставляться до ідеї «пост-», яка іноді може розумітися як «недо-», тобто як нездатність дати чітку оцінку реальності, виробити власну методологію та у разі потреби розірвати зв'язки з минулим. З іншого одного боку, короткий історичний проміжок часу, протягом якого відбулося багато змін, що стосуються політики, економіки, культури, свідомості людей та їх цінностей, виявив ці глибинні зміни та поки що не встановив межі епох. Не будучи прихильником постмодернізму, Г. Дерлуг'ян все ж відмічає його практичність: «Префікс “пост-“ приєднався до всього. Посткомуністичні режими, економіка постіндустріального постфордизму, постраціоналізм, постструктуралізм, постутопізм, постсекуляризм, постспоживацькі орієнтації провідних верст, постбудь-що» [58, с. 289]. З іншого боку, епоха, проголошена постмодерном, вказує на закінчення попередньої, але остаточно не пориває з нею, вибудовуючи на її основі нові смисли та цінності.

Окремої уваги потребує зосередження на питанні, пов'язаному з використанням понять «постмодернізм» та «постмодерн». У праці «Симулякри та симуляція» Ж. Бодрієра наголошується на необхідності розмежовувати поняття «постмодерн» та «постмодернізм». Постмодернізм означає насамперед «комплекс філософських, науково-теоретичних уявлень, особливий спосіб сприйняття дійсності, теорію, що описує постсучасність постсучасність, а постмодерн – ту ситуацію, в якій перебуває людство» [26, с. 4]. За твердженням одного з прихильників постмодернізму В. Вельша: «Постмодерн...осмислений як конституція радикальної плюральності, а постмодернізм захищається як його концепція» [35, с. 15]. Відповідно ми зазначали в попередніх публікаціях, що «Постмодерн – це епоха, в якій знаходиться суспільство, постмодернізм –

наукова концепція, філософська течія, що розглядає епоху постмодерну» [110, с. 76].

Точкою відліку постмодерну вважають закінчення Другої світової війни, як результату прорахунків модерну з його схильністю до уніфікації, раціоналізації, зверхнього ставлення до інакшого, категоричності та порядку. Модерн був прогресивною епохою, яка характеризувалася посиленням попередніх здобутків науково-технічного прогресу, ролі держави, сили демократії, капіталу, втіленням нечуваних раніше проєктів (соціалізм, комунізм, розробка атомної зброї, ідея освоєння космосу і т. д.). Модерн був неспокійним, суперечливим, але намагався зберегти status-quo традиційних західних цінностей, незважаючи на новий стан людини, її відчуження та нове віднайдення себе після світових воєн, поляризації світу, розквіту нових соціальних рухів, конкуренції щодо стилю життя з боку незахідного суспільства тощо. Ж.-Ф. Ліотар пояснював ситуацію виникнення постмодерну з позицій логічного глухого кута, в який зайшла західна цивілізація: «Ідеали західної цивілізації, що вийшли з античної, християнської та сучасної традицій, провалилися» [98, с. 85]. Тому, коли ситуація повністю вийшла з-під контролю і попередні традиційні цінності та їх розуміння не змогли стабілізувати становище, постмодерн прийняв його слабкі сторони, розламаний політичний та геополітичний світопорядок, увесь його хаос, хиби, загрози та сформулював для світу нові виклики. Долаючи протиріччя заради консенсусу, він проголосив себе апологетом протиріч, поставив на п'єдестал іронію замість серйозності.

Модерний прогрес настільки стрімко розвивався, що цінності та мораль інколи просто не встигали підлаштовуватися під ситуацію. Після усіх історичних передумов виникнення постмодернізму, в 1954 р. А. Швейцер, отримуючи Нобелівську премію миру, у своїй доповіді звернувся до совісті сильних світу: «Так трапилося, що людина стала надлюдиною. Але надлюдина страждає фатальною духовною неповноцінністю. Вона не проявляє надлюдської розсудливості, яка б відповідала її надлюдській могутності та дозволила використовувати набуту міць для розумних та добрих справ, а не для

вбивства та руйнування. Саме через нестачу розсудливості досягнення науки та практики були використані їй на зло, а не на благо...Набувши надлюдську міць, ми самі стали нелюдами» [199]. У цій промові простежується мотивація виникнення постмодернізму як критичної необхідності надати альтернатив світові, що кульгає на совість, а також висміяти його порядок, гординю на тлі кризи цінностей.

Постмодерн є насамперед станом історії, спробою віднайти новий сенс у швидкоплинному світі, а іноді його створити. Саме з цієї причини він часто наражається на супротив з боку прихильників модерну, який, за твердженням Ю. Габермаса, є ще «незавершеним проєктом», адже «...розщеплення модерну та раціональності вже відбулося» [41, с. 16], а отже, постмодерну немає місця. Проте розкол модерної раціональності, дисципліни, прогнозованості та традиційних цінностей може свідчити про необхідність застосування нового підходу до аналізу дійсності. Чисто модерні проєкти соціалізму та комунізму довели свою обмеженість на тлі капіталізму; маскулінний модерн не зміг заглушити голос жінки, що лунав дедалі голосніше, як не зміг пояснити витoki зла та запропонувати традиційне розуміння цінностей правди, свободи, справедливості, гуманності та рівності для тих, хто бачив ГУЛАГ, Голокост, Освенцим, Хіросиму та Нагасакі. Постмодерн оголошує абсолютну ревізію загальнолюдських цінностей не з метою їх зруйнувати, а навпаки, щоб віднайти новий сенс, тоді як модерн зазнав відчутних втрат через поширення нігілістичних ідей.

Процес трансформації суспільства став умовно називатися епохою постмодерну, яка в рамках течії постмодернізму стала поширюватися на такі сфери діяльності людини (у порядку його поширення):

- архітектуру, що представлена теоретичними здобутками Ч. Дженкса;
- літературу та мистецтво, де критичний аналіз постмодерну та його основних, відмінних від модерну, рис здійснив І. Гассан;

– філософію та соціальні дисципліни, де постмодерн досліджувався як стан історії, світу з новими смислами. Представлений даний філософський напрямок такими постструктуралістами, як Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, ідейними прихильниками екзистенціалізму, герменевтики (П. Ріквор), неомарксизму (Ф. Джеймісон, Г. Маркузе, Е. Фромм) та ін.

Політиці постмодерну передували глибокі трансформації суспільства, ірраціональність та алогічність яких важко було пояснити засобами традиційного знання. Так, американський філософ та арт-критик А. Данто в інтерв'ю Є. Доманській доводив, що тоталітаризм та фашизм стали продуктами модерної схильності до механізації політичного та суспільного життя, а також його уніфікації, проте антиформалізм постмодерну виключає поняття необхідного чи належного. Тому, на думку А. Данто, «В політиці відбулося наступне: коли люди припинили думати про себе як про тих, хто займає певне місце (місце жінки, “знати своє місце”, якщо ви належите до нижчих класів, “не порушувати правила поведінки”, якщо ви студент, намагатися “бути непомітним”, якщо ви темношкірий чи єврей), тоді привабливість тоталітарної держави почала випаровуватися. Я думаю, що вимивання концепту “місця” та вітання ординарності призвело до колапсу комунізму. Так що постмодернізм, щонайменше, є світом “відсутності місця” й від того, що вищі ідеали так, як вони специфіковані державою, належать модернові» [61, с. 245].

Отже, за умови постмодерну індивідуальність у своєму розмаїтті отримала право голосу та можливість проявити себе: він став на захист маргінальних верств, проголосивши людей рівними, незважаючи на стать, расу чи походження. Відповідно Ю. Жицінський у праці «Бог постмодерністів» писав про ідейні витоки постмодерну: «Американський соціолог А. Етціоні 1968 р. ввів у соціологію поняття постмодерного суспільства. Він уважав, що постмодерна доба почалася 1945 р. разом із закінченням Другої світової війни. Власне тоді, на його думку, “активне” суспільство одержало шанс

перетворитись із суспільства невільників на суспільство господарів тих інструментів, які воно само для себе витворило» [67, с. 13].

У статті «Сучасність постмодерну, сучасність вільна та сучасність ідеологічна» теоретик постмодернізму П. Козловскі зазначав, що питання «модерн або постмодерн» не є суперечкою між старим і новим: «Новим у суперечці про назву нинішньої епохи є той факт, що новий авангард, постмодерн, не знаходячи протиріч між собою й існуючим старим, тобто модерном, описує себе не як “антимодерн”, а як “постмодерн”» [85, с. 11].

На думку А. Данто, «...постмодернізм не став кризою модернізму... Модернізм був епохою, та вона закінчилася...Симптомів кризи зовсім немає» [61, с. 262]. Ж.-Ф. Ліотар у першій філософській книзі «Умови постмодернізму», присвяченій постмодерну, писав, що «Постмодернізм не означає ані нового світогляду, ані нового підходу, це просто організація подій за новим принципом, яка тривалий час підкорялася ідеї універсальній історії людства» [240, с. 81]. Отже, взаємозалежність між епохами модерну та постмодерну визначається з позицій трансформації першого на користь ідеології розпаду старих ідеалів та цінностей.

П. Козловскі, аналізуючи причини появи постмодерну як історичного періоду, розглядав пропонував три тенденції розвитку:

- по-перше, розвиток техніки до її нематеріальності;
- по-друге, відкриття кінцевості та проблема екології;
- по-третє, релігійний розвиток після розпаду утопізму [85, с. 15].

Локалізація культурних здобутків у міру сил прогресу людства ставала все менш помітною. Зокрема епоха Відродження як інтелектуальний, культурний, політичний феномен відзначилась невеликим географічним та суспільним простором, тому впливала лише на певні привілейовані прошарки, що мали доступ до її здобутків. Проте наступна значна епоха Просвітництва справила більший інтелектуальний вплив на учасників, розширивши межі свого розповсюдження і надавши привілейованого статусу західній культурі як найвищої та універсальної. Подальші епохи модерну та постмодерну

характеризуються певною тотальністю над усіма сферами життя людей, розширюючи простір своїх дій зі швидкістю космічного корабля, винайденого ними. Однак модерн узагальнив здобутки попередніх епох, хизуючись своїм акме та розквітом Західної цивілізації, а потім, зазнавши розколів, зміг відродитися в постмодерні. Тому межі існування постмодерну ширші за межі попереднього модерну, котрий стосується політики, економіки, прав людини (жінок, дітей та ненароджених), меншин, тварин, екосистем і надр Землі. У праці «Культура постмодерну: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку» П. Козловскі писав, що постмодерн виступає «Проти “диктатури загального”, інакше кажучи, таких формувань, які виступають поки ще тільки як *singulare tantum*, тобто в однині, постмодерне мислення встановлює різноманіття утворення множини» [84, с. 32].

Отже, постмодернізм проголошує плюралізм своїм постулатом, не терпить одноманітності та вважає істину відносною, хоча й міцно стоїть на позиції гуманності. В попередніх наших публікаціях ми зазначали, що постмодерн як назва сучасного етапу розвитку людства допускає різноманітність світу та вивчає її. Тому еkleктичність поглядів, ціннісних переконань, форм діяльності індивіда та держави стає не перешкодою для дослідження вченими поточної соціально-політичної чи культурної ситуації, а вихідним пунктом, з якого бере початок плюралізм [110, с. 77].

Водночас необхідно звернутися до дефініції постмодерну та постмодернізму, зважаючи на відсутність єдності всередині самої течії, присутності певного богемного статусу як філософії, наявності опонентів, а також великої кількості визначень, часто упереджених як у бік схвалення, так і засудження. Тому з причини пошуку наукової нейтральності варто звернутися до енциклопедичних словників.

У «Політичній енциклопедії» подається таке визначення: «Постмодернізм, постмодерн (лат. *post* – після, фр. *moderne* – новітній, «сучасний») – це термін, який позначає структурно подібні явища в суспільному житті та культурі сучасних розвинених країн, художній рух, який

поєднує низку постнереалістичних художніх напрямів кінця ХХ століття» [135, с. 602]. Словник новітньої політичної лексики так визначає постмодернізм: «Постмодернізм – змістовно-аксіологічна сукупність дослідницьких концептів, рух якої відбувається у напрямку постнекласичної рефлексії дійсності» [121, с. 304].

У книзі Д. Затонського «Модернізм та постмодернізм» наводиться визначення, яке У. Еко надавав постмодернізму: «Постмодернізм...не фіксоване хронологічно явище, а певний духовний стан...У цьому сенсі є правомірною фраза, що у будь-якої епохи є власний постмодернізм...Напевно, кожна епоха у свій час підходить до порогу кризи...» [Цит. за 70, с. 23]. Серед багатьох тлумачень терміну «постмодерн» О. Постол наводить таке: «Під постмодерном розуміють також глобальний стан цивілізації останніх десятиліть, який характеризується невизначеністю в усіх сферах життєдіяльності, що свідчить про неспокійний, катастрофічний стан планети» [143, с. 69–70]. Проте необхідно вказати, що протягом усього існування людство багато разів стояло над прірвою. Це підтверджується падінням великих міст, імперій, цивілізацій, цілих класів та народів, але кожен раз людство відроджувалося з руїн, відбудовуючи світ на старому тлі чи полишаючи зруйноване і починаючи все спочатку. Циклічність історії знову привела людину на порозі нового тисячоліття до усвідомлення загроз для усього людства від масштабів його діяльності, за умови відсутності ревізії його цінностей та моральних орієнтирів.

У праці Г. Кеглера «Етика після постмодернізму» вказуються три позиції розуміння постмодернізму, котрий є:

- антипозитивістським: не існує ніякого об'єктивного, безпосереднього, неполітичного розуміння соціальної норми та суспільства загалом;
- антиеволюціоністським: від піддає критиці теорії соціальної еволюції через використання ними етноцентристських стандартів як засобу оцінювання інших, за те, що вони універсалізують та ідеологічно

виправдовують свою власну контекстуальну практику, використовуючи свої власні цінності як вищий етап і в когнітивному, і в моральному відношенні;

– антиесенціалістським: будь-які теорії про природу людини являються ідеологічними, дискурсивними конструкціями, перетворюють в сутність те, що насправді будується символічно та соціально в конкретних, а тому обмежених, соціальних та культурних контекстах [81].

Постмодерн як глобальний стан людства пов'язаний із системними трансформаціями, яких зазнала відносна більшість сфер людської діяльності. Ф. Джеймісон пов'язував «...появу нових формальних ознак у культурі з появою нового типу соціального життя та новим економічним порядком, який часто застаріло (euphemistically) називають модернізацією, постіндустріальним суспільством чи суспільством споживання, медійним суспільством (society of the media) чи суспільством спектаклю (society of spectacle) чи мультинаціональним капіталізмом» [232, с. 113].

Як зазначалося вище, постмодерна течія (а на її основі й політика постмодерну) виникла як реакція на промахи модерну на основі певних тенденцій, що свідчили про неможливість повернення до попереднього стану модерніті. Отже, передумовами виникнення постмодерну та постмодерністського розуміння дійсності, а також тенденціями та умовами його розвитку є:

1. Поширення капіталізму та закріплення його статусу провідної форми економічних відносин. Хоча деякі теоретики постмодернізму критикували капіталізм за його схильність до уніфікації не тільки ринкових, а й соціальних відносин, проте вони визнавали його значення в перетворенні світу. Ж.-Ф. Ліотар виділяв дві влади за модерну: владу капіталу та владу партії (за нацизму та сталінізму). Владу капіталу він розумів як постмодерну: «Коли влада називається не партією, а капіталом, рішення “трансавангардистське”, чи “постмодерністське”» [99, с. 20]. Ф. Джеймісон звертав увагу на перемогу капіталізму над соціалізмом, а також його подальшу трансформацію за нових умов через його здатність до універсалізації. Завдяки капіталізму відбуваються

подальші трансформації в політичних, соціальних відносинах, підкріплені технологічними та науковими інноваціями, що дали поштовх наступній умові розвитку постмодерну.

2. Поява постіндустріального суспільства, а також його трансформація в інформаційне суспільство. Постмодерну відповідає зміна в економічних відносинах та формах господарювання, що отримала назву «постіндустріальна епоха». Постіндустріалізм вказує на зміни в економічних відносинах, виражає перехід до глобалізованих відносин на тлі зміни статусу та значення національної держави, означає надання пріоритетності новим нематеріальним галузям: науці, інформації та знанням, а також зростання залученості працівників в так званому третьому секторі економіки. Деякі вчені вважають, що постмодерн є фрагментом постіндустріального суспільства (В. Іноземцев). Проте всередині теорії постіндустріального суспільства точаться дискусії щодо взаємозалежності постіндустріалізму та інформаційного суспільства, чи зазнало перше логічного завершення та надало місце принципово новому інформаційному суспільству, чи інформаційне суспільство є складовою першого. Як зазначалося вище, епоха постмодерну охоплює усі сфери життєдіяльності людини. Наприклад, Р. Інглхарт ототожнює ці дві епохи, вважаючи постіндустріальне суспільство компонентом та фактором переходу до постмодерну. Інформація набуває рис базової цінності, та саме вона формує картину сучасних як політичних, так і економічних відносин глобалізованого світу. Ідеолог концепції інформаційного суспільства М. Кастельс зазначає, що «...знання та інформація стають головними ресурсами продуктивності та зростання розвинутих суспільств в сучасному світі» [213, с. 219]. Саме поширення ролі інформації та надання їй аксіологічного сенсу формує нові напрями та форми політичної участі, впливає на поширення політичної грамотності людства, утворює нові моделі економічної діяльності та способи впливу громадянського суспільства на державу. Дотичність концепцій постіндустріального інформаційного суспільства та постмодерну виявляється також у теоретичних здобутках Й. Масуди. Його поняття «демократії участі»,

що йде на зміну традиційній представницькій, вказує на сучасну тенденцію поширення інформації через альтернативні канали зв'язку, можливості у майбутньому враховувати політичний вибір меншості та формувати складні розгалужені елементи політичної системи, змінюючи таким чином саме значення влади. У той же час необхідно додати, що оптимістична картина зростання ролі нематеріальних цінностей, зазнає критики через універсалізацію спостереження та контролю людей. Ідея Паноптикону, ідеальної в'язниці, описана спочатку І. Бентамом та згадана М. Фуко в книзі «Наглядати та карати: народження в'язниці», є уособленням, на думку останнього, сучасної влади. Завдяки особливій формі башти, з якої наглядач, невидимий та невідомий, слідкує за кожною камерою ізольованих в'язнів, які ніколи не знають, коли дивляться саме на них, а тому повинні завжди дотримуватись правил. «Одне слово, – писав М. Фуко, – завдяки схемі влада не посилюється ззовні, додатковим суворим примусом або тягарем, тиснучи на функції, що їх сама й насаджує, а безпосередньо наявна в тих функціях, і то так вправно, що, підвищивши їхню ефективність, збільшує водночас власний вплив» [184, с. 258]. Дійсно, паноптична ідея мати прояви за допомогою відеоспостереження, обробки персональних даних людей, збір і використання інформації про особу засобами передачі даних. У цьому полягає постмодерністська критика сучасності – завдяки гіперболізованим образам застерегти від будь-якого прояву насилля над індивідом.

3. Глобалізація як наслідок капіталістичних відносин, технічного прогресу, зближення між державами. Деякі вчені, зокрема Е. Грін, поняття «постмодерн» ототожнюють з глобалізацією через появу нових інституцій, відмирання традиційного значення держави та виникнення нових форм взаємодії між політичними акторами. Проте постмодерн проявляє себе в стані глобалізованого світу, не схвалюючи її через її необ'єктивний характер та уніфікуючий потенціал. У роботі «Глобалізація» З. Баумана зазначено: «Глобалізація роз'єднує не менше, ніж об'єднує, вона роз'єднує, об'єднуючи, – розколи відбуваються з тих самих причин, що й посилення одноманітності

світу. Паралельно цьому процесу планетарного масштабу, який виник у бізнесі, фінансах, торгівлі та потоках інформації, відбувається й процес “локалізації”, закріплення простору... Те, що для одних уявляється глобалізацією, для інших обертається на локалізацію; для одних – це передвісник нової свободи, для інших – неочікуваний та жорстокий удар долі. На перше місце серед бажаних цінностей висувається мобільність, тобто свобода пересування» [15, с. 11]. Отже, постмодерна глобалізація трактується не лише як благо світу, що модернізується та шукає єдині правила гри, а як ще одна спроба уніфікувати новий світопорядок.

4. Трансформація соціальної структури та суспільних відносин, що почалася за модерну, набула нового значення в постмодерних реаліях. Індивідуалізм, який швидко розповсюдився, зробив людей рівними у своїй різноманітності, можливостях та домаганнях. Н. Смелзер зазначав також про з'яву нових соціальних рухів: протиядерних, за мир, екологічних, феміністичних, які є постмодерним проявом. «Нові соціальні рухи, – писали Г. Гаферкамп та Н. Смелзер у книзі «Соціальні зміни та сучасність» («Social Change and Modernity»), – це розширені можливості в працевлаштуванні жінок, особливо одружених. Ці рухи стали можливими через індустрію знань та загального розповсюдження громадського сектору. Поширення послуг, адміністративних посад та посад відповідальних за піклування (care-giving occupations), що збігаються із зростанням держави та її втручанням у сфери, котрі раніше були у сфері приватних послуг та відкриттям нових оплачуваних можливостей для працевлаштування жінок» [226, с. 47]. Із розширенням виборчого права, появою нових соціальних рухів та включення їх представників до політичної діяльності став можливим розвиток громадянського суспільства. Такі проекти та рухи як фемінізм, екологізм, пацифізм та інші, що націлені на подолання будь-якої форми дискримінації чи насилля, є суто постмодерними.

5. Поява нових об'єктів дослідження та галузей права. По-перше, виклики нової інформаційної епохи найзначнішою цінністю визначили знання, а також

зробили необхідним захист результатів інтелектуальної діяльності та творчості за допомогою нової галузі права, такої як авторське право. По-друге, диференціація світу та соціальних зв'язків, нове розуміння цінності кожної живої істоти та тлі розгортання нових соціальних та економічних відносин сприяли виникненню нового розуміння прав людини, до яких тепер входять гендерні права, права дітей, регулюються питання абортів та ненароджених дітей (Ю. Габермас, Ф. Фукуяма). Через вдосконалення медицини, її досягнень та спрощення доступу до неї, виникає нова галузь права та сфера політичної діяльності – охорона здоров'я. М. Фуко, досліджуючи хвороби суспільства з позицій соціальної філософії, пов'язував медичні дослідження з політичними та економічними змінами: «У період, коли індустріальний капіталізм почав перераховувати вимоги до робочої сили, питання захворюваності почало розглядатися в соціальному просторі: підтримка охорони здоров'я, лікування, суспільна допомога бідним та слабким, дослідження патологічних випадків та місць стали колективним обов'язком, який повинен бути включений і державою» [218, с. 163]. Отже, питання захворюваності та здоров'я, сфера охорони здоров'я стає важливою складовою державної політики, її соціальної складової. Поруч з нею іншого значення набувають рівність, справедливість та свобода, які тепер враховують осіб з особливими потребами. Водночас постмодерний світ розповсюджується не лише для утвердження пануючого статусу людини, але й на всі живі істоти, в тому числі тварин. Ця диференціація об'єктів відповідальності стала можливою завдяки перегляду цінності життя, й не тільки людського; коли людина, розширила межі свого співчуття. Це співчуття, окреслене в золотому правилі моралі та моральному вченні І. Канта, що викристалізувалося в праці А. Швейцера «Благоговіння перед життям», торкнулося майже всіх живих істот. Людина відчула відповідальність за все живе, тому що не лише вона відчуває страждання. З цих причин з'являється нова постмодерна галузь права – екологічне право. Тому, на наш погляд, «...екологія стає одночасно чинником формування політичних цінностей неполітичної природи...складовою універсальних цінностей держави та

суспільства, їх стратегічного значення» [106, с. 241], про що ми зазначали в попередніх публікаціях. На думку В. Горбатенка, «Ситуація постмодерну орієнтує на подолання етики антропоцентризму з його ставленням до навколишнього світу як до засобу самоутвердження в ньому людини-хазяїна, абсолютного володаря та повелителя» [50, с. 4]. Проблеми екології, які через неконтрольовану промислову та господарську діяльність людини, ставлять все людство під загрозу екологічної катастрофи. Усвідомлення вичерпності ресурсів та близькості цієї катастрофи спонукало до створення численних екологічних рухів та організацій, а також формування особливої системи цінностей – екологічних.

6. Спроба охарактеризувати сучасну людину та критика її способу життя на основі дослідження суспільства споживання, що відображено тією чи іншою мірою в ідеях багатьох теоретиків постмодернізму: З. Баумана, Р. Барта, Ж. Бодрійяра, Ж.-Ф. Ліотара, П. Рікьора, а також у Г. Маркузе, Е. Фромма та ін. Технологізація та автоматизація життя, забезпечення добробуту людей формує новий тип людини – людини-споживача. З. Бауман у статті «Людина в суспільстві споживання» («The Self in the Consumer Society») поділяв сучасне суспільство на виробників та солдатів, де останні виконують роль споживачів: «Суспільство споживання, де панує бажання самого бажання...ми живемо від потягу до потягу, від пристрасті до пристрасті» [212, с. 38]. Але людина обирає світ речей, знаходить себе в ньому та поміщає себе поруч з цими речами. У книзі Ж. Бодрійяра «Система речей» з'являється новий тип людини – «...”людина розстановки” – це вже не власник і навіть не просто користувач помешкання, а активний влаштовувач свого оточення... Для людини найголовніше вже не володіння та користування речами, але відповідальність... Мешканець сучасного будинку не споживає свої речі...Він домінує над ними, контролює та впорядковує їх» [27, с. 32]. За цих умов виникають нові форми відносин, втрачаються старі авторитети, пересічна людина знаходить таке місце, де вона сама є господарем та авторитетом. У роботі «Екстаз комунікації» Ж. Бодрійяр вказував на зміну авторитетів реальності на віртуальні авторитети,

коли за модерну реальність відбивалася за допомогою сцени чи дзеркала, «...але сьогодні сцена та дзеркало більше не існують; замість цього є екран або мережа» [211, с. 126]. Тому мистецтво також зазнало змін, про яке Р. Барт говорив як про знаки, що сучасні поети «...поставляють публіці знаки поезії, а не саму поезію» [14, с. 51]. Так само й сучасна постмодерна людина в пошуках сенсу задоволення, зробила вибір на користь життя, повного знаків: знаки достатку та престижу (від праці заради них до життя в кредит), знаки свободи (коли суспільство саме її обмежує), знаки демократії та ін. «Сучасній західній людині складно відчутти задоволення, не пов'язане з бажанням володіти», – писав Е. Фромм [182, с. 123]. За таких умов виникає одновимірний людина (Г. Маркузе), модульна людина (Е. Тоффлер), людина розстановки (Ж. Бодрійяр), що живе в суспільстві спектаклю (Гі Дебор). Водночас теоретик постмодернізму Ж. Бодрійяр у роботі «Симулякри і симуляція» застерігав від такого негативного ефекту постмодерної дійсності як імітації неіснуючого – симулякру: «У постмодерністській ситуації, де реальність перетворюється в модель, опозиція між дійсністю та знаками стирається і все перетворюється на симулякр. У просторі тотальної симуляції не існує більше меж між реальним та уявним, реальність віднині переходить у ранг гіперреальності, що характеризується пануванням чистих ірреферентних симулякрів, прецесією моделей і заміною реального знаками реального...Мова не йде більше про імітацію, ні про дублювання, ні навіть про пародію. Мова йде про заміну реального знаками реального, тобто про операції залякування всього реального процесу його операційним дублікатом» [26, с. 6]. Саме існування так званої гіперреальності як підміни реальності стає детермінантою появи постмодерну, коли символ набуває більшого значення за дійсність.

Зазначені тенденції стали підґрунтям до змін в ієрархії цінностей, перегляду моралі та пошуку відповіді на запитання: «Що далі? Чи буде, взагалі, щось далі?». Модерна опора на нігілізм Ф. Ніцше проявила себе в достатній мірі, щоб бути відкинутою. Зроблений поворот до людського та людяного

відбивається в таких особливостях постмодерної дійсності, її ціннісної основи, що також стали базисом для політики постмодерну:

1. Суб'єктність реальності, поворот філософії та історії до людини. За постмодерну посилюється роль суб'єкта та його значення, він стає об'єктом дослідження та його рушієм. Ця його виключна прерогатива вплинула на аналіз минулого та теперішнього. У рамках історичних наук з'являється постмодерністська категорія «досвід», яка проявилася в постмодерністській праці Г. Уайта «Метаісторія: історична уява в Європі ХІХ століття». За умов постмодерну однією з головних трансформацій у свідомості людини та її стосунках став індивідуалізм, на противагу колективізму. Постмодерний індивідуалізм полягає не в егоїзмі, а навпаки в емпатії, відчуття страждання іншого, можливості зробити власний вибір, не побоюючись соціального тиску бути іншим. З'являється приватність кожної людини, нові значення розуміння свободи. Але водночас, людина переживає стан конформізму, який в модерних умовах тоталітарних режимів та війни був швидше зовнішнім та стосувався безпеки та виживання. За умов розкріпаченого постмодерну він став латентним та внутрішнім через загрозу відчуження, що може призвести до нездобуття посади, соціального статусу чи втрати вже набутого. За цих умов виникають нові форми конформізму – «автоматичний» та «агресивний» (Е. Фромм).

2. Критика та розпад старих метанаративів, проголошена Ж.-Ф. Ліотаром, до яких входять «...зростаюче розкріпачення розуму та свободи, наростаюче чи катастрофічне розкріпачення праці (джерела відчуженої вартості при капіталізмі), збагачення людини внаслідок прогресу капіталістичної технонауки та навіть, якщо зараховувати до сучасності саме християнство, спасіння тварного через звернення душ до Христового наративу про мученицьку любов» [99, с. 33]. Лінгвістичний поворот постмодернізму пов'язаний з пошуками нових сенсів, прихованих значень, відразую до ситих навіювань модерну, його симуляції. Ці предмети дослідження представлені в роботах Ж. Бодріяра, Р. Барта, П. Бурд'є, У. Еко, Ж. Дерріди, Р. Рорті та ін. Наприклад, у роботі «Стан постмодерну» Ж.-Ф. Ліотар зазначав, що «Нарративна функція втрачає

свої функтори: великого героя, великі загрози, великі навколосвітні плавання та великі цілі» [240, с. XXIV]. Отже, постмодернізм не оперує ілюзіями та навіюваннями задля досягнення масштабних цілей. Його критична налаштованість до розуміння соціальної та політичної дійсності передбачає деідеологізацію старих наративів, скасування шаблонів поведінки та виправдання як політичного, так і соціального плюралізму.

3. Перегляд моральних основ та загальнолюдських цінностей взагалі. Як зазначалося вище, ціннісна криза, до якої призвели жахи воєнного та повоєнного часу та стрімка глобалізація, технологізація, розкріпачення людини ставала дедалі помітнішою. За таких умов стала необхідною не просто ревізія цінностей, а надання їм актуального значення. Р. Рорті у праці «Випадковість, іронія та солідарність» писав: «Необхідно відмовитися від підходу до словників, практикам та цінностям як до складової картинки-пазлу. За словами І. Берліна, ми повинні покінчити з “переконаністю в тому, що всі позитивні цінності, в які вірила людина, повинні, врешті-решт, бути сумісними та, можливо, навіть витікати один з одного”» [Цит. за 155, с. 73]. Саме постмодерн започаткував повну ревізію цінностей.

4. Посилення плюралізму, який тепер поширюється не тільки на західне суспільство, християн, чоловіків білої раси, з високим рівнем доходів чи за будь-якою ще ознакою, а проголошує альтернативу традиційним уявленням про суспільство та політику. Так В. Вельш писав: «Постмодерн...наступально обстоює множинність і рішуче виступає проти всіх старих і нових гегемоністських зазіхань. Він виступає за множинність гетерогенних концепцій, за мовні ігри та життєві форми не через недбалість і дух дешевого релятивізму, а виходячи з історичного досвіду і мотивів свободи. Його філософський запал є водночас глибоко моральним» [35, с. 16]. Плюралізм тепер звертається до різних форм суспільних відносин, політичної залученості, практик реалізації суспільного та політичного життя, активними акторами, якого стають ті, кого у часи модерну вважали маргіналами: за гендерною

ознакою, кольором шкіри, віросповіданням, походженням, станом здоров'я, сексуальною орієнтацією тощо.

5. Можливість відсутності однозначної істини, про що американський історик Г. Іггерс говорив: «Та річ, яка ...відрізняє історичне мислення від такого ж модерністського... полягає в тому, що постмодернізм у вигляді, представленому Фуко и Дерріда, також як і Роланом Бартом, означає можливість відсутності істини взагалі» [61, с. 155]. Тому в наших раніших публікаціях зазначалося, що відповіддю на цю критику є застережуюча, превентивна функція постмодернізму з такими прикладами загроз як екологічна катастрофа, деградація людини, через, як стверджував Ж. Бодріяр, «симуляцію реальності» та знецінення традиційного значення держави. Саме це змушує шукати відповіді, як можна зарадити катастрофам та нестабільності [110, с. 77].

6. Визнання зла, болю, вини, самознищення людства. Варто зазначити, що припинення постмодернізмом уникання теми зла та негативу як предмету дослідження вказує на глибше усвідомлення добра. Ж. Дерріда говорив про те, що «Велика революція відбулася для того, щоб... прийняти негатив серйозно. Придумати сенс його праці. Потрібно відмітити... безповоротну точку руйнування, інстанцію такої необмеженої розтрати, котра не залишає в нашому запасі засобів помислити її як негативність» [59]. Постмодерн відкриває негативні питання, шукаючи в них зміст, критикуючи модерне добро, яке потурає злу чи користується його засобами. Дж. Александер у праці «Смисли соціального життя», досліджуючи найбільш значимі події, які, на думку автора, вплинули на сучасність, пише про необхідність усвідомлення зла, щоб надалі йому не потурати. «У термінах соціології, – пише він, – культуралізація зла так само важлива, як і спроби дати визначення добру та інституціоналізувати його. У термінах семіотики зло є необхідна когнітивна протилежність “добру”. У термінах моралі дослідження огидного зла є єдиний спосіб зрозуміти та пережити чисте та праведне» [2, с. 312]. Постмодернізм не оминає болючі теми, досліджуючи причину численних девіацій, що раніше здавалися занадто «брудними». У дослідженні таких проблем досяг успіху М. Фуко, предметами

досліджень якого були зокрема: божевілля, покарання та в'язниці, сексуальність та її відхилення і т.д.

Отже, можна стверджувати, що політика постмодерну, відповідно до вищезазначених особливостей, визначила нові умови її існування та реалізації, розширивши її об'єкти та суб'єкти, функції та напрями реалізації. Ця ситуація визначила відповідну трансформацію цінностей та заклала основу для переходу від матеріальних до постматеріальних цінностей.

За твердженням В. Горбатенка, «характерними особливостями цінностей, на які орієнтуються постматеріалісти, є:

- відмова від ставлення до економічного успіху як основної мети людської діяльності;
- прагнення до створення середовища однодумців з орієнтацією на цікаву, осмислену працю, духовно-моральне єднання;
- зосередження енергії на забезпеченні соціального статусу і покращення якості життя;
- заміна релігійних та інших традиційних орієнтацій нерелігійними, пов'язаними зі свободою індивідуального самовираження;
- відкритість і готовність до сприйняття соціально-політичних і культурних змін» [48, с. 160].

Для політики постмодернізм є не практикою деструкції чи розпаду, а навпаки – суто гуманістичним, направленим на подолання воєн, дискримінації та страждань. Постмодернізм оголошує війну модерним творінням, сенсам, наративам, міфам, що вели до інтервенційних воєн, приниження тих, хто не належать до тих, хто вважається привілейованими.

Доцільно зазначити, що імена, з якими пов'язують витoki постмодернізму, а саме: Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, М. Фуко, Ж. Бодріяр, З. Бауман, Р. Барт, Ф. Джеймісон, – не вважали себе постмодерністами, лише описували «ситуацію постмодерну». Оголошена ними (зокрема Ж.-Ф. Ліотаром) війна метанаративам – великим оповідям та міфам, якими людство було нагодоване досхочу: про християнське спасіння, комунізм,

капіталізм та американську мрію, героїчне минуле тощо, – стала однією з особливостей постмодернізму та започаткованого ним аналізу символів, слова та ревізії сенсів, які вкладаються в них.

Утверджуючись як ідейна течія, постмодернізм став предметом багатьох як наукових, так і мистецьких суперечок з приводу свого існування, ідейного наслідування та взагалі місця в рамках модерну. Питання доцільності вживання терміну «постмодерн» досі є відкритим, проте на початку свого утвердження воно було гарячим та навіть скандальним, як щось шокує, націлене на підірив стабільного світу. Сьогодні ж вважається набридливим та застарілим. Його народження та розквіт як філософської течії в 80-х рр. ХХ ст. майже збігся з часом його критики та проголошення його кінця.

На думку А. Гальчинського, постмодернізм не можна назвати «...сформованою, цілісною теорією. Започаткований як суто культурологічна течія сучасної суспільної думки в середині 1960-х років, постмодернізм лише тепер почав набувати ознак соціологічної доктрини, що претендує на пояснення природи нового суспільства» [42, с. 33]. Постмодернізм, дійсно, не є однорідною течією, розуміння його витоків та географічних координат поширення також є суперечливим питанням, для розуміння якого також необхідно зосередити увагу, за якими лініями слід розглядати постмодерн:

1. Як результат капіталізму, що виражається в поглядах Ж.-Ф. Ліотара, Ф. Джеймсона. За таких умов постмодерн розуміється в рамках технонауки та переможної влади капіталу, а тому розглядається з позицій західного універсалізму.

2. Як феномен релятивізму, що зародився поза межами західної культури та відсилає до нових світоглядних орієнтирів: плюралізму, толерантності на тлі розквіту суспільств, що не належать до західної цивілізації (В. Вельш, П. Рікбор).

Відповідно до другого твердження є доречним навести у приклад тезу О. Постол, що «...надлом ціннісної системи модерну спричинив руйнування євроцентричної картини світу й утворення глобального поліцентризму» [144,

с. 212]. Це також пов'язано із посиленням політичної, економічної та культурної ваги держав, що не є представниками західної цивілізації. У цьому контексті зазначав П. Андерсон: «Спочатку ідея постмодерну завжди асоціювалася з простором за межами Заходу – Китаєм, Мексикою, Туреччиною; навіть пізніше за Гассаном та Ліотаром стояли Єгипет та Алжир, а також аномалія Квебеку... У культурному відношенні постмодерн вказував на дещо за межами того, у що перетворився модерн, але консенсусу не було» [4, с. 60]. Отже, постмодерну характерна багатоваріантність суспільного розвитку, рівноправність культур та традицій, плюралізм думок та стирання звичних меж щодо розуміння цивілізованого світу тільки з точки зору Заходу. Таку оду різноманітності можна прослідкувати в праці «Історія та істина» П. Ріквора, який проголошував не універсальність західної цивілізації, а всього людства: «Першим показником нового історичного виміру є той факт, що існує декілька цивілізацій. З точки зору прогресу, існує одне людство, якщо ж виходити з масштабу цивілізацій, то існує декілька людств... Що являє собою кожне з цих людств? Історично-географічну сукупність, що має ауру (якщо не контури), свої життєві центри, свої осередки випромінювання, зони впливу і т.п.» [147, с. 103-104].

В. Вельш, досліджуючи витоки та особливості постмодерну у книзі «Наш постмодерний модерн», писав про сприйняття «...постмодерної теореми в незахідних культурних колах... Наприклад, сьогодні багато японців кажуть, що вони завжди були постмодерними, оскільки японська культура протягом всієї своєї історії була переважно еkleктичною та гібридною культурою... В інших азіатських країнах пояснюють, що постмодерні дебати сигналізують про невпевненість й навіть про кінець переважання західної моделі та перехід до нового домінування східно-азійської моделі» [35, с. 8-9]. Відповідно до вищевказаних підходів, постмодерн слід розуміти як універсальний стан людства, що характеризується повною ревізією традиційних, зокрема політичних, цінностей, смислів, орієнтацій, способів життя та відносин між індивідами, групами та державами. Постмодерн проник як в економіку, так і

політику, мистецтво, суспільне, громадянське та особисте життя і навіть у мораль та минуле. Однак він не є тотальним, а, імовірно, швидше всього еkleктичним; він аналізує сучасність, звільняє її, але не визнає себе панацеєю.

Існує думка, що кожна епоха має свій постмодерн. Це точка неповернення до знайомого світу, який є хоча й наявним, проте таким, що зазнав значного насамперед ціннісного розколу, а тому потребує адаптації до нових реалій. Це може відбуватися насильницьким, революційним шляхом (як відбувалося за часів падіння Римської імперії, Французької революції чи Війни за незалежність США), або еволюційним шляхом в міру покращення побутових умов людей та зросту культури та суспільно-політичного життя (як за Відродження). Сучасний постмодерн має суперечливу ситуацію виникнення та розмиті хронологічні межі, проте, він все ж таки відбувся з огляду на неможливість модерними засобами впорядкувати плинний світ, який З. Бауман назвав в однойменній роботі «текучою сучасністю», порівнюючи його з рідиною, на відміну від модерного «твердого тіла». Особливістю сучасності є «...відношення, що змінюються між простором і часом. Сучасність починається тоді, коли простір і час відокремлені від життєвої практики та один від одного, й тому їх можна розуміти як відмінні та взаємно незалежні категорії стратегії та дій» [19, с. 15].

Тому в умовах постмодерну змінюються стосунки між володарями та підлеглими. Постмодернізм погано визнає авторитети, особливо модерні, що мають намір закріпити свій вплив у світі, що змінився засобами сили, авторитету, агресії чи навіть війни. Йому огидний світ уніфікації, лінійності, де заради стабільності нехтують свободою чи миром. Тому В. Горбатенко зазначає щодо постмодерної особливості владних відносин: «Влада поступово втрачає попередню соціокультурну базу – людей, готових іти на будь-які жертви заради втілення волі, що виходить з єдиного центру» [50, с. 6]. Водночас О. Бабкіна зазначає, що змінилося саме ставлення до політики, включаючи такі тези: «...стабільність суспільства можлива тільки як співіснування різних за інтересами соціальних груп; політика – це не тільки наука перемагати, а ще й

мистецтво жити разом;...звернення до насильства є проявом внутрішньої слабкості; справжні громадянські чесноти полягають не у політичній зятості, а у шануванні та захисті громадянського суспільства» [12, с. 6]. Тому пріоритети боротьби та здобуття влади змістилися у бік цінності вселюдського консенсусу та пошуків шляхів мирного співіснування.

Дискусії з приводу хибного надання постмодернові високого статусу в сучасній історії ведуться ще з середини 80-х рр. ХХ ст. та риси постмодерну намагалися бути спростовані у бік проголошення його кінцевості, практичної нездатності та вичерпності. З цих причин були зроблені спроби описати сучасну реальність іншим висловом: постпостмодернізм, альтермодернізм, автомодернізм, метамодернізм, діджимодернізм і т.д. Але ці спроби виявити ознаки безперспективності постмодерну є фрагментарними та лише розкривають суть зміни одного конкретного явища чи сфери діяльності людства: як от альтермодернізм (теоретик Н. Бурріо) надає нового значення культурі та мистецтву; автомодернізм (теоретик Р. Семюелс), який звертає увагу на автоматизацію людського життя та пов'язану з нею зміну в людських стосунках до рівня автономності; метамодерн (Р. ван дер Аккер, Т. Вермюлен), який характеризується коливаннями між модерном та постмодерном; діджимодернізм (теоретик А. Кірбі) виносив на перший план діджиталізацію, що стосується й соціальних відносин; космодернізм та планетаризм (К. Морару), який розглядає нові межі глобалізації та ін. концепції.

А. Кірбі як теоретик діджимодернізму, зазначив, що постмодернізм перетворився на псевдо-модернізм: «...Гра в комп'ютерні ігри, голосування за учасника телевізійного шоу, навігація в інтернеті – вказує на постмодерну смерть автора. Але це не супроводжувалося народженням читача, більше народженням споживача» [249].

Необхідно додати, що «смерть постмодернізму», проголошена А. Кірбі, чи вживання минулого часу при згадці про постмодернізм (Л. Хатчеон, І. Гассан), дійсно, може стосуватися культури, архітектури, філософії чи літератури з їх змінністю жанрів, форм та стилів. Проте політика постмодерну

залишається реальністю. Наприклад, Л. Хатчеон наводить думку Е. Ермарс (E. Ermarth), яка вважає, що потенціал постмодернізму в політиці має «великі імпульси постмодерну» (*generous impulses of postmodernity*), визначаючи їх так: «...Постмодерні умови заново відкривають політичні варіанти, що культура модерну продовжує (*increasingly*) пригнічувати засобами пошуку єдності, раціональності та несуперечності. Постмодерн...переносить наголос з проголошення раціональності до суперечності, яку можна подолати засобами перемовин (*negotiated contradictions*) шляхами, яку мають повну політичну залученість» [230]. Проте сам постмодерн приймає позицію кожної течії, охоплює всі сфери діяльності людини та не має наміру їм суперечити.

У статті З. Баумана «Суперечка про постмодернізм» зазначається щодо суперечок дефініювати сучасність: «Кожен... вислів визнає, що з нашою сучасністю не все добре, щось змінилося, щось пішло, а щось прийшло – але на цьому згода закінчується та починається суперечка» [18]. Тому для політичної науки в рамках дослідження політичних цінностей сучасності, на нашу думку, доцільно оперувати поняттям саме «постмодерну». Отже, постмодернізм як течія, якщо й поступається місцем новим концепціям, то епоха постмодерну продовжується, постійно модифікуючись. Такої думки дотримувався І. Гассан, у пізніших творах зазначаючи, що постмодернізм закінчився, але постмодерніті триває та «...страшні факти постмодерніті втручаються в наше життя постійно: діаспори, міграції, біженці, поля вбитих, криза особистих та культурних цінностей, яким, мабуть, немає історичної паралелі» [227]. Сучасність «текуча», за висловом З. Баумана, без форми, легко обтікає предмети, розпадається на краплі, проте залишається незмінною після зустрічі з твердими тілами.

Можливо, майбутні покоління дослідників з висоти пройденого історичного шляху зможуть дати періоду часу, що тривав з середини ХХ ст., влучне формулювання та чітко описати всі його риси з позиції критичного, неупередженого аналізу. Але поки що, зважаючи на стрімку появу, спростування та танення численних концепцій сучасності, доцільно послуговуватися поняттям «постмодерн» у рамках політичної науки.

1.2. Концептуалізація проблеми політичних цінностей в історії політичної думки

Існування певних ідеалів, стилів поведінки, моральних настанов, норм протягом всієї історії визначало курс життєдіяльності людства, убезпечувало його від повного винищення та закріплювало умови людського співжиття. Кожен етап людського розвитку знаменувався певними цінностями: справедливістю, благом, добром, вірністю, патріотизмом, а часто їх варіацією. Досягненням чи розумінням цих критеріїв відводиться значне місце в працях представників світової політичної та суспільної думки. Але саме віднесення цих життєвих смислів-цінностей до наукової одиниці є новим підходом, тому аксіологія визнається наймолодшою філософською наукою. Політична наука ж почала освоювати методологію та категоріальний апарат аксіології ще пізніше.

Пріоритет цінності над матеріальним став визначальним для постмодернізму та закріпився в його практиках. Е. Трьольч, автор книги «Історизм та його проблеми» ще на початку ХХ ст. передбачав претендування цінності на місце рушійної сили нового сторіччя. Він писав про перехід історії в нову площину – ціннісну: «...перехід від історії до теорії цінностей, до того ж вступ у цю нову сферу було здійснено за допомогою поняття індивідуальності» [172, с. 169]. Отже, людина постмодерну звертається до себе в пошуках відповіді на запитання, що та чому її оточує, з якої причини та як цьому зарадити. У більш широкому сенсі відповіддю на ці питання стає цінність.

Проте незалежно від походження, приналежності до певної соціальної групи, історичного періоду цінності визнаються одним з найглибших конститутивних чинників людського буття в цілому. П. Рікьор зазначав: «Цінності...уміщено в життєвих переконаннях конкретних людей, вони утворюють єдину моральну систему» [Цит. за 91, с. 19], керуючись якою формується оточуючий світ людини, починаючи її індивідуальним життям, закінчуючи громадянським. Різноманітність аксіологічних систем пов'язана з кожною конкретною епохою та переважаючими в ній історичними,

релігійними, світоглядними, соціально-побутовими, культурними та іншими чинниками, які й формують на кожному етапі людства власну систему цінностей. Проте в рамках історії вивчення цінності виокремлюються два підходи щодо хронологічних меж її дослідження:

1. Від найдавніших часів, коли зароджувалась етика та естетика Античності;
2. З середини ХІХ ст., коли саме «цінність» стала філософською категорією, дослідження якої вилилось в нову філософську науку – аксіологію, що надалі проникла в соціогуманітарне знання.

В рамках історії аксіології, початок дослідження цінностей та зародження самого філософського знання ототожнюється деякими дослідниками цінностей. На думку дослідників науки про цінності, зокрема В. Шохіна, хронологізація історії аксіології має поділятися за розділами, що включають:

- ранню аксіологічну думку;
- докласичну аксіологію: від витоків до 1808 р;
- класичну аксіологію – з середини ХІХ ст. до середини 1930-х рр.

[201, с. 15].

Ґрунтовний історичний аналіз концептуального розвитку цінності та формування аксіології був здійснений В. Шохіним в праці «Філософія цінностей та рання аксіологічна думка». Узагальнено, відповідно до наукових пошуків вищезазначеного автора, класичний етап розвитку аксіології може бути представлений такими підходами до розуміння сутності цінностей:

- прагматичне трактування аксіології, за яким рушійною силою цінностей є інтерес та їх здатність слугувати цілям індивіда. Цей підхід представлений працями таких вчених: Ф. фон Візер «Про виникнення та основні закони економічної цінності», Дж. Сантаяна «Почуття краси», Р. Перрі «Сучасні філософські тенденції», Дж. Дьюї «Оцінка та експериментальне знання» та «Загальна теорія цінностей» [201, с. 37, 39, 46–47, 50];

- гедоністичне трактування цінностей за допомогою почуттів, які вони викликають у індивіда та забезпечують буття ціннісного через категорію

задоволення. У рамках даного підходу доцільно згадати таких вчених-філософів та їх праці: Л. Дьорінг «Філософське вчення про блага», Г. Корнеліус «Вступ до філософії», І. Крайбіг «Психологічні основоположення системи теорії цінностей», У. Урбан «Оцінка, її природа та закони: вступ до загальної теорії цінностей», Д. Керлер «Воля світова та воля ціннісна» та ін. [201, с. 37–38, 43, 45, 51];

– консумптивне трактування (від лат. «consumptio» – споживання) цінностей, яке виходить з позиції здатності цінностей задовольняти певні потреби. Відповідне розуміння аксіології відображено в працях О. Кюльпе «Вступ до філософії», П. Гьоффдінга «Філософія релігії», А. фон Майнонга «До основоположення теорії цінностей» та ін. [201, с. 38, 39, 42, 50];

– дезиративне трактування (з англійської «desire» – бажання), яке мислить проблематику цінного категоріями бажаного, кінцевої мети. А. Фульє (Fouillee) «Моральність ідей-сил», Ф. Кірхнер «Лексикон основних філософських понять», Б. Баух «Істина, цінність та дійсність» репрезентують даний підхід [201, с. 44, 46].

На питання, чому проблематика ціннісного як предмету дослідження філософії була проігнорованою філософами протягом більше двох тисячоліть, К. Шевчук відповідає, цитуючи думку А. Немчука: «Розуміння цінності не було потрібне в доаксіологічній філософії, оскільки існували два поняття, наближені до сучасного поняття цінності: поняття «досконалість» і поняття «метафізичне благо» [200, с. 15]. З моменту поєднання цих понять, а також категорій справедливості, добра, істини тощо, а також узагальнення усіх знань про належне виникає класична аксіологія.

Тому з кінця ХІХ ст. проблематика цінності стає об'єктом філософських розвідок, що може бути пов'язано з розвитком німецької класичної філософії, психоаналізу, появою теоретиків політичних доктрин, тобто з виокремленням домінанти людського, ідеального над онтологічним та матеріальним, аксіологія починає стрімко розвиватися.

На початку ХХ ст. «Чітко виокремлена загальна теорія цінностей потребувала філософської назви, – зазначав Л. Грюнберг, – після серії спроб назвати дисципліну: тімологія, аксіномія, визначення “аксіологія” довело свою життєздатність» [225, с. 11]. Головним чином перемога терміну відбувалася завдяки філософським розвідкам, висвітленим в працях П. Лапі «Логіка волі» та Е. фон Гартмана «Система філософії в загальному окресленні» («Plan for a System of Philosophy») та «Контури аксіології» («Outline of Axiology»), остаточно поклавши край термінологічним суперечкам з приводу дефініції науки про цінності.

Ключовою фігурою ж у дослідженні цінності як феномену є німецький філософ Г. Лотце, який в середині ХІХ ст. присвятив такі праці як «Основання практичної філософії», «Основання психології» та третій том «Мікрокосму» теоретичним поглядам на цінність, як нову самостійну категорію філософії, з позицій об’єктивного ідеалізму. Для Г. Лотце «Ідея Цінності домінує всюди та робить інтелігібельними всі концепції з якими стикається наука» [238, с. vi].

У той же час М. Гайдеггер, критикуючи положення теорії цінності Г. Лотце, наголошував, що саме філософія Ф. Ніцше здійснила переворот розуміння цінностей: «У філософії Ніцше надає велике значення ствердженню цінностей, точніше кажучи, покладанню вищої цінності, відповідно до якої і через яку вирішується, яким має бути все суще. Вища цінність є дещо таким, від чого повинно залежати все суще, оскільки воно покликано таким бути. Тому “нове” покладання цінності буде стверджувати по відношенню до старого та застарілого деяку іншу цінність, яка в майбутньому повинна стати визначальною» [190, с. 28]. Отже, вказавши на необхідність переоцінки цінностей в «Генеалогії моралі», Ф. Ніцше проголосив аксіологічний підхід у науці визначальним, а також потребу в ієрархізації категоріального апарату цінностей: «Віднині всі науки мають працювати над майбутнім завданням філософа, і це завдання полягає в тому, що саме філософ має вирішити проблему вартості, визначити ієрархію вартостей» [119, 222 с.]. Теоретичним внеском німецького філософа в аксіологію як науку є детальна критика

універсальних цінностей, що прийняті в цивілізованому суспільстві, зауваження того, що цінності, хоча і є детермінантами суспільного життя, але також реагують на зміну соціальних, політичних, культурних умов, а тому потребують перегляду та підлаштування під виклики часу, аби попередити нігілізм, детально описаний в творах Ф. Ніцше.

До виділення цінності як об'єкту дослідження вперше підійшли філософи-неокантіанці, представники Баденської школи філософії (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, Б. Баух, Г. Мюнстерберг та ін.), виділивши цінність як філософську категорію дослідження. Для її представників цінність є трансцендентною, яку можна досягнути тільки в процесі пізнання. Так, В. Віндельбанд зазначав, що «Філософія це теорія цінностей, тому що задачею науки є встановлення тих цінностей, які лежать в основі пізнання, моралі та мистецтва. Нормативні універсальні цінності потрібні, щоби звільнити форми діяльності, пов'язані з історією, мистецтвом та мораллю» [145, с. 168], тобто сфери людського, індивідуального.

Також провідним теоретиком аксіології як філософської дисципліни вважається Г. Ріккерт, який зосередив увагу на питанні місця ціннісного в рамках гносеології та онтології, розробці детальної системи цінностей, а також надання ціннісному особливого статусу – поза межами людського пізнання на світу. У праці «Науки про природу та науки про культуру» філософ відрізняв блага (як прояви матеріального світу), оцінки (як суб'єктивні переваги) та цінності: «цінності...не відносяться ні до області об'єктів, ні до області суб'єктів. Вони утворюють цілковито самостійне царство, що лежить по той бік суб'єкта та об'єкта» [148, с. 23–24]. У той же час ієрархія цінностей не може розглядатися поза межами суб'єкта та його оцінки, а також блага. Вищевказані трактування в узагальненому сенсі можуть свідчити про наявність окремого світу цінностей – іманентного чи трансцендентного, що залежить від філософських візій дослідника.

З ім'ям М. Шелера пов'язано формування аксіології як філософської дисципліни. Його погляди на цінності вважаються об'єктивістськими. Саме

ним була розроблена ієрархія цінностей, до якої належать чотири рівні: «...вищі цінності – цінності релігійні. Сфера нижче – коло “соціального” та людської історії. Їй відповідають духовні цінності культури: естетичні, етичні, цінності істинного пізнання. Ще нижче знаходяться сфери тіла людини та оточуючого її світу. Потім сфера “живого”. Ї нарешті, сфера “мертвого” тілесного світу. Цим сферам відповідають цінності вітальні, чи життєві, цінності корисного та цінності насолоди» [168, с. 219].

Водночас варті уваги погляди на цінності М. Лоського, висвітлені ним в «Цінності та Буття: Бог та Царство Боже як основа цінностей», які є для нього ідеальними: «Цінність є дещо все проникаюче, що визначає смисл і всього світу в цілому, і кожної особистості, і кожної події, і кожного вчинку» [100, с. 5]. Таке плюралістичне визначення всепроникаючої здатності цінностей підкріплюється філософом детальним аналізом теорій цінностей. Класифікуючи цінності, М. Лоський виділив такі дві групи: 1) абсолютні та відносні цінності; 2) суб’єктивні та об’єктивні цінності. «Абсолютна позитивна цінність, – писав він, – є цінність сама в собі безумовно виправдана, відповідно, має характер добра з будь-якої точки зору, в будь-якому відношенні і для будь-якого суб’єкту; не тільки сама по собі вона завжди добро, але й наслідки, що витікають з неї, ніколи не містять в собі зла...Відносна позитивна цінність є цінність, що має характер добра лише в якомусь відношенні чи для якихось певних суб’єктів; в якомусь іншому відношенні чи для якихось інших суб’єктів така цінність сама по собі є зло, чи принаймні пов’язана зі злом» [100, с. 82–83].

У вищезазначених працях та теоріях природа, особливості цінностей висвітлювалися багатьма вченими в різних країнах світу. Так, за декілька десятиліть теорія ціннісного стала філософською наукою та увійшла в науковий обіг багатьох дисциплін. Проте проблематика ціннісного зазнала критики з боку М. Гайдеггера, який вважав поняття цінності нелогічним, зайвим, іноді й марним. «У лекціях початку 1940-х років “Європейський нігілізм” він доводив аудиторії, що саме поняття цінності є логічно “безопорним”: благо, як правило, визначається через цінність, яка так само визначається через благо, таким є

співвідношення цінності з поняттями значимості, цілі та основи, тобто аксіологія обертається в логічних колах» [201, с. 34]. Отже, зосередження уваги дослідників на цінності, на думку філософа, було непродуктивним. Такий висновок може стосуватися різноманітності підходів до розуміння буття чи з точки зору його екзистенції, чи з точки зору його суб'єктивності, але все ж суб'єктивація практичних сфер життя, що виходять за межі філософії насамперед політичного, вимагає визнання та дотримання певної системи соціальних та політичних цінностей, що базуються на етичних здобутках філософії та загальнолюдської моралі. З поглядами М. Гайдегера пов'язують нову віху у філософському та гуманітарному знанні, яка завершує класичний етап дослідження теорій цінностей, даючи місце екзистенціалізму та постмодернізму.

Попри спад філософського інтересу до ціннісного та завершення класичного етапу розвитку аксіології через можливе вичерпання предмету дослідження, філософська проблематика цінностей знайшла, здається, безмежний потенціал в соціогуманітарних науках. Одночасно з входженням цінності як філософської категорії в понятійний апарат соціогуманітарних дисциплін відбувається звуження сутності цінності до категорій ідеалу, норми, інтересу тощо та паралельне розширення меж та форм застосування цінності в науці.

Одним з перших, хто звернув увагу на можливості аксіології як науки для соціології став М. Вебер – засновник сучасної соціології. Зазнавши впливу вчення Г. Ріккєрта про цінності, М. Вебер «...”заземляє” сприйняте від Г. Ріккєрта поняття цінності, пов'язуючи його з “інтересом епохи”» [168, с. 187], а саме з теорією соціальної дії, з огляду якої поведінка людини орієнтована на ті або інші цінності культури суспільства, які є загальнозначущими в рамках відповідної історичної епохи. М. Вебер свідомо спрощує предмет дослідження цінності: «Слова “віднесення до цінностей” є не чим іншим, як філософським тлумаченням того специфічного наукового “інтересу”, який панує при відборі та формуванні об'єкту емпіричного

дослідження» [32, с. 570], отже, адаптуючи його до емпіричних цілей, які ставлять перед собою соціологічні та політичні науки. У праці «Протестантська етика та дух капіталізму» на прикладі світоглядних орієнтирів протестантів та, як наслідок цього, вироблення особливої системи цінностей, продемонстрований вплив ціннісних ідеалів на розвиток економічного благополуччя прибічників даної релігії. Так, за М. Вебером цінності виступають «...каталізатором соціальних змін» [82, с. 343]. Важливим здобутком для соціології є його теорія соціальної дії, за якою людина керується у своїх вчинках та діяльності внутрішніми мотивами. Але «ціннісно-раціональною» та «цілераціональною дією» може бути лише дія, яка згідно з намірами дійової особи співвідноситься з діями інших людей і орієнтована на них [71, с. 288]. М. Вебер писав, що «...жива істота не може не відчувати в собі боротьбу багатьох цінностей між собою, і, обираючи, ми завжди чимось жертвуємо» [145, с. 176]. Саме в цьому сенсі він вводить поняття «співвідношення з цінностями», коли перед науковцем-соціологом стоїть вибір предмету дослідження, він обирає той, який співвідноситься з суспільним інтересом. Тому дослідження причин появи, меж розповсюдження капіталізму є суспільним інтересом, викликаний існуванням певного набору цінностей. Отже, включення «Протестантської етики та духу капіталізму» в трьохтомну «Соціологію релігій» разом з незакінченою «Господарською етикою світових релігій» [33, с. 592] робить німецького вченого одним з фундаментальних дослідників теорії цінностей як детермінанти розвитку людства.

Природа цінностей в політиці має праксеологічне призначення на відміну від умоглядності цінностей у філософії. Політичні цінності впливають як з людської моралі, так і з суспільних очікувань, мають характер настанови, орієнтовані на майбутнє та водночас важко досяжні, а відхилення від них завжди відчутне. Політична аксіологія як наука є ще більш молодшою наукою, ніж класична аксіологія та має більш практичний характер, що впливає з функцій та природи політики, а тому першочерговим об'єктом свого дослідження вважає зміст, реалізацію та фіксацію політичних цінностей та

відміну від філософських розвідок про категоріальний апарат та природу цінностей в філософських науках. Саме тому політична аксіологія менш прискіплива до деталей та націлена на майбутнє.

Як зазначалося вище, з критикою аксіології з боку М. Гайдеггера та закінченням Другої світової війни, науковий інтерес до аксіології як розділу філософії знизився насамперед через вичерпність самого предмету дослідження. Але в той же час ціннісна проблематика знайшла відображення в соціогуманітарних дисциплінах, таких як соціологія, право та політологія. В. Кузнєцов, досліджуючи філософію права, пов'язує зародження проблематики ціннісного в праві з ім'ям Г. Радбуха, німецького політика та правознавця, який поставив таке питання: «Чи можна говорити про певний внесок довоєнного правового позитивізму, який наполегливо відмежовував право від моралі, у виникненні нацизму?» [92, с. 224]. Тому цінності в політиці тісно пов'язані з іншими галузями знань: зважають на соціологію (адже, в першу чергу, орієнтовані на соціум) та право (через нормотворчість), безпосередньо впливаючи на соціальні та правові цінності.

У той же час, вживання поняття цінності в політичній науці припадає на період розквіту класичної філософської аксіології. Проте, на відміну від філософських досліджень, політична наука в ці хронологічні межі приймає визначення «цінність» як загальновідоме та таке, що не потребує додаткових пояснень. У роботі Р. Дж. Геттелла (R.G. Gettell) «Історія політичної думки», виданої в 1923 р., у рамках політологічного дослідження політичних учень від стародавності до початку ХХ ст., вживаються такі категорії в якості беззаперечних цінностей: «цінність об'єднання» (value of association) [221, с. 135], «цінність представницьких установ» [221, с. 167], «цінність свободи думок та їх висловлення» [221, с. 232], «цінність поділу влади» [221, с. 253], «універсальна цінність людської свободи» [221, с. 257], «цінність незалежності правосуддя» [221, с. 289], «цінність національної держави» [221, с. 323], «цінність стабільності та порядку» [221, с. 320], «цінність законодавства» [221,

с. 390] і т.д. За допомогою відповідного переліку цінностей, проаналізованих в хронологічних межах історії політичної думки, можна дійти висновку, що:

- політичні цінності є одночасно внутрішніми та інструментальними, цілями та засобами, тому утворюють певну синергію філософських поглядів на цінність;
- вживаються в якості найбільш узагальнених та найвищих принципів життєдіяльності політичної системи;
- є віддзеркаленням певної історичної епохи, попри надособистісний характер, є одночасно і об'єктивними, і суб'єктивними.

Представник структурного функціоналізму Т. Парсонс вважається першим, хто залучив філософське поняття цінності в якості операційного для соціології, а згодом і політичної науки. Він розумів цінності з позицій бажаного: від індивідуального рівня до колективного. Тому цінності існують іманентно для кожного суб'єкта соціального життя і є визначальними для стабільного функціонування соціальної системи. У частині праці «Про структуру соціальної дії» «Цінності, мотиви та системи дії» досліджував теорію дії саме через ціннісні орієнтації, носієм яких є суб'єкт (актор): «Кожна дія є дією актора, і вона має місце в ситуації, яка складається з об'єктів. У кожного актора є система його ставлення до об'єкту; це ми називаємо “системою його орієнтацій”» [130, с. 460]. Тому «Кожен раз, коли актор вимушений обирати з різноманітних об'єктів-засобів, з різноманітних цільових об'єктів, кожен раз, коли йому доводиться обирати, яку саме диспозицію потреб, він буде задовольняти чи наскільки він її буде задовольняти...його ціннісні орієнтації можуть забезпечити йому певні норми, які будуть керувати ним у цьому виборі» [130, с. 469]. Т. Загороднюк слушно зазначає: «Починаючи з Т. Парсонса, у соціологічній науці розглядають єдність системи цінностей, що панує в суспільстві, у країні як найважливіший принцип, на основі якого досягається соціальна згода, на основі якої формується національна ідея» [68, с. 57].

Процес освоєння цінностями нової площини, світу політичного, пов'язаний з неможливістю подальшого нехтування особистісного виміру політики, до якого можна віднести й політичну культуру, феномен політичної влади та лідерства, політичні ідеології, конфліктологію та саме політичне життя. Там, де стикаються інтереси окремих індивідів, соціальних груп, політичних партій чи національних одиниць, варто говорити про цінності, які є змістом примирення та консенсусу або ж подальшого загострення конфлікту. Цінність у політичній науці отримала інструментальне значення та зв'язала воедино розрізнені елементи.

М. Каган у праці «Філософська теорія цінності» розумів правові та політичні цінності взаємозалежними як «...доповнення правового способу політичним. Адже перший покликаний регулювати відносини між соціальним цілим, його складовими частинами – соціальними групами та кожним індивідом, то другий потрібен для того, щоб регулювати відносини між самими цими соціальними групами – верствами, класами, націями, різними частинами верств, класу, нації, що представляються політичними партіями та організованими рухами. Оскільки ці відносини є боротьбою за владу, вони повинні опредметчуватися у відповідних програмах, теоретичних концепціях, ідеологічних системах, за якими стоять відповідні системи цінностей» [73, с. 100].

Новими поглядами на політичну та соціальну науки характеризується Чиказька школа, яка ознаменувала новий етап розвитку соціальних дисциплін – біхевіоризм. Ґрунтування його теоретиків (Ч. Мерріам, Г. Лассуелл, У. Томас, Ф. Знанецький та ін.) на психологічних основах людської поведінки, перенесення її на площину політичної та соціальної дійсності забезпечило опосередковане входження ціннісного в якості чинника людської поведінки. Засновник біхевіоризму Ч. Мерріам виступав за міждисциплінарність політичної науки, розробки кількісних методів при дослідженні політики та дотримання ціннісної нейтральності. Проте можна припустити з позицій аксіології, що завдання, які має розв'язати біхевіористський підхід мали

ціннісне підґрунтя: «Серед найбільш руйнівних проявів, які політика має усунути або мінімізувати – писав Ч. Мерріам в праці «Нові аспекти політики», – є наступні: війна, революції (громадянські війни), недосконале регулювання індивідів та класів» [243, с. vii].

Учень Ч. Мерріама та один з фундаторів біхевіоризму Г. Лассуелл надавав також ціннісного значення владі, зазначаючи: «...кожна ситуація людини може бути перетворена на ту, що пов'язана з владою...правдою є те, що людина хоче владу в кожному суспільстві, де влада існує» [236, с. 16]. Тому влада розглядається у книзі «Влада та особистість» Г. Лассуеллом з психологічної та прагматичної позиції цінності як бажання: «Аналізуючи соціальні процеси, влада безпомилково є цінністю в сенсі бажаного. Участь в прийнятті рішень (влада) є цінністю; доступ до благ та послуг (достаток) є цінністю...Людина досягає цінностей через Інституції та Ресурси» [236, с. 16–17]. Далі у вищевказаній праці, з огляду позицій культурного релятивізму, він робить відповідний «список цінностей»: «Влада; повага; приязність; чесність; благополуччя (здоров'я); достаток; освіченість; навички» [236, с. 17], та інституцій, що задовольняють кожну цінність відповідно: «Уряд; визнання; сім'я, дружба, близькість; церква, дім; бізнес; дослідження, освіта, інформація; посада» [236, с. 17]. У той же час, намагаючись дотримуватись біхевіористського підходу, він пробував виключити аксіологічний підхід для політичного аналізу задля «...звільнення політичної науки від тиску моральних та етичних оцінок» [82, с. 193].

Поруч з теоретиками політичної науки Чиказької школи варті уваги її представники, які репрезентують соціологічний напрям школи, Ф. Знанецький та У. Томас. Їх спільна п'ятитомна праця «Польський селянин в Європі та Америці», що стала вагомою для розвитку соціології, виносила поняття цінності та установок на перший план. Тому «Без врахування ролі ціннісного фактору в суспільному житті, на думку Ф. Знанецького, соціальні теорії виявляються «прив'язаними» до емпірики, не спроможні дати широкі узагальнення та запропонувати рішення, які б не зводилися б до шаблонних,

стереотипних рецептів» [43, с. 116]. Так у вищезазначеній праці аналізуються межі та можливості сприйняття нової ціннісної системи через зміну соціальної реальності з боку польських селян, що емігрували до США. Для вчених соціальна цінність та установки виступають методологічними категоріями. Соціальна цінність розуміється ними інструментально: «Будь-який вихідний факт, що має емпіричний зміст, доступний членам певної соціальної групи та значення відносно того, що є або може бути об'єктом діяльності. Отже, їжа (foodstuff), інструмент, монета, уривок вірша, університет, міф, наукова теорія є соціальними цінностями...Значення цих цінностей стає зрозумілим, коли ми вносимо його у зв'язку з людською діяльністю» [258, с. 21]. Установки розуміються як «...процес індивідуальної свідомості, яка визначає реальну або можливу діяльність індивідуального в соціальному світі. Як голод викликає бажання його задоволення через їжу, робітник приймає рішення використати інструмент...Установка, отже, є індивідуальним еквівалентом соціальної цінності; активність, у будь-якій формі, є зв'язком між ними» [258, с. 22].

Неможливо оминати увагою орієнтаційний підхід до розуміння політики в поглядах Г. Алмонда, який в концепцію політичної системи ввів особистісний, психологічний чинник, що залежить від інтересів, орієнтацій, соціалізації, а також, як наслідок, комунікації між окремими елементами політики. Значною роботою для розуміння аксіологічного впливу культури на життєдіяльність політичної системи є спільна книга Г. Алмонда та С. Верби «Громадянська культура. Політичні установки та демократія в п'яти державах». Хоча цінність не є предметом дослідження вчених, проте висновки, зроблені в роботі дають поштовх для подальшої розробки проблематики установок, норм, ідей, тобто всього, що є складовою політичних цінностей. «Термін “політична культура”, – писали Г Алмонд та С. Верба, – належить до специфічної політичної орієнтації...Це є набором орієнтацій до особливої сукупності соціальних об'єктів та процесів» [208, с. 12]. У той же час вчені роблять наголос, на тому що розглядають культуру у психологічному контексті як «...психологічну орієнтацію до соціальних об'єктів. Коли ми говоримо про

політичну культуру суспільства, ми розглядаємо політичну систему як засвоєння населенням знань, почуттів та оцінки» [208, с. 13]. Отже, теоретичні розробки Г. Алмонда та С. Верби дали поштовх для розвитку теорії політичної цінності в рамках концепції політичної культури.

У процесі подальшого вивчення політичної системи з позицій біхевіоризму та спостереження за розвитком досліджуваних політичних процесів, виникає необхідність поруч з чіткими кількісними дослідженнями враховувати особливості розвитку суспільства з його ціннісними установками. Д. Істон визначав політичну систему як «...взаємодії, через які в суспільстві авторитетно розподіляються цінності. І основним її призначенням є розподіл цих цінностей і спонукання до сприйняття цього розподілу в якості обов'язкових для більшості членів суспільства» [82, с. 318].

Водночас поряд з інтересом до політичної науки та її інституціоналізацією в США, в західноєвропейській соціальній філософській думці набувають розповсюдження ідеологічні концепції та теорії, а також критичні погляди на сучасність, переважають концепції з префіксом «пост-», що, за твердженням У. Бека є «...кодовим словом для виразу розгубленості, що загубилося в модних віяннях» [21, с. 9]. Знецінення місця людини в державі та світі, права, інститутів держави, є формою реакції на гуманістичні катастрофи, що породило відчуття невідомості та кінцевості світу. Отже, на перше місце постає необхідність самозбереження людства як універсальної єдності людей, їхнього переосмислення цінностей демократії, рівності, свободи. За твердженням Ж. П. Сартра: «Людина приречена бути вільною» [34, с. 539], але свобода створює лише симуляцію життя, породжує одновимірну людину, сприяє конформізму.

Поруч із песимістичними сценаріями розвитку людства, зароджуються оптимістичніші концепції «пост-», пов'язані з технологічним поступом та науковим прогресом як новим етапом історії: постіндустріальне суспільство (Д. Белл), інформаційне суспільство (Е. Тоффлер, М. Кастельс), мережеве суспільство (М. Кастельс), комп'ютопія (Й. Масуда), посткапіталістичне

суспільство та суспільство знань (П. Друкер), технократія (З. Бжезинський, Дж. К. Гелбрейт), діджимодернізм (А. Кірбі) тощо. Ці течії зосереджують увагу на необхідності переосмислення самого знання, технологічних можливостей людства та перенесення цих знань на площину політики. Блискавичний темп зростання інформації не може бути проігнорованим в якості нового політичного інструментарію, цінностями якого, безперечно, виступають знання, інформація, професіоналізм. За таким принципом розуміння дійсності формуються нові правила політичної гри, трансформуються традиційні інститути, форми правління (електронна демократія), змінюється сама процедура прийняття рішень, образи політичного лідера та еліти, виникають нові політичні партії та рухи, громадянське суспільство стає більш потужним елементом політичного життя, формується глобальне суспільство рівних можливостей.

Окремо вартують уваги погляди сучасних дослідників трансформації соціальних та політичних цінностей – Р. Інглхарта та К. Вельцеля, які у спільній праці «Модернізація, культурні зміни та демократія: Послідовність людського розвитку», пов'язують наявність певної системи цінностей з політичною модернізацією: «Зміна цінностей так само призводить до важливих соціально-політичних наслідків, сприяючи утвердженню гендерної рівності та демократичних свобод та вдосконаленню державного управління» [72, с. 10]. Вчені розуміють цінності в їх інструментальному значенні для утвердження демократії, підвищення рівня життя, розширення свобод тощо, а також класифікують цінності як цінності-виживання та цінності-самовираження. Людський розвиток може відбуватися, враховуючи такі компоненти, як:

- модернізація в соціально-економічній сфері,
- ствердження цінностей самовираження в культурній сфері;
- демократизація [72, с. 12].

Здійснивши крос-культурний аналіз багатьох країн, вони мають оптимістичні погляди на майбутнє, котре базується на вродженому почутті самозбереження, певною системою цінностей, притаманній кожному

суспільству та віру в людський розум, що є основою для постіндустріального суспільства.

Варті уваги теоретичні та практичні спроби розуміння ціннісної проблематики на теренах України. Розвиток аксіології (тим паче політичної аксіології) в Україні в системі радянської науки був практично неможливим з огляду на ряд причин:

- відкидання позиції про окремий статус політики, відокремлений від економіки;

- протиріччя між матеріалістичним марксизмом-ленінізмом та ідеалізмом «буржуазних» вчень.

Проте самостійні паростки політичної думки могли проявлятися у представників українського дисидентства та діаспори, які об'єктом своїх досліджень мали державницькі ідеї, проблеми національної ідентичності, правозахисні питання. Лише у межах радянської філософії могла будуватись філософська та соціальна думка, ціннісна проблематика якої входила в наукове коло інтересів. Прикладом цього є праці В. Тугарінова та його спроби інтерпретувати теорії цінностей з позицій марксизму. Тому не дивно, що перші спроби дослідження теорії цінності в історії української соціогуманітарної науки відбувалися в умовах вимушеної еміграції української інтелігенції. Новими для української філософії є погляди О. Кульчицького, який зазнавши ідейного впливу з боку таких аксіологів, як М. Шелер, Н. Гартман, А. Бергсон, розглядав цінність з позиції вартості: «...як те, що надається для задоволення людських потреб, а з погляду її змісту як вартість для когось, властивість предмета, якому належить у відношенні до підмета, що визначає вартість» [123].

Для української політичної аксіології характерна антропологічна спрямованість на вирішення праксеологічних питань, а також зосередження на національному питанні та проблемі національної ідеї, розвитку демократії та дослідженню її цінностей в контексті української самобутності, місця соціальних та політичних цінностей в системі загальнолюдських, зокрема

європейських. Як і західній політичній думці проблематика доаксіологічного періоду української філософії відображається в рамках відомої тріади: «Краса, Добро, Істина», що знаходить місце в багатьох працях українських мислителів.

1.3. Політичні цінності як об'єкт сучасної політичної науки в умовах постмодерну

Ситуація постмодерну виникла як закономірна реакція розпаду, недовіри та заперечення наслідків «прогресивного» початку ХХ ст., яке в певний період розвинулося в технологізації руйнування та знецінення життя, ігноруючи людські запити на соціально-політичні зміни. Однією з причин появи постмодерну став тоталітаризм як не бачений досі сплеск агресії та страху, нерозбірливих, стихійних, майже містичних та всеохоплюючих. Ґрунтовно досліджуючи витоки тоталітаризму у праці «Джерела тоталітаризму», Х. Арендт писала, що «Антисемітизм (не просто ненависть до євреїв), імперіалізм (не просто завоювання), тоталітаризм (не просто диктатура) – один за одним, кожен бруталніше за попереднього продемонстрували, що людська гідність потребує нових гарантій, які можна віднайти лише в якомусь новому політичному принципі, якомусь новому на землі законі, дійсність якого цього разу мусить утямити все людство, хоча його сила має бути чітко обмежена» [6, с. 10]. Цим законом та відповіддю на такий запит може стати цінність у своєму моральному, загальнолюдському значенні, її оновлене розуміння та перегляд старих цінностей, які майже привели людство до руїни.

Вважаючи аксіологію однією з найзагальніших наук, А. Дж. Бем (A. J. Bahm) одстоює думку, що цінність не може існувати окремо без таких наук як соціологія, політологія чи економіка, як і вони не можуть бути повними без ціннісного підходу. До наук, які мають справу з цінностями, він включав: «...психологічні, соціологічні, політичні, а також історичні та антропологічні вчення» [210, с. 4].

Аксіологічна проблема нині є предметом дослідження багатьох соціогуманітарних дисциплін, що пов'язується з прорахунками прогресивного модерну: заради науково-технічного прогресу та геополітичного домінування ставити моральний, екологічний добробут на останнє місце в ієрархії суспільно-політичних цінностей, обирати політику війни замість політики миру, жертвувати чужим життям заради «Великої ідеї». Саме після прорахунків модерну серед «...інтелектуальної еліти виникає необхідність осмислити новий час “після” – постмодерн» [112, с. 220–221]. А також надати кожному аспекту діяльності індивіда, громадянина, соціальної групи, політичної еліти, держави чи світу ціннісного сенсу як запоруки побудови більш гармонійного світового порядку [108, с. 79], що зазначалося в наших раніших публікаціях. Отже, в процесі соціально-економічного та політичного розвитку замість політики прискореного прогресу вирішальними стають цінності як сукупність ідеалів, орієнтацій, норм тощо.

Тому цінність у загальному значенні стає постмодерною категорією та теоретичним і практичним орієнтиром суспільно-політичної діяльності, про що П. Сліпець зазначає: «На роль провідної форми світогляду в історичній епосі XXI ст. з найбільшою вірогідністю претендує ціннісна свідомість. Саме вона має прийти на зміну свідомості ідеологічній» [162, с. 98]. С. Явоненко писав, що «Цінність як структура включена в упорядкування людського світу... Власне, раціональність ціннісної свідомості покликана вивести його з міфологічного простору й заявити про нього щодо життєво-практичного сенсу» [207, с. 48]. Дійсно, після зростання загальної освіченості, посилення міжкультурних зв'язків здається вірогідним, що на перший план в організації суспільного життя виступить саме ціннісна свідомість, проте в її формуванні та засвоєнні не останню роль відіграють політичні міфи, які видозмінюються та трансформуються навіть в сучасних реаліях.

Водночас проникнення методології та категоріального апарату аксіології в політичну науку певною мірою співпадає з початком ситуації постмодерну. Ціннісна проблематика співвідноситься з постмодерним критичним аналізом

сучасності щодо наявності певних вірувань людини, регуляторів її поведінки, норм, інтересів, які можуть одночасно визначатися ззовні (у вигляді великих наративів чи міфів) та всередині людини. Суспільно-політичні цінності, які досліджуються політичною наукою, визначаються як такі, що належать тільки до життя людини та людства взагалі.

Досить поширеним є тлумачення аксіології як вчення про природу цінностей, їхнє місце в реальності та структурі ціннісного світу, тобто про зв'язок різноманітних цінностей між собою, із соціальними і культурними факторами та структурою особистості. «Аксіологія як самостійна галузь дослідження виникає тоді, коли поняття “буття” роздвоюється на два елементи: реальність та цінність як об'єкт різноманітних побажань і прагнень» [66, с. 219].

Сутність, природа та чинники формування цінностей є предметом дискусії гуманітарного знання. Через розмитість меж між дисциплінами, з приводу дослідження цінностей варто зосередити увагу на розумінні широкого загальнофілософського сенсу поняття «цінності», адже саме з філософських наук бере свій початок цей термін, диференціюючись на більш вузькі спеціалізації гуманітарного знання.

Як філософська категорія цінність має багатогранну природу, тому в загальнофілософському контексті цінність означає «...духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії теоретичної системи, утопічні образи, суспільні ідеали та ін. і виступає критерієм оцінки дійсності людиною та джерелом смислоутворюючої основи людського діяння. В основі ціннісного ставлення людини до світу лежить значимість» [180, с. 643]. Цінність, в тому числі політична, з одного боку стосується певних явищ як здатність задовольняти потреби, а з іншого, в якості критерію вибору чи оцінки певного явища.

За твердженням Е. Андерсон, «Цінувати щось – це мати комплекс позитивного ставлення до нього, що відбувається через особливі стандарти сприйняття, емоцій, роздумів, бажань та поведінку (conduct)» [209, с. 2]. У

роботі М. Гайдегера «Буття і час» зазначається, що все суще всередині світу поділяється на речі, природні речі та «ціннісно навантажені» речі [189, с. 82]. Відповідно до розуміння основоположних засад формування цінностей, їх поділяють на предметні та суб'єктні, де предметні цінності стосуються сфери поза діяльності індивіда, але необхідні йому для здійснення його цілей. Суб'єктні ж цінності стосуються самих установок, ідеалів і норм самого індивіда.

Водночас можна виділити два рівня існування політичних цінностей та цінностей взагалі відносно їх способу існування та цілей:

- онтологічний, за яким цінності існують поза межами окремого суб'єкта, як ідеали та цілі, до яких суб'єкт долучається в процесі засвоєння соціального досвіду;

- телеологічний, як ціль, рушійна ідея, без якої неможливе досягнення благ.

Взагалі, як було зазначено в попередньому підрозділі, феномен цінностей різні вчені розуміють по-різному, таким чином розкриваючи його поліваріантну сутність. Політичні цінності можна розглядати з позиції їх мотивації. Тому їх характеристику доцільно диференціювати за такими ознаками:

- потреба як мотивуючий фактор орієнтації вибору, оцінок та діяльності носія цінностей, який виходить з позицій браку даної цінності, блага чи явища;

- інтерес як мета та мотив діяльності чи бездіяльності, критерій вибору цінності, здатної задовольнити його та сформувати відповідну мотивацію;

- благо як усвідомлення носієм цінності її самодостатнього значення, відчуття дискомфорту за його відсутності. Цінність розуміють як найвище благо, до якого прагне індивід чи група осіб.

Політичні цінності, зі свого боку є тим сенсом, який надає політиці курс, межі та умови функціонування. У цих умовах цінності проявляють себе у політиці, у вигляді ідеалів, норм, правил тощо.

Базове визначення політичних цінностей характеризує їх як «об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності» [138, с. 719]. Отже, цінності є багатогранним та багатокомпонентним явищем, тому вважається за доцільне розуміти їх в усій повноті факторів їх формування та реалізації, включаючи й блага, потреби, інтереси, орієнтації, моральні норми тощо.

На відміну від філософського розуміння цінностей та їх трансцендентної природи політичні цінності мають суспільну природу, потребують носія, його стимулів, ідеалів та оцінок. У цьому значенні варто вказати, що В. Мілановський і М. Карват наголошували на тому, що цінності «...не існують в ізоляції від суспільства та суб'єкта соціального чи політичного простору. Проте певна властивість предмету може стати цінністю, поєднавшись із відповідною цінністю суб'єкта (потребами, інтересами). Саме відносини між цими двома типами властивостей і формують цінність...тобто цінність одночасно і об'єктивна, і суб'єктивна» [Цит. за 63, с. 105–106].

У монографії Ю. Карягіна «Українське суспільство: сучасність і політичні цінності» політичні цінності можуть визначатися як «...сукупність ідей, уявлень і відповідних соціо-психологічних утворень (настанов, орієнтацій, переживань, стереотипів), що визначають цілеспрямовання, стратегію і тактику політичної діяльності» [80, с. 17]. У той же час «Політичні цінності – етичні та нормативні судження про політичне життя, про політичні цілі, на реалізацію яких спрямована політична діяльність» [141, с. 318]. Виходячи з позицій Н. Смелзера, «під політичними цінностями інколи розуміють значущі, визнані спільнотами переконання (нерідко втілені у практику, наприклад, демократія) щодо цілей, ідеалів політичного життя, до яких люди прагнуть, щодо основних засобів їх досягнення (наприклад, політичним насильством не можна встановити норми свободи)» [169, с. 7–8].

За постмодерну політика набуває морального значення, тоді коли раніше, без усвідомлення ціннісного в політиці, вона вважалась антиподом

моральності. Так само політологія не може відмовитися від оцінок, про що італійський політолог Д. Даол зазначав: «Відмовляючись від аналізу цінностей політики і займаючись самими фактами, наука втрачає головне: вона не може розв'язувати актуальні проблеми політики» [140, с. 18]. Нехтування наявністю політичних цінностей заради нейтральності дослідження ставить під сумнів якість дослідження та його практичне значення. Адже саме цінності-цілі, цінності-ідеали, цінності-сенси забезпечують сталий розвиток держав, формують міжнародне співтовариство на засадах мирного співробітництва, сприяють стабільності всередині суспільства. Відомий філософ М. Лоський зазначав, що «...все життя приводиться в дію виключно за рахунок любові до певних цінностей» [Цит. за 162, с. 10]. Тому розуміння глибинної сутності, значення політичних цінностей допоможе усвідомити шлях розвитку держави, сприятиме консолідації суспільства, гарантуватиме непорушення балансу безпеки у світі на основі дотримання так званої системи «вічних цінностей»: свободи, рівності, миру тощо.

З огляду на полісуб'єктність політики як мистецтва та діяльності, політичні цінності включають в себе індивідуальний, колективний (груповий), суспільний, державний та глобальний рівні. Вони взаємопов'язані та проникні, з кожним наступним рівнем, втрачають динамічність та змінність на користь стабільності та загальноновизнаності. Отже, найвищим рівнем політичних цінностей визначаються загальнолюдські чи універсальні. Загальнолюдські цінності є постмодерними, адже через процеси глобалізації та довгої моральної еволюції людства вони змогли за постмодерну отримати своє універсальне гуманістичне значення.

Ю. Оборотов пише, що «термін “загальнолюдські цінності” виник на основі протистояння практики тоталітаризму як система принципів високого узагальнення. Серед них називають права людини, демократію, свободу, рівність, поділ влади, місцеве самоуправління. Доповнюючи вищеперераховане, виділяють такі загальнолюдські цінності, як політичний та ідеологічний плюралізм, інституціоналізм, справедливість, вільні вибори» [122,

с. 34]. Це є світоглядними ідеалами і моральними нормами, котрі відображають досвід усього людства й є спільними для всіх людей, незалежно від будь-яких відмінностей. Водночас, зважаючи на культурні, цивілізаційні особливості кожного окремого суспільства, постмодерні цінності поважають різноманітність та прагнуть плюралізму. Тому важливою ознакою постмодерних цінностей є також їх гнучкість і повага до різноманіття.

Однією з головних особливостей політичних цінностей є їх практичне значення для індивіда або групи осіб. За твердженням Ю. Щербакової, «...світ цінностей виникає й оформлюється в процесі духовної діяльності людини як один з елементів культури» [203, с. 36]. Тому дуже часто концепти «культура» та «цінність» ставлять поруч, досліджуючи їх первинність по відношенню один до одного. З одного боку, культура формує певну систему цінностей, з іншого, наявний набір цінностей стає визначальним фактором розвитку культури. Але незалежно від підходу до визначення цих понять, можна стверджувати, що вони утворюють концептуальне коло з одним центром – смыслом духовної діяльності індивіда чи суспільства. Часто політичні цінності розглядають саме з культурологічної точки зору. Так, Н. Смелзер, перефразовуючи визначення К. Клакхона, наводив таке значення культури: «Система цінностей, уявлень про життя та поведінкових кодів, загальна для людей, що пов'язані одним певним способом життя» [163, с. 42]. П. Рікьор розумів культуру як «...сукупність цінностей або сукупність ціннісних уявлень... Цінності уміщено в життєвих переконаннях людей, це вони утворюють моральну систему і не можуть бути оскаржені особами, які мають вплив і відповідальність» [Цит. за 91, с. 18–19]. Адже самі цінності та способи їх задоволення формують унікальні відмінності між групами, суспільствами чи народами. Вони визначають, наскільки індивід зможе розвиватися, в яких умовах, на що він має право та на що повинен розраховувати, чим для нього є суспільство, а воно для нього, в якому стані знаходяться політичні та суспільні цінності.

На думку М. Фурманюка, політичні цінності варто розглядати не лише в контексті політичної культури: «Політичні цінності перебувають у тісному

взаємозв'язку з іншими видами та формами соціальних цінностей, визначаючи потреби та інтереси. Як результат, політичні цінності є інструментом удосконалення внутрішньої та зовнішньої політики держави [187, с. 271]. Відповідно політичні цінності мають всепроникаючий характер, поєднуються на індивідуальному та загальнолюдському рівнях, визначають принципи, межі та норми діяльності людей.

Отже, головними особливостями політичних цінностей є те, що вони:

- мають об'єктивно-суб'єктивну природу та залежать від їх носія як суб'єкта політики: у кожного індивіда є вибір розділяти ці цінності чи ні, але щодо свідомості індивіда вони набувають об'єктивного характеру;
- є результатом духовної діяльності суспільства;
- є продуктом колективної життєдіяльності суспільства та виникають під впливом потреб суспільства;
- мають діяльнісний характер: вони залежать від діяльності індивідів, а діяльність залежить від наявної системи цінностей індивіда, якої він дотримується;
- є стандартом, через який вибираються цілі політичної діяльності;
- цілі, що формуються на основі цінностей, завжди масштабні та сенсожиттєві;
- соціалізуючий характер цінностей породжує їх взаємозв'язок з пізнавальними та вольовими аспектами структури особистості;
- можуть одночасно виконувати як мобілізаційні, так і стабілізуючі функції.

Процес формування цінностей є складним, багатоаспектним явищем, а носіями цінностей виступає суб'єкт, який може бути індивідом, суспільною групою, політичним інститутом, елітою чи державою. Носії цінностей в процесі соціалізації формують власну систему цінностей як сукупності узагальнених індивідуальних та громадянських цінностей; держава як одночасно носій, втілювач суспільних цінностей та особливий компонент політичних цінностей

формує державні політичні цінності; людство в загальному значенні – універсальні, загальнолюдські цінності. Водночас кожному рівню політичних цінностей відповідають власні ієрархії цінностей.

З метою конкретизації вищезазначеного та розуміння багатоскладовості поняття політичних цінностей, є доцільним навести таку класифікацію політичних цінностей як регуляторів діяльності, які також можуть відображати рівні їх існування:

- Цінності-ідеали як взірці поведінки, діяльності, життя носія ідеалів і найбільш узагальнений, вищий прояв стремлінь особи. Ідеал в політиці визначається як «...уявлення...соціальної групи, еліти, особи про досконалість політичного устрою суспільства» [139, с. 317]. Вони не є наявними, але в них «...в концентрованій формі відображені перспективи прогресивного розвитку суспільства, дається прообраз суспільного устрою майбутнього» [139, с. 318]. У результаті найбільш життєві, функціональні та поширені ідеали формуються у певне стале правило.

- Цінності-норми як регулятори стремлінь, поведінки, діяльності та життя їх носія, які стосуються меж та можливостей, в яких особа може реалізувати свої ідеали. Політологічний словник визначає політичні норми як «...загальноприйняті, а також встановлені державою обов'язкові правила й порядок загального характеру, покликані сприяти регулюванню політичних відносин, забезпеченню їх зміни та розвитку» [138, с. 419]. Вони базуються на моральних принципах, особистих якостях їх носія, загальноприйнятих правил у певній спільності.

- Цінності-цілі як усвідомлені, бажані результати докладених зусиль, характеризуються як посередники між ідеалами та політичною діяльністю.

- Цінності-засоби як інструменти досягнення ідеалів, норм та цілей, які можуть бути реалізовані, зважаючи на наявні ресурси та орієнтації, моральні норми, стремління носія цінностей.

Варто зазначити, що дана класифікація має певний праксеологічний характер. Це означає, що лише ідеали без підкріплення можливості їх реалізації

відповідними цінностями-цілями та цінностями-засобами будуть неактуальними та не створюватимуть ні консолідуючого, ні прогресивного потенціалу для суспільства. В. Корнієнко зазначає про це в контексті розгляду забезпечення реалізації політичних ідеалів та національних цінностей: «Дійсно, коли ми говоримо про політичний ідеал, котрий не є матеріалізованим, й в той же час про національно-традиційні цінності, що можна і потрібно відстоювати вже зараз, то це може означати одне з двох: або будується внутрішньо суперечлива політична парадигма, або з її допомогою обґрунтовується право на політичну й юридичну уседозволеність, на порушення принципів соціально-правової держави» [88, с. 188]. Відповідно політичні цінності можуть утворювати цілісну систему цінностей за умови забезпечення кожного рівня-регулятора та врахування попередніх рівнів. Адже цінності-норми живляться ідеалами, які визначають цінності-цілі та цінності-засоби, на основі яких твориться політична діяльність.

Водночас названі вище елементи політичних цінностей складаються в політичну ідеологію як ядро духовної складової політичного життя. У. Еко визначав ідеологію з позицій цінностей таким чином: «Все те, з чим так чи інакше знайомий адресат та соціальна група, до якої він належить, системи його психологічних очікувань, всі його інтелектуальні навички, життєвий досвід, моральні принципи» [205, с. 137]. Політичні цінності є базисом існування ідеології, її основним компонентом, що формує ідеологію, як на теоретичному рівні, так і на поведінковому, при реалізації їх в процесі політичного життя.

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення базових та універсальних політичних цінностей в контексті політології. Адже в науковій літературі часто можна зустріти формулювання цінностей, до яких додається означення «базовий», «універсальний», «загальнолюдський».

Базові цінності насамперед слід розуміти як цінності-цілі та цінності-ідеали суспільно-політичного життя, які є найбільш узагальненими та такими, що відображають уявлення про благо, потреби в контексті політичного життя. Вони існують як на індивідуальному, так і загальнолюдському рівнях.

Р. Інглхарт зазначав, досліджуючи особливості зміни сучасних цінностей, що цінності з покращенням якості життя зміщують свій акцент з вітальних на нематеріальні цінності ствердження. Тому сучасні базові цінності як відображення потреб та уявлень їх носів про благо набувають рівня самореалізації та соціального добробуту. Отже, серед базових політичних цінностей сучасності можна виокремити права людини та громадянина, свободу, рівність, справедливість, консенсус, демократичний лад тощо.

Водночас з переліку базових політичних цінностей можна зробити висновок щодо їх переходу до універсального значення. Адже рівня універсальних цінностей досягають ті цінності, які притаманні кожній спільноті чи державі, які не викликають протиріч між носіями унікальних цінностей щодо їх визначального значення. Ситуація постмодерну свідчить про стирання меж та кордонів між національними державами за рахунок глобалізації політичного, економічного та культурного простору, визнання плюралізму як основи постмодерної дійсності, а також досягнення нового рівня політики – міжнародної, яка у сучасних реалій стає більш впливовою для врегулювання багатьох аспектів життєдіяльності держав та людства загалом. Саме тому базові політичні цінності в умовах постмодерну все більше набувають рис універсальних або загальнолюдських цінностей.

Окремої уваги заслуговує класифікація цінностей, що найглибше визначає їх «сферу діяльності», міру проникнення та значення для життя індивіда, суспільства та держави. Варто зазначити, що «цінності поділяють на дві великі групи:

- матеріальні (ті, що задовольняють біологічні потреби);
- вищі (духовні цінності) [127, с. 79].

На думку М. Остапенко, цьому поділу відповідає така класифікація цінностей:

- інструментальні, або зовнішні цінності (ті, що є засобом для утвердження інших цінностей) [127, с. 79]. Ці цінності можна вважати

вітальними та такими, завдяки яким досягаються утвердження цінностей наступного рівня;

- самодостатні, або внутрішні цінності. Духовні цінності – переважно внутрішні, самодостатні. Самодостатні цінності володіють більшою мірою ознаками об'єктивних цінностей: їхнє буття як цінностей не залежить від того, цінують їх чи ні. Однак у разі відмови від них суспільство деградує. За змістом духовні цінності поділяють на релігійні, моральні, естетичні, політичні, правові та ін. [127, с. 79].

Відомий дослідник психологічної сторони цінностей, автор книги «Природа людських цінностей», М. Рокіч розробляючи ціннісні орієнтації особистості та їх впливу на суспільство, поділяв їх на дві великі групи:

- термінальні цінності, які «...стосуються способів поведінки та відображають характеристики поведінки, які вважаються соціально бажаними» [217, с. 48];

- інструментальні цінності, які «...стосуються кінцевих станів існування чи граничних способів життя, які ідеалізуються» [217, с. 48].

Класифікуючи цінності, А. Дж. Бем виділив їх шість пар: добре і погане, кінцеве та засоби (ends and means), суб'єктивні та об'єктивні цінності, чисті та змішані цінності, очевидні та реальні цінності, актуальні та потенційні цінності, чисті та змішані цінності [210, с. 37]. Водночас щодо носія цінності можна поділити на індивідуальні, колективні (партикулярні) та універсальні.

З позицій соціогуманітарних наук для соціального моніторингу суспільно-політичних цінностей варто вказати їх класифікацію, представлену А. Ручкою:

- вітальні цінності (безпека);
- самореалізаційні цінності;
- просоціальні цінності;
- демократичні політико-громадянські цінності [157, с. 213–214].

Схожою є класифікація, представлена В. Горбуліним та А. Качинським, які національні цінності поділяли на: «цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави. До цінностей індивіда відносяться: індивідуалізм, патріотизм, права та свободи людини, право приватної власності та загальнолюдські цінності. До суспільних цінностей належать – добробут, соціальна справедливість, міжетнічна та міжконфесійна злагода, ліберально-демократичні традиції, матеріальне та духовне надбання. До цінностей держави – природні ресурси, конституційний лад, національна безпека, державний суверенітет, система міжнародних зв'язків, територіальна цілісність» [Цит. за 197, с. 270].

Н. Лапін базові цінності поділяє на два історично-культурні типи: традиційні та посттрадиційні (сучасні, ліберальні) [95, с. 105]. Відповідно традиційні цінності можна пояснити як цінності, що притаманні певній соціальній, політичній одиниці в контексті свого історичного розвитку, тобто національні, унікальні цінності; посттрадиційні – сучасні та ліберальні цінності, які об'єднали сучасні держави навколо засадничих умов їх розвитку, як приклад універсальних цінностей.

Водночас, як зазначає В. Брайсон, постмодерну «...характерна текучість, невизначеність та заперечення бінарних класифікацій чи ідеї лінейного прогресу» [30, с. 45]. Це свідчить не тільки про критику постмодерністами будь-яких спроб упорядкування чи втиснення світу в рамки, а про відносно нестійкий стан динамічного постмодерну. Такого постмодерну, де панує синергізм, а не лінійність, проникнення різнорідних елементів, а не порядок, контрольований хаос, а не керований безлад. Тому класифікація політичних цінностей є умовною для постмодерну.

«Водночас, – відмічаємо ми в попередніх публікаціях, – цінності суспільства і держави у своїй сукупності формують рівень свого розвитку, впливають на стабільність всередині держави, унеможливають або одразу ж пригнічують конфлікти всередині суспільства за рахунок наявності стійких ціннісних орієнтирів. З іншого боку, загострення уваги на політичних цінностях

та умов їх формування вказують на проблеми всередині політичної системи» [113, с. 345–346], коли елементи цієї системи потребують консолідації. Ю. Шайгородський зауважує про життєвий та консолідуючий потенціал цінностей: «Одним із найважливіших принципів і водночас інструментів суспільних реформ є прийнятна для переважної більшості громадян консолідуюча ціннісна парадигма. Саме тому метою кожного політичного режиму є прагнення сформувати систему цінностей, на яку орієнтуватиметься широкий загал. Суспільство, у якому досягнуто консенсусу щодо того, що є цінністю, може розглядатися як стабільна система» [198, с. 227]. Водночас наявність загально визнаної системи цінностей усією спільнотою не гарантує сталого розвитку даного суспільства ні в локальному, ні в глобальному вимірах. Показником можуть слугувати Радянський Союз з його колективними, комуністичними цінностями та нацистська Німеччина з її партикулярними національними цінностями. Ця теза, врахована за постмодерну, передбачає ґрунтування цінностей держави чи спільноти на основі загальнолюдських, універсальних цінностей, які є відображенням еволюції гуманістичних поглядів та практик, прийнятних для суспільства в глобальному значенні.

Практичне значення аксіології вимагає виокремлення основних завдань, які виконують політичні цінності для особистості, суспільства, держави чи наддержавних утворень, а саме:

- формулювання мети політичної діяльності;
- раціоналізація конфліктів і протиріч, спрямування їх у мирне русло, що базується на діалозі, поступках та порозумінні;
- стабілізація політичної системи в умовах її нестабільності;
- націленість на досягнення конструктивного результату політичної діяльності;
- організація діяльності суспільства навколо спільних ідей та завдань;
- формування ідейно-політичного зв'язку громадянина з політичною системою та суспільством загалом;

- ідентифікація громадянина з певною соціальною верствою, подолання соціальної відчуженості;
- закладення духовно-орієнтаційних основ політичної дійсності.

Політичні цінності є тим фактором, що дає змогу визначити рівень розвитку суспільства в його соціальному, політичному, культурному, загальноцивілізаційному контекстах, стан та перспективи подальшого прогресування, а також дає можливість передбачити подальші тенденції розвитку суспільства.

Саме вибір напрямку розвитку будь-якої форми політичного життя обумовлюється аксіологічним фактором, який є певним фільтром для обрання політичного режиму. Політика закритих дверей, апартеїду, воєнного комунізму, колоніалізму, нацистська расова політика та інші історичні приклади практичного втілення політики також визнавали доцільність та ефективність своїх дій, граючи на домінуючих настроях та ідеях у суспільстві, і тим самим формуючи скривлену, спотворену систему політичних і соціальних цінностей. Усвідомлення дотримання в процесі політичної та міжнародної діяльності системи абсолютних цінностей, на відміну від відносних, ситуативних цінностей, стало основою для прийняття багатьох міжнародних пактів, які заперечують будь-яку форму дискримінації, прояву насилля та нетерпимості. Статут ООН, наприклад, відображає сенс саме абсолютних вищих цінностей, які є загальними незалежно від національних та культурних особливостей держав. Цінності гуманності, свободи, демократії, рівності, дотримання прав і свобод громадянина, толерантності стають тим гальмівним механізмом, що забезпечує політичний процес та суспільні відносини від практичної «доцільності» загарбницької політики, силового вирішення суперечностей, ущемлення прав і свобод індивідів та проявів несправедливості.

Водночас політичні цінності характеризуються як амбівалентні, адже кожному носію цінностей притаманна власна система цінностей, що може бути відмінною від загальнолюдської системи цінностей, мати іншу ієрархію цінностей або зовсім не відображатися в контексті філософських абсолютних

цінностей. Ця амбівалентність цінностей мислиться саме в постмодерному дискурсі, що відбувається за рахунок врахування декількох тез:

- ієрархія цінностей змінюється з конкретним поколінням та епохою, а також сприяє зміні ціннісних систем цих поколінь і епох, а також її носіїв;
- прихильність одній й тій самій цінності не свідчить про однакові шляхи носіїв даної цінності реалізувати її та про досягнення одного й того ж самого результату.

Відповідно до другого пункту, можна навести у приклад постмодерну цінність щастя, яка розглядається в контексті задоволеності громадянами життям та потенціалу до консенсусу. Усвідомлення щастя як універсальної цінності свідчить про намір урядів деяких країн світу впровадити відповідний орган, компетентний в цьому питанні. Вартим уваги є факт наявності Міністерства з вищого народного щастя у Венесуелі, яка нині потерпає від бідності та голоду, поруч із відповідним Міністерством у процвітаючих Об'єднаних Арабських Еміратах. Цей приклад свідчить, по-перше, про залежність між декларацією цінності та її реалізацією, інакше цінність набуває рис постмодерної іронії, по-друге, зусилля та шляхи реалізації загальнолюдської цінності можуть різко відрізнятися, а тому цінність на універсальному рівні є доти нейтральною, допоки результат її імплементації не втілиться в життя.

Ще одним проявом амбівалентності цінностей, в тому числі політичних, є їх розуміння, запозичене ще з філософії, як конструктивного та мотивуючого феномену. Ця думка означає, що цінності не мають антиподу – негативних цінностей, адже це суперечить їхній природі – бути сенсом та ціллю людської діяльності, виражати всезагальну волю. З цього приводу варто погодитись з позицією І. Хайде, який у праці «Цінність» зазначав, що «...”негативна цінність” може означати лише брак цінності, але не щось повноцінне» [Цит. за 201, с. 52]. Також про цінність можна говорити лише в контексті шляхів її досягнення. Адже цінність блага може задовольнятися частково для певної групи за рахунок пригноблення інших (наприклад, сучасні авторитарні,

кланово-олігархічні держави, а також яскравий приклад тоталітарної Північної Кореї); цінність безпеки спонукає держави нарощувати військову могутність та застосовувати її на інших, а також обмежувати свободу громадян; цінність демократії може стати шляхом до влади маси; цінність релігійної єдності, що найбільше проявляється в ісламі, може стати причиною тероризму та знищення тих, хто являє «загрозу» ісламському фундаменталізму. Доцільно вказати на такі історичні приклади, як цінність життя та процвітання нації в нацистській Німеччині забезпечувалася руйнуванням та нищенням; цінність могутності держави забезпечувалася спустошливими загарбницькими війнами за доби арабських, монгольських походів і навіть європейських воєн. Тому варто навести думку Ю. Габермаса з праці «Структурні перетворення у сфері відкритості»: «Коли громадянські ідеали вилучаються з обігу, коли свідомість поїдає цинізм, то гріш ціна тим нормам та орієнтаціям на цінності, які мали б служити для ідеологічної критики засад злагоди, й на які вона хотіла б посилатися» [40, с. 28]. Отже, поруч з проголошенням цінності загально визнаною йдуть шляхи та засоби її реалізації. Лише базуючись на моральних принципах та настановах, визнаючи людину вищою цінністю, можна говорити про конструктивний зміст цінностей, в тому числі політичних.

З іншого боку, У. Еко в роботі «Сказати майже те саме» зазначав: «В будь-якій системі, будь то геополітична, кольорова чи лексична, одиниці визначаються не самі по собі, а в термінах опозиції та позиції відносно до інших одиниць. Не може бути одиниці без системи» [206, с. 433]. У той же час цінність може мати свого антипода – антицінність, що витікає з суб'єктивного досвіду, є проявом небажаного, а тому закріплює значення цінності. За таким принципом сформувалися основні політичні цінності: через рабство – свобода, дискримінацію – рівність, війну – мир тощо.

Визначаючи цінності як світоглядні ідеали, варто зробити уточнення, що це загальнолюдські ідеали Добра, Істини, Краси в їх інтегрованому сенсі. Цінність у суспільно-політичному сенсі не може розглядатись з позицій інтересу та задоволення потреб через варіативність розуміння кожним

індивідом власних потреб та інтересів у залежності від його моральних установок та психологічного типу особистості. Дане твердження можна віднести до такого, що базується на постмодерністській проблематиці розуміння дійсності. Як приклад слід навести нацистську Німеччину чи сталінську Росію, які також мали власні політичні цінності з огляду на консумптивне тлумачення цінності. У першому випадку патріотизм, гідність та процвітання однієї нації забезпечувалися нищенням мільйонів, а другому – цінність політичного лідера, сильної держави, рівності, відданості примарній ідеї реалізовувались засобами зради, віроломства, страху та винищення як опонентів, так і прихильників. У той же час наявність неузгоджених систем цінностей між двома політичними системами так само породжує ціннісні конфлікти, що є складними для розв’язання.

Отже, рисами цінностей в умовах постмодерну та його політики є:

- плюралістичність;
- змінність значення, відносна динамічність;
- суб’єктність цінностей, людиноцентризм, орієнтація вглиб особистих переживань;
- визнання альтернативних шляхів розвитку людства;
- перехід від матеріальних до постматеріальних цінностей;
- амбівалентність цінностей, що проявляється в найбільш узагальненому рівні цінностей та найбільшій повазі до партикулярних цінностей спільнот (взаємозв’язок між універсальним та одиничним).

Саме з даної позиції, політичні цінності слід розглядати як найбільш об’єктивовані, надособові, суспільно-політичні феномени нейтрального характеру, що втілені в ідеях, ідеалах, нормах і потребах, які панують у сфері політики, мають амбівалентний характер і набувають відповідного конструктивного чи деструктивного потенціалу залежно від моральних норм їхнього носія та засобів утілення, на основі яких здійснюється та набуває значення політичне життя суспільства. У цьому сенсі постмодерністські політичні цінності слід вважати максимально об’єктивованими до рівня

національних (як особливої сфери духовного буття нації), загальнолюдських, універсальних цінностей.

Висновки до першого розділу

Постмодернізм як філософська течія знаходить свої історичні витoki в умовах невизначеності і неможливості відомими науковим підходами та концепціями досягнути суперечливу реальність. В умовах розпаду імперій, двох світових воєн, практики тоталітарних режимів, розколу світу на два ідеологічно ворожі табори, модерний оптимізм та віра в раціональне знання закономірно опиняються в глухому куті. Саме таке соціально-культурне та політичне тло намагається досягнути постмодернізм та поставити йому діагноз. Трансформації, що відбувалися на цьому тлі, визначили нову епоху – постмодерн. Ця течія заперечує будь-який прояв примусу, тоталітаризму, нетерпимості та постулює такими цінностями як свобода, різноманіття, толерантність, консенсус. Засади, на яких базується ця течія, намагаються пояснити моральні підвалини розпаду старих інституцій та появи нових, формування нового типу людини та її мислення, розвінчати політичні та культурні міфи, а також здійснити аналіз подібної соціально-політичної ситуації, найперше її ціннісної складової.

Аксіологія як наука про цінності бере початок як філософська дисципліна та веде відлік з кінця XIX – початку XX ст. і завдячує своїй появі таким мислителям як М. Гартман, Г. Лотце, Г. Ріккерт, М. Шелер та ін. З позицій філософії, політичні цінності є моральні суспільно-політичні феномени гуманістичного характеру, що відображають глибинні загальноновизнані цілі та інтереси, які прагне задовольнити суб'єкт суспільно-політичного життя за допомогою усталених норм, ідей, орієнтацій, ідеологій. Цінність як філософська категорія увійшла в категоріальний апарат соціологічного, а потім політологічного знання завдяки працям М. Вебера та Т. Парсонса.

Природа цінностей в політиці має праксеологічне призначення, на відміну від умоглядності цінностей у філософії. Політичні цінності впливають

як з людської моралі, так і з суспільних очікувань, мають характер настанови, орієнтовані на майбутнє та водночас важко досяжні, а відхилення від них призводить до дестабілізації та дисбалансу в політиці та суспільстві. Політичні цінності слід розглядати як найбільш об'єктивовані, надособові, моральні суспільно-політичні феномени, які панують у сфері політики, на основі яких здійснюється та набуває життєво-практичного значення політичне життя суспільства. В ідеальному значенні цінності в політиці є надособовими ідеалами-цілями, що панують в сфері політики, на основі яких формуються політичні відносини всередині політичної системи та забезпечують її консенсус та життєздатність. Проте за умови відсутності моральних принципів, людиноцентричних орієнтирів та гуманних шляхів досягнення можуть мати деструктивний характер. У цьому проявляється одна з головних рис амбівалентності політичних цінностей.

Політичні цінності існують на двох рівнях: індивідуальному та колективному, – і проявляють себе в політичних ідеалах, нормах, орієнтаціях. Тому залежно від носія поділяються на індивідуальні, групові(колективні), державні та універсальні. Класифікують їх відповідно характеру потреб носія, як матеріальні та вищі; визначаючи цінності в якості регуляторів діяльності носія поділяють їх на: цінності-ідеали, цінності-норми, цінності-цілі та цінності-засоби.

Політичні цінності також за своєю суттю покликані виконувати такі завдання: формулювання мети політичної практики; раціоналізація конфліктів і протиріч, спрямування їх у мирне русло, що базується на діалозі, поступках та порозумінні; стабілізація політичної системи в умовах політичної нестабільності; націленість на досягнення конструктивного результату політичної діяльності; організація діяльності суспільства навколо спільних ідей та завдань; формування ідейно-політичного зв'язку громадянина з політичною системою та суспільством загалом; ідентифікація громадянина з певною соціальною верствою, подолання соціальної відчуженості; закладення духовно-орієнтаційних основ політичного життя.

РОЗДІЛ 2.

ВПЛИВ ПОСТМОДЕРНИХ РЕАЛІЙ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

2.1. Особливості базових політичних цінностей в умовах постмодерну

Постмодерн – це насамперед трансформації, які відбулися в людській свідомості, способах мислення, віруваннях, науці та техніці, повоєнному облаштуванні світового порядку, міжнародних відносинах, чинниках глобалізації та універсалізації світу. Усі ці зміни були викликані стрімким прогресом людства та мотивовані переоцінкою цінностей модерну, а також відбувалися на тлі вкорінення постмодерних цінностей у теоретичну та практичну діяльність людини. Проте варто зазначити, що традиція гуманізму, започаткована модерном, досі продовжується, поглиблюючись новими формами реалізації базових політичних цінностей та встановлюючи власну ціннісну ієрархію.

XX ст., що розвивалося найбільш динамічно за всю історію людства, вказало на явне відмирання старих ціннісних уявлень, зміну самого бачення картини світу й подальшу трансформацію цієї картини вже в XXI ст. Сучасна епоха, узагальнююче названа «постмодерном», характеризується фрагментарністю, еkleктичністю та плюралізмом. Постмодернізм не узагальнює розрізнені елементи до однієї теорії, а дозволяє їм діяти в довільному порядку. Незважаючи на дозволена стихійність політичного життя, певні норми, стилі поведінки, ідеали, правила – все, що є елементами політичних цінностей, – є чітко визначеними та прийнятними всіма учасниками політичного процесу. «Відтепер істина, справедливість, людяність постають у множині» [35, с. 16], – саме так проявляється плюралізм постмодерну, коли кожен цінність не можна розглядати окремо, а лише як взаємопов'язані елементи одного цілого – цінності людського благополуччя.

Р. Інглхарт зазначає: «Змінилося все: стимули, які спонукають людину до праці; протиріччя, що стають причинами політичних конфліктів; релігійні переконання людей, їхнє ставлення до розлучень, абортів, гомосексуалізму, значення, яке людина надає створенню сім'ї та народженню дітей» [Цит. за 120, с. 249]. Цим змінам сприяли виникнення нових форм та умов діяльності людства, соціальних та економічних зв'язків, інтелектуальний прогрес, розвінчання старих міфів та стереотипів. «На психологічному рівні, – писав С. Гантінгтон у праці «Політичний порядок у суспільствах, що змінюються», – модернізація означає фундаментальний зсув у цінностях, установках та очікуваннях. Традиційна людина розраховувала на незмінність у природі та суспільстві та не вірила у свою здатність змінювати його та управляти ним. Навпаки сучасна людина визнає можливість змін та переконана в їх бажаності...Цей процес супроводжується зростаючою прихильністю до універсалістських цінностей» [191, с. 50]. Приймавши на себе нову роль влаштовувача світу ще в умовах модерну, людство усвідомило межу щодо перебудови світу без одночасного перетворення власної системи цінностей як моральних, так і політичних.

За постмодерну зазнають змін важливі ланки життя людства: відчуття часу, його цінність, відчуття простору, мобільність, соціальні зв'язки та відносини, місце людини у світі, а також її стимули, реакції та норми. Самі цінності характеризуються поглибленою увагою до перспективності та відходять від матеріального, економічного підґрунтя у бік політичних та духовних цінностей. У праці Д. Нейсбіта «Мегатренди» зазначено про довгостроковість цінностей: «...цінності та необхідність опинилися по один бік...Миттєві цінності змінюються на довготривалі, й це неодноразово було висловлено в суперечках щодо охорони навколишнього середовища» [118, с. 118]. Отже, однією з особливостей постмодерних політичних цінностей є їх орієнтованість на перспективу.

Постмодерн не анулює звичні цінності. Він лише вказує на необхідність враховувати як політичним акторам, еліті, законотворцям, так і індивідам цю

постмодерну трансформацію традиційних політичних цінностей. Адже він означає неможливість користуватися в політиці старими ціннісними ієрархіями та значеннями, наприклад, досі розуміти свободу та рівність як привілейованість, нав'язувати примат цінності держави над індивідом, забезпечувати справедливість лише виконанням законів, надавати першочергове значення матеріальному благополуччю, нехтуючи навколишнім середовищем та проблемами реалізації індивідів.

Тому змінилося саме місце та значення свободи в ціннісній ієрархії. Значення свободи для індивіда та суспільства з історичним прогресом людства зростало. Свобода була проголошена цінністю та предметом боротьби за часів Просвітництва, почала розширювати коло тих, хто може користуватися нею за модерну, та одночасно стала однією з базових політичних цінностей постмодерну, а також суперечок та дискусій щодо умов і меж її поширення. За З. Бауманом, «...свобода змогла претендувати на універсальність лише набуваючи специфічного значення, нерозривно пов'язаного з умовами життя в капіталістичному суспільстві» [17, с. 20]. У постмодерному значенні свободу можна віднести до категорії абсолютних цінностей. Її сенс закріплений у кожній сучасній конституції, а дотриманню прав і свобод присвячений розділ бодай кожної з них. Прикладом цього може слугувати Конституція Франції – батьківщини теоретичного обґрунтування свободи. «Свобода, Рівність, Братерство» [219] як гасла Французької революції знайшли відображення в Преамбулі до Основного закону.

Роки соціальної, політичної, культурної, економічної еволюції закріпили необхідність практичного забезпечення свободи та реалізації в нормативно-правових актах, диференціюючи свободу як свободу вибору, віросповідання, думок, совісті, пересування тощо. В умовах лібералізму та капіталізму цінність свободи закріпилася на рівні державної політики. Водночас, визначальною рисою свободи за постмодерну є її автономність від влади держави як головна умова її розвитку та поширення.

Постмодерна свобода не є привілеєм обраних, вона легітимує прагнення визволення тих, хто раніше займав маргінальне становище та не міг розраховувати на політичні чи соціальні права: жінки, емігранти, люди з інвалідністю, незаможні, а також представники так званої «небілої раси». Одним із аспектів боротьби за свободу став фемінізм. Саме дослідниця фемінізму В. Брайсон пише: «Постмодерністський фемінізм зберігає та розширяє визвольну ідею, що анатомія – це не доля, а звільнення від цих фіксованих дихотомій, гендер не стабільне ядро нашої особистості, а ймовірно множинне, текуче, котре можна вільно обирати» [30, с. 74].

Постмодерна свобода пов'язана з індивідуалізацією життя, з його суб'єктивізацією. Це один із компонентів повернення до людини, гуманізму, коли свобода мислиться як невід'ємне від людини право на приватність та свободу переконань. Індивідуалізм проявляється в певній суб'єктивності дійсності, відходу від раціональності, в тому числі й в політиці. Водночас індивідуалізм, яким визначається постмодерн, не пов'язаний з егоїстичною самореалізацією індивіда чи групи. Він пов'язаний з довгою еволюцією людської свідомості, пошуку конструктивних шляхів співіснування та забезпечення справедливості, про яку Ю. Габермас писав як про «...еволюційний процес навчання людського роду» [39, с. 12]. Проте в іншому творі, «Майбутнє людської природи», він визначав індивідуалізм з позицій моралі: «...”повинен” набуває зовсім іншого значення, коли ми, більше не виходячи з інклюзивної ми-перспективи, припиняємо ставити питання про права та обов'язки, що приписуються всім у рівній мірі, але з позицій перспективи першої особи піклуємось про наші особисті життя, запитуючи про те, яка діяльність буде найкращою для “мене”, чи, забігаючи наперед та розглядаючи вцілому – “для нас”» [188, с. 13]. У схожому контексті С. Франк праці «Духовні основи суспільства» говорив про свободу як моральний обов'язок: «Свобода є навпаки первинний обов'язок людини в якості загальної та вищої умови для виконання всіх інших її обов'язків» [181, с. 239]. А В. Бабкін писав про обмежувальну здатність свободи: «Свої домагання свободи

особа має узгоджувати з такими ж домаганнями інших членів суспільства» [9, с. 6]. У широкому сенсі індивідуалізм як аспект постмодерної свободи може сприяти посиленню відповідальності громадян за умови їх залучення в політичне та соціальне життя.

З іншого боку, за відсутності інтересу до політичного чи суспільного життя індивід користується своєю свободою не в повному обсязі, тим самим обмежуючи її до вибору буденності. Одновимірна людина, орієнтована на задоволення своїх споживацьких потреб, формує ще один прояв постмодерної свободи – свобода вибору споживача. Саме такий тип свободи описував З. Бауман у праці «Свобода», виводячи певну закономірність: «Чим менше свободи існує в інших сферах соціального життя, тим сильнішим є масовий тиск у бік подальшого розширення споживацької свободи...» [17, с. 122]. Водночас з посиленням значення престижу та достатку люди менше міркують про ціннісний аспект свободи, підміняючи її гуманістичну та соціальну роль свободою споживацького вибору.

Тому за постмодерну стає зрозумілим, що іноді свобода стає гаслом-ширмою для політики сучасних держав, а іноді тягарем для самих індивідів, коли вони добровільно відчужуються від неї або не користуються нею. Свобода піддається критиці постмодерністів, якщо вона нав'язується владою, в межах та формах установлених нею. Так, свобода стає заручницею політики та політичних амбіцій. З цього погляду Ж-Ф. Ліотар писав про можливість прислужування свободи навіть тоталітаризму: «Вочевидь, варто розрізнити той тоталітаризм, який повертається спиною до сучасної легітимації через Ідею свободи, та той, який з неї виходить» [99, с. 76]. Отже, з відкриттям постмодерного розуміння свободи стала зрозумілою можливість авторитарним та навіть тоталітарним режимам використовувати гасла свободи заради її обмеження.

Водночас свобода набуває іншого постмодерного вияву, пов'язаного з глобалізацією – мобільність та свобода пересування. Вона є відображенням технічного прогресу та вдосконалення засобів пересування. У книзі

«Глобалізація. Наслідки для людини та суспільства» З. Бауман зазначав: «На перше місце серед бажаних цінностей висувається мобільність, тобто свобода пересування» [15, с. 11]. Свобода пересування також пов'язується з космополітизмом, який вважають в умовах постмодерну гуманістичним проявом універсалізації людини.

Також не можна говорити про дотримання прав на свободу для усього населення Землі чи про забезпечення бодай основоположними правами людей рівною мірою. Це пов'язано і з політичними режимами та традиціями, і з умовами життя населення, й економічними можливостями певного регіону чи країни. Тому мобільність, будучи постмодерною цінністю, диференціюється в:

- цінність-засіб (як для розвинених країн), що сприяє збагаченню соціального досвіду, зближенню культур та практики побудови глобального суспільства миру;

- цінність-ідеал (як для бідних країн, що розвиваються) причому ідеал важкодоступний, який ще більше маргіналізує ці країни на тлі інтегрованого розвиненого світу. Це призводить до їх локалізації та неспроможності не тільки конкурувати з країнами-представниками так званого «золотого мільярду», але й високоефективно модернізувати економіку та політичну систему.

З цих причин досягнення рівності як гуманістичної цінності, незважаючи на зроблені зусилля щодо унеможливлення будь-яких проявів дискримінації, досі є складним питанням як для теорії, так і для практики політики. Започатковані модерніти скасування багатьох проявів нерівності, продовжилися за постмодерну та досі продовжуються. Так, постмодерн спростував велику кількість факторів нерівності: за походженням, статтю, расою, національністю, віросповіданням, положенням в суспільстві і т.д. Нині рівність охоплює політичний, соціальний, культурний, національний аспекти життя людей, універсалізуючи їх до цінності людини.

Сам процес усвідомлення рівності між людьми та необхідності її реалізації як цінності людської особистості пройшов надзвичайно важкий як

еволюційний, так і революційний шлях. Після сумних уроків минулого з багатьма формами дискримінації за різними критеріями, людство дійшло висновку в необхідності повернення до глибоко морально-етичного та інтелектуального розуміння сутності людини: незалежно від расової приналежності, статі, національності, соціального та матеріального статусу, – всі люди народжуються рівними. Базове визначення рівності знаходить відображення і розвиток у концепції толерантності, державна ж діяльність керується більш операційним, розподільним значенням рівності. Відповідно до цього підходу, рівність можна визначати як «... однаковий стан людей у суспільстві за рівних політичних та громадських прав; більш-менш рівний розподіл економічних благ, соціальних можливостей та політичної влади між людьми» [47, с. 47]. Загальна Декларація прав людини, до якої приєдналися майже всі держави світу, в першій статті проголошує: «Всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом та совістю і мають діяти відносно один одного в дусі братерства» [259].

Проте часто рівність має декларативний характер навіть більший, ніж цінність свободи. Це проявляється в проблемі гендерної рівності, доступу до матеріальних благ та знань, ейджизму, расової дискримінації тощо. Окремим питанням стоїть вищезазначена проблема щодо розриву між багатими та бідними країнами. Економічна нерівність стимулює прояви інших типів нерівності, особливо це стосується гендерної. У нерозвинених країнах вона поглиблюється нерівномірним розподілом доходів, коли пріоритетним претендентом на робоче місце чи вищу заробітну платню є чоловік. Тому проблема економічної та гендерної нерівності сприяє проявам домашнього насильства на тлі зубожіння, гендерних стереотипів, відсутності вибору серед жінок та консолідованих дій з боку громадськості щодо захисту тих, хто потерпає від нерівності. Так Н. Фрейзер, забезпечення гендерної рівності в постіндустріальній державі «... бачить як поєднання семи принципів: боротьба з бідністю, боротьба з експлуатацією, рівність доходів, рівність часу дозвілля, рівність поваги та боротьби з маргіналізацією та антиандроцентризмом» [Цит.

за 30, с. 103]. Тому дослідниця визначає забезпечення гендерної рівності як умови загальної справедливості. Культура постмодерну покликана боротися зі стереотипами, будь-якими нав'язуваннями шаблонів, як подолання віджилих міфів та метанаративів. Тому проблема гендеру, гендерної рівності, фемінізму є суто постмодерним явищем.

Водночас за даними Програми розвитку ООН 2019 р. (Human Development Report 2019) проблема нерівності в XXI ст. знову поглиблюється, і її вирішення має насамперед стосуватися забезпечення рівних можливостей: «коли Арматья Сен запитали, про який вид нерівності слід нам першочергово турбуватися (нерівність чого?), він відповів про можливості людей – їх свобода робити життєві вибори є фундаментальною» [229, с. 6]. Тому варто погодитись, що рівні можливості усіх людей є шляхом забезпечення не лише рівності, але й консенсусу. Власне, рівність як цінність-ціль та цінність-засіб забезпечує проголошений постмодерном плюралізм, а також є однією з гуманістичних цінностей, як повороту до універсального людського після століть сегрегації. Р. Даль у праці «Про політичну рівність» стверджував: «Якщо ми віримо в демократію як мету чи ідеал, то імпліцитно повинні бачити мету та ідеал і в політичній рівності» [53, с. 9]. Інший теоретик демократії Дж. Сарторі у праці «The Theory of Democracy Revisited» писав про основи сучасного розуміння рівності, що ми «прагнемо рівності, оскільки вважаємо її справедливою метою, однак не тому, що люди однакові, а тому, що ми відчуваємо – до них треба ставитися так, якби вони були такими (навіть якщо фактично це не так)» [251, с. 339].

Розвиток ідеї рівності в постмодерному світі має підґрунтя переосмислення справедливості як моральної норми та цінності. Постмодерна справедливість, по-перше, розширює групи людей, на яких вона розповсюджується, по-друге, залучає більшу кількість зацікавлених у її торжестві осіб. В. Вельш у книзі «Наш постмодерний модерн» пише, що «...філософський постмодернізм...загострює усвідомлення справедливості та пробуджує нову чутливість щодо несправедливості» [35, с. 55]. Він критикує

капіталізм з його нерівномірним розподілом багатства та тим фактом, що одна половина людства прогресує, а інша виживає; лібералізм, який не здатен забезпечити проголошені ним цінності для всіх своїх громадян; війну заради миру чи захисту своїх цінностей; неможливість забезпечити рівність.

Ринок праці, який зазнав змін за постмодерну, надає цінності справедливості нових аспектів. Наприклад, Л. Болтанські та Е. К'япелло у праці «Новий дух капіталізму» пишуть про появу «проектного граду», де панує багатозадачність, поліфункціональність та мобільність. За таким прикладом побудовані сучасні підприємницькі організації, відповідно змінюються соціальні зв'язки: в межах цього проекту існує певна «мережа», якій відповідає справедливість як умова участі в певному проекті. Адже «устрій, де ціннісні величини, що приписуються певним людям, здаються обґрунтованими та легітимними. А для цього повинні бути чітко визначені типи випробувань, у процесі яких люди здобувають можливість помірятися своїми еквівалентними якостями» [28, с. 202]. Отже, за твердженням авторів, справедливість досягається шляхом конкурентоспроможності в сучасному світі.

Постмодерна справедливість гостро реагує на прояви нерівності, пов'язані з нерівністю можливостей, забезпечення свобод, поділу світу на привілейовану частину та відсталу. Н. Фрейзер, розглядаючи проблеми справедливості у світі після розпаду соціалістичного табору, у своїй роботі «Перервана справедливість: критичні відображення «постсоціалістичних» умов» («Justice Interruptus. Critical Reflections on the «Postsocialist Condition») пише: «Нам слід побачити себе перед новим інтелектуальним та практичним завданням: розвиток критичної теорії визнання, що визначає та захищає тільки ті версії культурної політики різноманіття, які пов'язані з соціальною політикою рівності...Справедливість сьогодні вимагає перерозподілу та визнання» [220, с. 12]. Універсальне значення постмодерної справедливості полягає в мінімізації розриву між прогресивними та відсталими регіонами, забезпечення гідного рівня життя останніх та захисту їх прав. Ціннісний аспект справедливості полягає, за твердженням теоретика справедливості Дж. Ролза, в

наступному: «Всі соціальні цінності: свобода та сприятливі можливості, доходи та багатство, соціальні основи самоповаги, – повинні бути рівно розподілені, окрім тих випадків, коли нерівний розподіл будь-якої, чи всіх, з цих цінностей дає перевагу кожному» [154, с. 67]. Отже, постмодерна справедливість виконує консолідуючу роль для суспільства, виступаючи одночасно цінністю-засобом та цінністю-ціллю.

З позиції постмодернізму справедливість тісно пов'язана з солідарністю, розширивши свої межі та прийнявши до них й тих осіб, груп, верств тощо, які раніше займали маргінальне становище. Із відживанням класової організації суспільства віджили й соціальні ієрархії, а сама специфіка соціальних відносин та солідарність людей стали визначатись загальнолюдськими. Розглядаючи солідарність з гуманістичних позицій, Р. Рорті писав: «Традиційне філософське розуміння “людської солідарності” має на увазі, що є дещо всередині кожного з нас, – власне людське, – що резонує на наявність того ж самого в інших людях» [155, с. 239–240]. Постмодерна солідарність витоками сягає антицінності страждання, яке найбільш повно виявилось під час двох світових воєн та за часи Холодної війни. Саме здатність відчувати страждання ближнього та бажання припинити його формує загальнолюдську солідарність, що поширюється не лише на певну групу чи націю, а й на гострі проблеми, пов'язані з захистом тварин і довкілля як таких, що також здатні відчувати страждання. Солідарність найбільше проявляється в діяльності громадянського суспільства та суспільно-політичних рухах: правозахисних, екологічних, гендерних, зоозахисних і т.д. Солідарність у постмодернізмі вказує на поширення загальнолюдських цінностей у світі, вона уникає культурного релятивізму, поширюючись на людей незалежно від раси, віросповідання чи походження. Це відбувається за рахунок певного морального прогресу людства. Р. Рорті писав: «...солідарність не мислиться як визнання центру самості, сутності людського для всіх людей. Насамперед вона уявляється здатністю розглядати все більше й більше традиційних відмінностей (племінних, релігійних обрядових та їх подібних) як несуттєвих порівняно з подібностями, що стосуються болю та приниження – зі

здатністю вважати “нашими” людей, що мають з нами колосальні відмінності» [155, с. 243].

Окремою тезою щодо трансформації солідарності є солідарність жінок щодо боротьби за свої права, активну та їх рівну участь в суспільно-політичному житті. Як зазначає В. Брайсон: «Солідарність веде жінок до підтримки один одного в їх боротьбі без припущення, що вони знаходяться в однаковій ситуації. Це також означає, що вони зможуть створювати альянси з пригнобленими групами чоловіків...Ідея солідарності означає, що як “білі”, так і “чорні” феміністки повинні підтримувати антирасистські рухи, а жінки з високими доходами повинні підтримувати рухи і політику, направлену на справедливі зміни економічної системи не тільки тому, що це морально, але й тому що оскаржує несправедливі принципи відсутності рівності серед собі подібних та приписує деяким людям більшу цінність, ніж іншим» [30, с. 82]. Отже, така солідарність відкриває інші гострі питання, пов’язані з правами та свободами людей: расова чи гендерна дискримінація, боротьба з бідністю, захист сиріт та інвалідів, збільшення їх фінансової підтримки, покращення умов праці. Проголошення цінності солідарності як засобу влаштування світу порозуміння, діалогу та миру, а також виключення з неї расових, етнічних, гендерних та інших стереотипів забезпечує зрушення в міжособистісних, соціальних, міждержавних відносинах. Проте, зважаючи на реалії та загрози сучасного світу, солідарність як рівність та свобода, має дещо декларативний характер.

У сучасному світі постійно відбуваються нові виклики та загрози, через які можна говорити про відхилення від реалізації заданого ідеалу: загроза тероризму, війни та голод, численні міграції біженців, вимушених рятуватися від агресії, політичних опонентів чи проявів дискримінації, поширення авторитаризму та інфекційних захворювань. Ці фактори сприяють недовірі в суспільстві, відчуттю підозри до людей, які не відповідають нормам: арабська зовнішність, нехристиянин, мігрант; нереспектабельний бекграунд тощо. Тому таке почуття спільності з іншим можна назвати дистанційною солідарністю або

солідарністю на відстані, достатній, щоб захистити своє життя, емоційний стан чи здоров'я. Отже, в неспокійних сучасних умовах держава намагається відвести будь-які загрози її миру, стабільності, процвітання, тим самим проголосивши безпеку базовою цінністю постмодерну.

Відтак однією з головних цінностей, проголошеною постмодерном, є безпека та максимальне розширення її значення. Відбувається диференціація безпеки: національна, міжнародна, інформаційна, гуманітарна, економічна, психологічна, кібербезпека, етнічна, робочого місця тощо. До модерну сутність безпеки зводилася до нарощення військової сили та наявності розширеної мережі контрольних-наглядових і правоохоронних органів. Апогеєм такого розуміння безпеки, що супроводжувалося технічним прогресом, стали дві світові війни. Мир, закріплений багатьма конвенціями й угодами, розширив розуміння та значення безпекового компонента для глобального миру. Проте перед людством стоїть проблема пошуку «...розв'язання глобальних проблем свого існування (екологічних, геополітичних, геосоціальних та інших), перетворенням сучасного суспільства (інформаційного) в суспільство ризиків» [160, с. 43].

Незважаючи на війни, що досі тривають, їх трансформацію та появу нових видів воєн, цінність миру та безпеки стали основою політики постмодерну. На це вплинула загроза ядерної війни, тероризм та посттравматичний стан суспільств, що зазнали проявів війни та агресії. Наприклад, з появою фотографії, кінематографу, можливості поширення інформації для великого загалу людей естетика війни трансформується з асоціації слави та подвигу до огидного та нелюдського. Після Другої світової війни присвячені цьому питанню матеріали формували відразливе ставлення до неї, сприяли поширенню пацифізму та зміни ставлення до тих, хто відмовляється від участі у війні з міркувань совісті (*conscientious objector*). Наприклад, книга американської письменниці С. Зонтаг «Коли ми дивимося на біль іншого» («*Regarding the Pain of Others*») присвячена фотографії як виразу посттравматичного стану людської пам'яті, пов'язаного з війною. Описуючи

жахіття одного з таких фото, вона писала: «Подивіться, фотографії говорять, це те, чим воно є насправді. Це те, що війна робить. І це також те, що війна робить. Війна рве, розколює. Війна ріже. Війна обпікає. Війна розчленовує, патрає. Війна руйнує» [252]. Війна за модерну втратила увесь романтичний чи героїчний образ, постмодерн же докладає великі зусилля для отримання гарантій миру та безпеки. Про цей факт говорять постійно зростаючі показники витрат держав на оборону, науково-технічні розробки в цій сфері, активна безпекова політика держав та закладені основи міжнародної політики безпеки.

У доповіді Генерального секретаря ООН К. Аннана «У більшій свободі: до розвитку, безпеки та прав людини для всіх» («In larger freedom: towards development, security and human rights for all») було вказано на прикладі чоловіків та жінок з бідних країн такий елемент свободи, як свобода від страху: «Більша свобода передбачає, що будь-де чоловік чи жінка мають право бути керованими з їх згоди, під законом, де всі індивіди можуть без дискримінації чи покарання говорити, молитися та вільно збиратися на зібрання. Вони також повинні бути вільними від бажань, щоб смертний вирок критичної бідності та інфекційних захворювань були усунені з їх життя, а свобода від страху, щоб їхні життя не були розірвані насиллям та війною» [231, с. 5].

У цьому виражається найбільш яскрава ознака амбівалентності безпеки як цінності: окремо від суспільства та держави індивід не може забезпечити реалізацію цінності безпеки в повній мірі. Ця прерогатива належить державі, суспільним інститутам, міжнародним безпековим організаціям, що здатні як наддержавному, регіональному, так і глобальному рівнях врегульовувати ці питання. Згідно з Програмою розвитку ООН «Human Development Report 1994» компонентами безпеки є: «економічна безпека, продовольча безпека, безпека здоров'я, екологічна безпека, особиста безпека, безпека спільнот, політична безпека» [228, с. 24–25]. Диференціація поняття безпеки все одно не скасовує її амбівалентності як цінності. Адже як цінність-ідеал вона виступає в сучасному світі в якості гарантії для панування загальнолюдських цінностей, забезпечує стабільність, справедливість та сприятливий психологічний стан суспільства чи

людства. Проте як цінність-засіб вона може слугувати й корисливим інтересам: бути ширмою для встановлення авторитарних режимів, нівелювання цінностей свободи та демократії.

Саме в контексті безпеки втрату державою свого імперативного значення для життєдіяльності спільноти не можна вважати неминучою та завершеною. Політична еліта та лідери втрачають свій авторитетний голос. Війна, проголошена уніфікації та будь-яким претендентам на істину, досить обмежила роль держави. За постмодерну держава втрачає свій суверенний статус вершити долі громадян, брати на себе роль єдиного регулятора суспільно-політичного, економічного життя; її місце заміщується як громадянським суспільством, так і міжнародними акторами. Незважаючи на глобалізаційні процеси, що загрожують існуванню національної держави, врегулювання питання безпеки (особливо в розподільчих питаннях) в широкому її сенсі покладається на державу, її інститути.

Водночас, як ми писали в раніших публікаціях: «держава як базовий інститут політичної системи, носій політичної влади та закону, виразник суверенітету, суб'єкт міжнародних відносин одночасно гарантує реалізацію політичних та суспільних цінностей, а також має власну систему цінностей. Ці цінності мають надіндивідуальний, універсальний характер. На відміну від цінностей особи, соціальної групи чи громадянського суспільства, цінності держави визначаються сталістю, меншою гнучкістю щодо змін, мають певну спадковість та поступовість в реалізації» [108, с. 81]. Відомою є філософська суперечка про моральність політики, що наводить її учасників на думку, що політика і мораль протиставляються одна одній. Дана позиція спростовується політичними акторами та самим політичним життям, яке керується певними ідеалами, цілями, принципами, що становлять основу для політичних цінностей, вносячи моральність в політичну діяльність. Дослідник моральності в політиці Г. Моргентау не розмежовував мораль та політику, визначивши головною проблемою їх співіснування невідповідності, а іноді розрив між обранням моральної лінії державами. «Дії держав підпорядковуються

універсальним моральним принципам...Однак одна справа – знати, що держави підкоряються моральному закону, і зовсім інша – претендувати на знання того, що саме є морально обумовленим у конкретній ситуації» [Цит. за 193, с. 25].

Загальнолюдські політичні цінності та їх дотримання державою забезпечує суспільство від дискримінації, згорання прав і свобод, громадянського суспільства, демократичних принципів та ідеалів, загострення протистояння між різними групами та державами. Тому в рамках сприяння забезпечення та встановлення вищезазначених цінностей постмодерна держава, реалізуючи свої функції, повинна дотримуватись таких своїх цінностей, як суверенітет, панування права та закону, захист прав людини, сприяння консенсусу та миру.

Верховенство права дає впевненість як суб'єкту політики, так і окремому громадянину як особистості. Воно також нормативно забезпечує дотримання та реалізацію інших політичних та суспільно-моральних цінностей. Забезпечуюча роль цінності верховенства права відкриває шлях для розвитку таких цінностей сучасних держав як свобода, консенсус, рівність, толерантність, гуманізм, мир та благоденство та орієнтується насамперед на людину. Адже метою існування сучасної держави є людина та народ. Уроки тоталітарних режимів знову повернули людство у бік морального вчення І. Канта з його постулатом: «Ставитися до людини як до мети, а не як до засобу», а також перефразовуючи німецького філософа: «держава для людини, а не людина для держави». Тому в трактаті «До вічного миру» І. Кант зазначав, що «право людини повинно вважатися священним, яких би жертв не вартувало це пануючій владі» [75, с. 301]. Цей принцип закріплений майже в кожному основному законі держав, незалежно від їх історичних чи політичних традицій та відповідно відображається у статуті ООН, до якого приєдналися 193 держави. Це засвідчує їх прихильність одним принципам та цінностям задля забезпечення миру і безпеки: «Ми, народи об'єднаних націй, сповнені рішучості...знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок та в рівність прав великих і малих націй», –

зазначається в Преамбулі Статуту ООН [214]. Саме мета створення ООН покликана визначити основні права та свободи людини, гарантувати їх дотримання на міжнаціональному та міждержавному рівні.

Основні права людини є універсальною цінністю, в межах яких забезпечується реалізація базових політичних цінностей держави. Визнання та дотримання основних прав людини є результатом еволюційного розвитку людства, а разом з ним і цінностей, що закладені в етичних орієнтаціях: свобода, рівність, життя, злагода, консенсус та ін. Виникнення та впровадження в політичне життя інституту прав людини відбиває прогрес людства та його стремління до побудови соціально справедливого суспільства. «Сучасний перелік прав людини – результат довгого становлення, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і конституціях правових держав» [125, с. 90]. Наприклад, відповідно до частини 2 статті 3 Конституції України «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод є головним обов'язком держави» [87].

Постмодерна держава у своїй внутрішній та зовнішній політиці має мету збереження миру, досягнення розуміння та встановлення суспільного блага. Незважаючи на трансформацію держав за рахунок глобалізації світу, цінність консенсусу набуває універсального політичного значення в постмодернізмі. Поняття консенсусу було введено в науковий вжиток досить нещодавно, але сама ідея існування всезагального блага та злагоди існувала в соціогуманітарній думці не одне століття. «У широкому концептуальному розумінні, – пише Л. Герасіна, – консенсус виражає певний стан суспільної, колективної (корпоративної) чи індивідуальної свідомості, за якої індивіди (носії цієї свідомості), що входять до різних соціальних груп, верств і класів, орієнтовані на стратегію соціального партнерства чи інші комунікативні стратегії поведінки» [45, с. 17–18]. За твердженням німецького теоретика М. Хеттіха, «політичний консенсус – це суспільне визнання способів та методів політичного управління та інтеграції. Чим вищим є рівень згоди, тим

стабільнішою є політична система» [Цит. за 77, с. 308]. Для сучасного світу консенсус є визнанням прав і свобод людини, дотриманням її інтересів та розуміння самим індивідом цінностей та інтересів інших індивідів, впровадження толерантності в морально-етичну та політичну практику. Політологія у тлумаченні консенсусу «...спирається на наявність чи акцентування певних базисних політичних цінностей і норм, які поділяють усі головні соціально-політичні актори» [45, с. 18–19]. Таке визначення консенсусу вказує на його гуманістичний та демократичний характер. Адже демократія передбачає консенсус між більшістю і меншістю, а також усвідомлення та забезпечення реалізації інтересів меншості як гарантії визнання нею правлячої більшості. Сам консенсус та його потенціал тоді закладені в основний закон кожної держави за рахунок чіткого окреслення статусу держави та органів її влади, опису повноважень кожного політичного інституту, гарантії дотримання прав і свобод людини як природних, так і громадянських, соціальних і політичних.

Ще однією цінністю постмодерну, на яку слід звернути увагу, є щастя. Суб'єктивація людського життя та цінностей полягає в тому, що провідне місце в ціннісній ієрархії людей займає саме щастя. Його цінність виходить також із загальноприйнятого визначення здоров'я не тільки як фізичного добробуту, але й духовного, психологічного. Нині емоційному та психологічному здоров'ю людини як фактору процвітання держави та суспільства надається підвищена увага з боку організацій, суспільства, держави та глобалізованого світу. Про це свідчить щорічний рейтинг Індекс щастя «World Happiness Report», заснований в 2012 р., присвячений благополуччю та щастю. У щорічному звіті 2019 р. критерії дослідження визначаються так: «Зв'язок між урядом та щастям, сила просоціальної поведінки, зміни інформаційних технологій» [261]. Отже, щастя розуміється як політично та соціально обумовлене явище, яке залежить від міжособистісних зв'язків та місця людини у світі. Водночас, відомими є приклади державних органів, яким підзвітні питання соціальної задоволеності: Державне Міністерство щастя та добробуту (Ministry of State for Happiness and

Wellbeing) в Об'єднаних Арабських Еміратах, Міністерство щастя в Бутані. Хоча щастя є особистим прагненням людини, проте в постмодерні воно стає пріоритетним напрямом політики, його починають поважати у суспільстві та визнавати як необхідну умову зростання добробуту держави та забезпечення миру в суспільстві та світі. Щастя як постмодерна цінність диференціювалось в індивідуальне, суспільне, загальне, егоїстичне, альтруїстичне тощо.

Цілком ймовірно, що розгляд щастя як альтруїстичного служіння, пошуку істини мислячим суб'єктом на основі популярних східних вчень, зокрема буддизму, дав поштовх для пацифістських рухів, поширення благодійності, екологічних рухів та кампаній із захисту знедолених. Етика постмодерну поширилася на всіх, хто здатен відчувати, що проявляється у зміні певних правових норм, переорієнтації виробництва та відображається в появі етичних засобів гігієни, косметики, одягу та хутра. Саме так визначається етика постмодернізму.

Постмодерн – це світ цінностей, що універсалізуються. Все більше людей, незалежно від походження, кольору шкіри чи релігії прагнуть у політичному та суспільному житті одного: свободи, рівності, справедливості, добробуту, щастя, безпеки. Головне, що вони вибирають шляхи досягнення цих цінностей, засновані на загальнолюдських моральних принципах. Ці цінності є одночасно загальнолюдськими та базовими, адже вони є цінностями-благами та цілями, до яких суспільства та держави йдуть своїм шляхом, залежно від культурних, політичних, економічних та історичних традицій.

Як зазначалося вище, постмодерна держава характеризується приматом цінностей, норм, ідеалів над матеріалістичною ідеєю призначення держави. Тому базовими політичними цінностями держави є принципи й ідеали, що покликані надати політиці морально-етичного значення, закласти основи ідентифікації індивідів та націй та убезпечити держави від таких антицінностей як конфлікти, бідність, війни, катастрофи та хвороби.

2.2. Проблема поєднання універсальних та унікальних цінностей в постмодерному дискурсі

Започаткований модерном універсалізм ведення політики, економічних відносин, культурного змішування, стилю життя та його умов за постмодерну ще більше поглибився. Незважаючи на наявність окремої ціннісної системи кожної спільноти чи нації як відображення їх багатовікового цивілізаційного прогресу, національні цінності в загальному значенні все частіше набувають універсальних рис. Як відомо, постмодернізм виступає проти будь-яких форм уніфікації, зведення до значення, борючись за відмінність, збереження унікальності, воюючи з тотальністю. Проте питання аксіології вирішується постмодерністами не війною проти універсалізму загальнолюдських цінностей політичного та суспільного життя, а дослідженням трансформації світу та пошуку його ціннісної основи. Універсальні цінності вказують на спільність потреб, мотивів, норм та орієнтирів всього людства в умовах його прогресу.

К. Горобець, зазначає з приводу визначення універсальних цінностей: «Аналізуючи поняття “універсальна цінність”, логічно виходити з двох вимірів універсальності: просторового та часового. Інакше кажучи, універсальною може бути названа така цінність, яка існувала завжди та всюди... Не можна говорити про однакове розуміння справедливості, рівності, свободи, правосуддя тощо в різних суспільствах, але можна говорити про існування цих цінностей у всіх народів в усі часи» [51, с. 87]. Проте залежно від історичних умов розвитку, кожна епоха характеризується зміщенням певних цінностей в середині сталої аксіосфери: від примату свободи над законністю (за доби Французької революції), до національної ідеї над природними правами людини (за часів німецького нацизму та італійського фашизму) тощо.

Незважаючи на прихильників принципу культурного релятивізму, можна стверджувати, що універсальні цінності існують у своїй абсолютній формі незалежно від географічних, історичних, психологічних особливостей носіїв цінностей. Доказом цього твердження може слугувати засудження проявів

несправедливості, почуття страху перед загрозою небезпеки, обурення у відповідь на акти насилля, мобілізації та згуртованості в разі воєнної інтервенції та загарбницьких воєн. Ці приклади реакцій на однакові ситуації притаманні будь-яким суспільствам, незалежно від епохи, етнічної приналежності, географічного розташування, форми правління, стану державності чи бездержавності, писемності чи не писемності тощо.

Водночас універсалізм є відображенням складного процесу засвоєння конструктивного способу організації політичного життя в рамках глобалізації політичного середовища, коли глобальний постмодерний світ усвідомив, що «всі країни вирішують загальний набір завдань у в сфері розвитку: зведення до мінімуму загрози насильства (безпека), забезпечення добробуту (економічне зростання) і надання йому всеосяжного характеру (соціальна справедливість), забезпечуючи при цьому стійкість процесу розвитку в інтересах майбутніх поколінь» [24, с. 132].

Проявом універсалізму в сучасній політиці є її глобалізація, зростання впливу міждержавних організацій, посилення значення міжнародної політики, залучення держав до міжнародних угод і конвенцій на основі спільних ідеалів та цілей. Н. Лапін наводить у приклад визнання ООН 2010 р. Міжнародним роком зближення культур. На думку науковця, це свідчить про можливість культурного зближення за рахунок того, що «є наявні цінності, які притаманні всім існуючим культурам, тобто універсальні цінності...З іншого боку, зближення культур має межі, оскільки кожна культура прагне до самозбереження та втілюється в багатоманітності соціокультурних співтовариств та груп, життєвих світів людей» [95, с. 105].

Раніше ми узагальнювали підходи в аксіології до розуміння сутності та природи цінностей в наших попередніх публікаціях. У цьому контексті варто зосередити увагу на таких двох підходах:

– релятивістському, що представлений поглядами В. Дільтея, Н. Смелзера, А. Тойнбі, О. Шпенглера та ін. та за свою основу має думку, що цінності формуються в конкретно-історичному середовищі, вбираючи в себе

культурні, почуттєві, релігійні та етичні показники, а тому можуть впливати лише на носіїв даних цінностей;

– утилітаристському, який в роботах І. Бентама, Б. Констана, Дж. С. Мілля вбачає в основі цінностей їх можливість задовольняти потреби людей на основі корисності, блага та достатку як для особи, так і для великої групи, включаючи і наддержавні утворення [112, с. 222].

Отже, можна припустити, що утилітаристському підходу до розуміння сутності політичних цінностей відповідають універсальні цінності, релятивістському ж підходу – партикулярне розуміння цінностей як унікальних, що базуються на національних особливостях їх носія. З одного боку, людська природа, незалежно від етнічної, расової, гендерної чи релігійної приналежності формується за одними загальнолюдськими законами. За твердженням Г. Вижлецова, «У кожній життєвій ситуації...цінності відтворюються знову і знову кожним поколінням, кожною людиною...Єдність унікальності та всезагальності функціонуючих та переданих з покоління в покоління цінностей робить їх загальнолюдськими» [38, с. 81].

З іншого боку, з огляду на походження загальнолюдських норм, правил поведінки, узагальнення моральних правил, а також їх долучення до універсальних цінностей, ці цінності мають витоки західної цивілізації. Процес розповсюдження універсальних цінностей може бути охарактеризований з позиції Ж. Дерріди як «...радикалізація (гіперболізація) межі» [171, с. 125], яка полягає в розширенні простору до глобального стану сучасного світу. За цих умов необхідністю включення в цю межу є усвідомлення менш розвиненими країнами, що «...потрібно глибоко засвоїти сучасні цивілізаційні цінності й наполегливо прагнути втілити їх у власне життя у сучасному рефлексивному суспільстві» [171, с. 126]. Здійснення цієї задачі визначається саме за допомогою універсалізації людського досвіду, пов'язаного з засвоєнням цінностей поваги до індивіда, пошуку свободи та забезпечення справедливості та рівності, дотримання прав людини та громадянина, втілення демократичних принципів.

Такому усвідомленню передували як еволюційні, так і революційні процеси, пов'язані зі зближенням культур, їх взаємопроникненням, стиранням багатьох проявів сегрегації, скасуванням обмежень реалізації свого вибору чи можливостей за расовими, гендерними, етнічними та іншими ознаками, а тому з появою нових форм суспільних зв'язків, організації економічних, трудових, політичних відносин. Зазнала трансформації політика держав, пріоритетність демократичного політичного режиму стала загальноновизнаною, посилилася зовнішня політика та взаємозалежність між державами.

На думку П. Рікьора, сучасну універсальність можна охарактеризувати такими чинниками її виникнення:

- науковий прогрес: «...дух науки об'єднує людство на досить абстрактному, суто раціональному рівні, що надає універсальний характер людській цивілізації» [147, с. 316];

- розвиток техніки: «...діяльність людини в сутності є універсальною: якщо в тій чи іншій точці земної кулі народжується винахід, він приречений на універсальне розповсюдження» [147, с. 317–318];

- універсалізація політичних інститутів та процедур: «...існування раціональної політики,...в різноманітті політичних режимів...простежується формування єдиного досвіду людства та навіть єдиної технічної політики» [147, с. 318].

Ж.-Ф. Ліотар визначав універсалізм та зближення ціннісних систем людей з позиції зближення культур, яке він пояснював так: «Еклектизм – нульовий ступінь світової культури наших днів: ми слухаємо reggae, дивимося western, вдень перехоплюємо в Макдональдсі, ввечері смакуємо місцеву кухню; в Токіо наносять парфуми по-паризьки, в Гонконзі вдягаються в стилі ретро; знання – це те, про що говорять у телевікторинах» [99, с. 20–21].

Відповідно до вищезазначеного, можна зробити висновок щодо детермінації політичних цінностей та прогресу людства. Поширення цінностей, які прийнято вважати гуманістичними, показав менш розвиненій частині людства, що потерпала від конфліктів, несправедливості та бідності інший

шлях розвитку, заклавши основу для подальшої його модернізації. У кожній точці світу люди однаково переживають несправедливість, біль, страх, несвободу, покарання, однаково ж сприймають консенсус, діалог, стабільність, спокій та безпеку. Проте, звичайно, критерії та мотиви цих основоположних для формування ціннісної системи почуттів варіюються залежно від ступеня розвитку, освіченості, умов життя, моральних норм та правил, форми правління та суспільних відносин конкретної спільноти. Справедливість племені Африки та європейської держави буде різне, так само як поняття честі та обов'язку в країнах Азії відрізняються від аналогічного поняття індивідуалізованого Заходу, а забезпечення порядку в авторитарних державах та державах Європейської Співдружності розуміється по-різному.

У цьому аспекті універсализація світу та наявність універсальних цінностей є позитивним явищем, яке сприяє розширенню визнання та дотримання таких цінностей як свобода, права людини, рівність, справедливість, толерантність. П. Ріквор у роботі «Історія та істина» наводив такий аргумент щодо конструктивного значення універсализації: «...універсализація само по собі є благом; усвідомлення того, що людство єдине...можна сказати, що наслідком всіх цих феноменів є свого роду визнання людини людиною; примноження міжособистісних зв'язків веде до все більшої згуртованості людства, все більшого й більшого взаємозв'язку, об'єднанню всіх націй, всіх соціальних груп в загальне ціле, що вдосконалює власний досвід» [147, с. 321]. Отже, одним з головних здобутків постмодерну можна вважати його ставлення до людини як до найвищої цінності, коли, нарешті, людина може розраховувати на повагу та захист своєї гідності.

Універсализм як прояв у політиці знайшов своє відображення в понятті глобалізації, хоча вони не є синонімічними: «поняття “глобалізація” має менш широке значення. Воно відсилає не до цінностей та структур, а до процесів, поєднань, які зароджуються в розумах та поведінці людей, до взаємодій, які виникають тоді, коли індивіди та організації зайняті своїми буденними справами та намагаються досягти поставлених перед собою цілей» [193, с. 171].

Також З. Бауман розрізняв поняття «універсалізація» та «глобалізація», вважаючи останнє логічним послідовником універсалізації: «універсалізація, хоча в неявній формі передбачала суб'єкта процесу, що відбувається, тоді як глобалізація підкреслює різке зниження, якщо не повну втрату, контролю індивідів над процесами та подіями, які впливають на їхні долі» [16, с. 10].

Універсальні чи загальнолюдські цінності представляються на основі суб'єктивації політики, загального розуміння прав людини незалежно від її біологічних чи бекграундних особливостей та місця у світі. Цьому процесу сприяє посилення космополітичних тенденцій, коли особа ідентифікує себе не лише зі своєю спільнотою та унікальними цінностями, а і стає прибічником універсальних цінностей та практик. Космополітизм означає, за твердженням В. Горбатенка, «відчуття приналежності до людства в цілому, відданість загальнолюдським інтересам і цінностям» [49, с. 270]. У постмодернізмі космополітизм вважається позитивним явищем відходу від поняття «місця» людини до її свободи вибору та відчуття рівності, а також загальнолюдської солідарності.

З одного боку, тісне співробітництво між державами на основі загальних принципів ведення політики, посилення економічних, соціальних та культурних зв'язків між ними призводить до поширення універсальних цінностей взаємного гарантування миру, безпеки, справедливості тощо. Проте, з іншого боку, процес глобалізації не є симетричним через панівне становище в ньому головного носія універсальних цінностей – Західної цивілізації. Це ставить під загрозу існування національних держав, для яких глобалізація (а іноді вестернізація) може означати зникнення унікальних цінностей.

У роботі У. Бека «Що таке глобалізація?» написано: «Глобалізація означає руйнування єдності національної держави та національного суспільства; виникають нові силові та конкурентні співвідношення, конфлікти та перетин між національно-державними єдностями та акторами, з однієї сторони, та транснаціональними акторами, ідентичностями, соціальними просторами, ситуаціями та процесами – з іншої» [22, с. 45]. Теоретик

постмодернізму І. Гассан у книзі «За межею постмодернізму: переоцінка в літературі, теорії та культурі» (*Beyond the Postmodernism: Reassessments in Literature, Theory, and Culture*), виданій у 2003 р., уже по-іншому дивився на постмодернізм, зазначаючи: «Те, про що я натякав [раніше], стало нашими новинами: я маю на увазі різноманітні рухи сецесії, деколонізації, сепаратизму, з одного боку, та вільна імперіалізація високих технологій, медіа капіталізму, з іншого – карго-культ тут, супутники там, Талібан в одному місці, Мадонна усюди. Укупі, культурний постмодернізм мутував у геноцидний постмодерн (свідки: Палестина, Боснія, Косово, Ольстер, Руанда, Чечня, Курдистан, Шрі-Ланка, Судан, Афганістан, Тібет...)» [227], на жаль, список конфліктних місць збільшився, навіть поповнився українськими Кримом та Донбасом.

Глобалізація політики, економіки і міжнародних відносин, універсалізація цінностей та стилів життя, не стали гарантією від локалізації, у тому числі конфліктів. Кожен конфлікт постмодерну варто розглядати як конфлікт цінностей або інтересів. Отже, стає зрозуміло, скільки ціннісних систем не можуть дійти згоди, наскільки сильною є між ними боротьба, як у неї залучені міжнародні актори та чому конфлікт цивілізацій можливий.

У роботі «*Le Differend*» («Суперечка») Ж.-Ф. Ліотар писав про універсалізацію наративу, зазначаючи, що вона «...не може бути здійснена без конфлікту...зв'язок між двома спільнотами є негайним конфліктом, коли імена та наративи однієї спільноти є відмінними від імен та наративів іншої (принцип виключності, марносластво та ревність імен). Конфлікт не є результатом конфліктів мови, кожен мову можна перекласти...Він виявляється в конфлікті (*litigation*) назв часу, місць та осіб, у відчуттях та відносинах, які закріплюються з цими іменами» [239, с. 157].

Проблема постмодерного розуміння виявляється в кореляції між універсальним (загальним) та національним, унікальним (одиничним), у загрозі зникнення конкретно-культурного простору через проникнення масової культури, нав'язування світом певної національної ідентичності уніфікованих способів і шляхів розвитку. Отже, відбувається трансформація політичних

цінностей відповідно до глобальних реалій сучасного світу. Як зазначалося в попередньому розділі, політичні цінності більш схильні до сталості та мають порівняно універсальний характер, але з поширенням міжцивілізаційного діалогу й вони зазнають значних змін.

Проте універсальність політичних цінностей проявляється в однакових цілях, які ставлять перед собою нації та держави задля досягнення процвітання та консенсусу. У даному контексті варто згадати слова Ф. Рузвельта: «Зміни, на які наш народ чекав з огляду на реформування політичної та економічної системи, досить прості: рівні можливості для молоді та інших; робота для тих, хто може працювати; безпека для тих, хто її потребує; скасування особливих привілеїв для меншості; захист громадянських свобод для всіх; використання досягнень наукового прогресу за постійно зростаючого рівня життя... Постійна внутрішня міць нашої економічної й політичної системи залежить від того, якою мірою вона виправдає ці сподівання» [117, с. 97]. Незважаючи на західне походження такої маніфестації, її цілі відображають спільні риси в домаганнях різних держав, а отже їх універсальність. Також доречною є теза І. Валлерстайна з його книги «Після лібералізму», де він, досліджуючи програмні принципи лібералізму та марксизму-ленінізму, простежив їх спільні риси, включаючи й «...віру в наявність універсальних цінностей, рівною мірою застосованих до всіх народів» [31, с. 53]. На наш погляд, «...з огляду на цю тезу універсальні цінності самі на політичному рівні стають аксіологічною основою кожної політичної системи та формують страх втратити цей аксіологічний статус чи відхилитися від його основних засад. Тому універсальні цінності часто є у формі політичного міфу» [112, с. 227].

Ж. Дельоз, критикуючи капіталізм як один з чинників несиметричної універсалізації в книзі «Переговори» писав: «За часів капіталізму є тільки одна річ, яка могла би бути універсальною, це ринок. Не існує універсальної держави, і саме тому, що є універсальний ринок, осередками якого є Держави з його Біржами. Отож, він не універсалізує, не гомогенізує це фантастичне виробництво багатства та бідності. Права людини не змусять нас прославляти

“радощі” ліберального капіталізму, у функціонуванні якого вони беруть активну участь» [55, с. 220].

Водночас держави навіть розвинені надають перевагу національному чиннику на відміну від глобалізуючому. Держава все ще не втратила свого значення через проблеми забезпечення широко диференційованої безпеки: від військової до національної. «Швидкий кінець ідеології націоналізму у розвинених країнах прогнозували у 1950–1960-х рр., коли домінував модернізаційний підхід до політики розвитку і розуміння держави, і зовсім нещодавно у 1990-х рр., коли багато вчених, зокрема Е. Хобсбаум, стверджували, що досить швидко регіональний націоналізм відійде у минуле, програвши глобалізації. Однак, всупереч цим прогнозам, регіональний націоналізм процвітає не лише у відносно молодих і нестабільних державах, а й у розвинених ліберальних демократіях, зокрема, Бельгії, Великобританії, Іспанії та Канаді, та становить загрозу етнополітичній безпеці конкретної країни» [64, с. 36]. Отже, можна стверджувати, що протиріччя між цілим та одиничним повністю не вичерпане, й держави ще не скоро пожертвують унікальними цінностями. Різноманітність у підходах до реалізації основоположних цінностей формує одні з найскладніших форм конфлікту – конфлікти цінностей. Водночас поряд із конфліктами цивілізацій та цінностей, у кінці ХХ ст. виникає конфлікт всередині кожної культури, як феномен подвійного конфлікту цінностей.

Щодо цього А. Мезенцева наголошує, що «...хоч би якою глибокою була інтернаціоналізація людства, воно, як і раніше, складається з різних народів, великих і малих, етнічних спільнот, самобутніх і неповторних цивілізацій, кожна з яких створює свій мікросвіт, свою модель світу, не менш унікальну, аніж життя кожної людини, кожної цивілізації» [Цит. за 56, с. 61].

Також держава у своєму існуванні керується мотивами самозбереження. Адже поруч з універсалізацією політики існують національні інтереси. «Тому, – на нашу думку, – кожна національна держава заради власного існування має мати межу в інтеграції в глобалізований світ» [114, с. 123]. Наприклад, автор

терміну «пекінський консенсус» Дж. Рамо зазначає, що Китай є прикладом держави, яка переконана, що глобалізація не повинна призводити до підриву національного суверенітету та до руйнування національних моделей розвитку: «Замість того, щоб копіювати наддержаву американського типу, яка брякає зброєю та нетерпима до інших, Китай завойовує вплив у світі прикладом власної моделі, силою своєї економічної системи та жорстким захистом національного суверенітету» [Цит. за 142, с. 347]. Водночас, соціолог Е. Гідденс зазначав, що «відмінності в цінностях являються ключом до розуміння культур» [Цит. за 7, с. 113].

У ціннісній сфері існує феномен, за яким із з'явою нових актуальних проблем та нових цінностей, які відповідають цим проблемам, старі норми та установки частково переглядаються та поступово трансформуються в дусі часу. Поява загальних проблем допомагає по-новому розглядати проблему консенсусу в сучасному діалозі цивілізацій. «Загроза глобальної екологічної катастрофи, – зазначає В. Колесник, – змушує усвідомити, що консенсус...це передусім спільна діяльність зі створення спільних цінностей та єдиного соціокультурного простору, у якому будуть вільно розвиватися та взаємодіяти різні цивілізації» [86].

Адже варто сказати, що універсалізаційний потенціал мають ті цінності, які є прийнятними для всього людства та відображають його потреби, бачення блага та відповідають на виклики та загрози сучасного світу. Щоб досягнути цього та зібрати до купи єдину «...цивілізаційність без кордонів» [227], необхідно, за твердженням І. Гассана, згадати «... ідеї, певні слова...слова, забуті в наукових колах...Слова як правда-істина (truth), довіра, дух, усі з маленької літери, додаючи до слів взаємність та повага, симпатія та емпатія та головне: в Ім'я Ідентичності» [227].

Водночас, як зазначалося в попередньому підрозділі, універсалізуючись, людство поки що не вирішило питання спільного блага для всіх, не реалізувало повною мірою ці універсальні цінності та зіткнулося з новими аспектами регіоналізації. Вони пов'язані з альтернативними системами цінностей,

притаманними незахідним суспільствам Східної Азії та Перської затоки, які вказують на високий конструктивний потенціал унікальних цінностей, притаманним представникам цих держав. Адже «Єдина планетарна цивілізація в принципі не може бути чимось уніфікованим, якимось симбіозом, бо вона за своєю природою може виникнути лише феноменом поліцентричним...її ціннісна система може бути тільки інтегративною, поєднуючи через підсистеми цінностей елементи західної і східної цивілізацій, не синтезуючи їх одна в одну та актуалізуючи...» [56, с. 61].

Саме така картина світу не суперечить постмодернізму, а навпаки приймається ним як належне відображення плюралізму, пошуку консенсусу між культурами та цивілізаціями, які маючи здорову конкуренцію будують нові значення універсальним цінностям та світового порядку. Чим більше шляхів щастя та сенсу виробить людство, проголошуючи плюралізм, тим більшою кількістю способів подолання загроз воно буде послуговуватися. Дотримуючись загальнолюдської моралі, залишити для кожної держави право бути унікальною.

2.3 Цінності західних та незахідних суспільств: точки конфронтації та умови співіснування

Не одне тисячоліття людської історії та багатоманітні форми існування різних цивілізацій вказують на поліваріантність можливостей організації людського життя в державі: від деспотії до демократії, від рабовласництва до полісу, від теократизму до комунізму і т.д. Ретроспективне дослідження дає змогу оцінити ступінь функціональності та життєвості кожної з форм організації суспільства та держави. Лише в контексті еволюції, що включає розвиток мислення та гуманістичного підходу, науковий прогрес, секуляризацію та подолання забобонності й ворожості до інакших, – виникає усвідомлення необхідності побудови гармонійного ладу, що ґрунтується на абсолютних цінностях.

Раніше ми писали в наших публікаціях: «Історично склалося, що система цінностей, умовно названої вченими, західної цивілізації виявилася найбільш життєствердною та універсальною. Економічний, політичний, науковий та соціальний розвиток зробив країни Західної Європи та Північної Америки найрозвиненішими та забезпечив їм статус еталону для наслідування менш розвиненими країнами» [107, с. 123]. У цьому контексті вченими висувається теорія органічної, первинної модернізації, яка відбувається завдяки еволюційним змінам та керується специфічним набором цінностей. Саме західна цивілізація внаслідок свого прогресу стала ідейним натхненником для змін у менш розвинених державах. Лише після невдалих спроб навздогінної модернізації, був зроблений висновок, що неможливо насаджувати західні політичні інститути, економічну модель розвитку та демократію, нехтуючи наявними в суспільстві цінностями, політичною культурою та менталітетом.

Тому «Процес формування західної системи цінностей, – на наш погляд, – має довгий історичний шлях, закладений у політичних та філософських ідеях, підкріплений соціальними та економічними змінами. Ці зміни відбувалися не завжди конструктивно, тому маючи багато прикладів повернення назад до хаосу, європейським співтовариством зроблений висновок у необхідності закріплення власних цінностей на міждержавному рівні в якості юридичного документу» [107, с. 123]. Так, у статті 2 Консолідованої версії Угоди про Європейський Союз зазначено: «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків» [215].

Незважаючи на належність до різних культур, що мають стійкі політичні традиції, соціальні норми, форми правління, історичні приклади протистоянь, відсутність єдиного центру, європейські країни на основі політичної та регіональної солідарності, єдиного ціннісного базису, заснували унікальний

союз та виробили унікальну систему політичних цінностей, що претендують на універсальність. Н. Амельченко надає такого визначення європейським цінностям: «Сукупність та/або система аксіологічних максим, основних принципів розбудови сім'ї, суспільства та держави, політико-економічних, культурних, правових та інших норм, що об'єднує здебільшого жителів Європи та становить основу їхньої ідентичності» [3, с. 2].

Ще одним пластом західних цінностей виступає Північна Америка, як нащадок західноєвропейської цивілізації. Саме держави цього регіону, США та Канада, доводять можливість фіксації власної системи цінностей її носіями в інших територіальних умовах. Життєвість та універсальність політичних цінностей Заходу знайшла відображення в стрімкому розвитку США. Саме вони, будучи першими реалізаторами ліберальних та демократичних ідей втілили в життя цінності демократизму, свободи, здорової конкуренції та капіталізму. У Преамбулі до Конституції США зазначається, що Сполучені Штати мають за мету встановити «...правосуддя, гарантувати внутрішній спокій, забезпечити спільну оборону, сприяти загальному благоденству та закріпити блага свободи за нами та нашими спадкоємцями» [256]. Ця конституція вказує на пріоритетність індивідуалізму людини та громадянина, який здатен реалізовувати себе завдяки проголошеній цінності свободи та демократії.

Політичний та економічний успіх держав Північно-Атлантичного регіону спонукали менш розвинені держави аналізувати шляхи політичної та економічної модернізації. Упродовж досить тривалого часу західні цінності вважалися єдино сприятливими для сталого розвитку держав, людського прогресу та досягнення консенсусу в суспільстві. Період панування такої думки, збігся з часом інтенсивної колонізації світу західними державами, науково-технічним прогресом, розквітом високої культури та її розповсюдженням. Зважаючи на політичні, економічні, дипломатичні, культурні та військові успіхи, західні норми життя та цінності вважалися загальнолюдськими, такими, що дають можливість людині найбільше розкрити

свій потенціал за умови економічного добробуту та політики сталого розвитку. Водночас сприятливість економічної ситуації, починаючи з другої половини ХХ ст., підняла з маргінального становища держави Східної Азії та Перської затоки, які, спираючись на ієрархію власних унікальних цінностей, змогли за короткий проміжок часу досягти значного зростання економіки та політичної ваги у світі. Тому національні, унікальні цінності цих регіонів слід умовно узагальнити під поняттям незахідних, як дієвої альтернативи західним цінностям.

В книзі Е. Рудинеско це явище пояснюється так: «За умов реалізації органічно пов'язаних між собою процесів глобалізації та цивілізаційної регіоналізації...постмодерний культурно-ціннісний релятивізм відіграв певну продуктивну роль. Вона полягала в демонстрації відносності ідейно-ціннісних засад західної цивілізації нового часу...з цього логічно випливало визнання також відносної, але по-своєму самодостатньої цінності базових засад інших культур цивілізаційних світів, зокрема тих, що лежать в основі мусульмансько-афразійської, індійсько-південноазійської та китайсько-далекосхідної цивілізацій» [156, с. 11].

Так, азійські цінності, зокрема конфуціанські, дали можливість швидко породити соціальне й економічне диво, характерне для так званих азійських тигрів, Японії та Китаю. Ісламські ж цінності, поширені в країнах Перської затоки та доповнені здобутками західної цивілізації, вивели цей регіон на вершини рейтингів щодо економічної та політичної могутності. У якості альтернативи західній ціннісній системі все частіше виділяються цінності незахідного походження.

Отже, так звані азійські цінності, репрезентовані країнами «східно-азійського та південно-азійського регіону (зокрема Китай, Японія, Сінгапур, Тайвань, Південна Корея), – на наш погляд, – спростували тезу вестернізації як уніфікованого способу модернізації завдяки наслідуванню політичного й економічного надбаня західної цивілізації» [242, с. 32]. Так, К. Вельцель вводить поняття «азійський імунітет» [260, с. 1] проти наслідування західних

цінностей країнами Азії. «Цей імунітет зберігається навіть при копіюванні економічної модернізації» [107, с. 124]. Отже, наслідком цього є твердження, що «Азія може модернізуватися економічно без прийняття наслідків «західної» модернізації, включаючи її ліберальну демократію» [260, с. 1]. Країни Східної Азії спиралися насамперед на власні традиції, поширеним гаслом було: «Західна техніка – східна мораль» [65, с. 226]. Базуючись на власній системі цінностей, країни Азії використовували здобутки західної цивілізації, не намагаючись проводити зміни в культурному, політичному, духовному плані.

Водночас В. Попов зауважує щодо причин такого успіху: «Піднесення Японії, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапура та Гонконгу іноді пояснювали тим, що США та Захід, прагнучи протистояти поширенню комунізму в Азії, “запросили” ці країни в клуб розвинутих та всіляко сприяли їхньому швидкому зростанню (development by invitation)...але навряд можна сперечатися з тим, що Китай такого “запрошення” не отримував і що його швидке піднесення сталося не завдяки, а всупереч політиці Заходу» [142, с. 345]. Адже сприяння ззовні зростанню країни не завжди закінчується успіхом, тому що головним рушієм політичних та економічних змін є наявні цінності, цивілізаційні та культурно-орієнтаційні чинники, які сприяють впровадженню цих змін.

Західна унікальність проявляється через домінування індивідуалістичних цінностей та ліберальної демократії, тоді як давня східна традиція підкреслює унікальне панування авторитарних та колективних цінностей. Цієї тези дотримувався й батько сучасного Сінгапуру Лі Куан Ю. В інтерв'ю для журналу «Foreign Affairs» він висловлював думку про «...самобутність культури Азії, відмінної від Західної» [260, с. 2–3]. Він доводить, що держава може успішно модернізуватися не демократизуючись. Прикладом є порівняння Філіппін та Сінгапуру, зроблене В. Реєсом. Він зазначив, що «...густонаселені Філіппіни, які пишаються своїм динамічним розвитком демократії, потерпають від системної корупції, що має згубний вплив на суспільство. Натомість місто-держава Сінгапур, відома своїм вертикально детермінованим державним управлінням та жорсткою позицією щодо корупції, має один із найвищих

показників ВВП та досить низьку політичну активність на фоні політичної та соціальної стабільності, безпеки та консенсусу» [255, с. 2].

Азійська модель розвитку та її наслідок, азійське економічне диво, завдячують конфуціанським цінностям. Так, на думку «...Г. Кана (Herman Kahn) та Е. Вогель (Ezra Vogel) конфуціанські цінності є важливою рухомою силою економічного зростання цього регіону...Конфуціанські культурні чинники, такі як сильне лідерство, тенденція бути ощадливими, стриманими, старанними в навчанні, мати конструктивну міжособистісну комунікацію, співпрацю та працьовитість» [237, с. 198] стали основою системи азійських цінностей.

Конфуціанська аксіологія, на яку спираються носії азійських цінностей, першоосновою існування особистості вважає моральні цінності, які покликані допомогти людині в пошуках гармонії з усім соціальним організмом. «Найкращим способом існування особистості в китайській філософії вважається доброчесність...Зрештою, ієрархізована цілісність усіх індивідуальних доброчесностей складає ідеальну форму соціально-етичного порядку» [134, с. 156].

Водночас існування та проголошення азійських і, зокрема, конфуціанських політичних цінностей, відмінних за своєю природою та джерелом від західних, мало підтримку з боку правлячої еліти. Модернізуючись економічно, ці держави отримали успіх саме через усвідомлення та дотримання власної специфіки менталітету. Цінність блага загального, колективного, на відміну від індивідуальних цінностей сприяли швидкій модернізації країн Азії в економічній, правовій та науковій сферах. Ми розглядали це питання в наших попередніх публікаціях: «На процес формування азійських політичних цінностей вплинуло багато чинників. Вони складаються не тільки з конфуціанських цінностей, а також і з буддистських, західних, ісламських та інших цінностей. Отже, азійські цінності в кожній конкретній країні проявляють себе по-різному, по-різному реагують на політичні та соціальні проблеми» [242, с. 34].

На думку Ш. Тан, азійський спосіб життя може бути пояснений у зв'язку з роботою М. Вебера «Протестантська етика й дух капіталізму». Так, азійські цінності спонукають людину весь час працювати, особливо на користь суспільства та держави. Тут впливає твердження, що «...демократія залишається недозвеною розкішшю, поки процвітання не буде досягнуте. Ця “протестантська етика” приписує високі темпи зростання в умовах певних культурних особливостей. Це включає в себе важку працю, ощадливість, дисципліну й роботу в команді» [255, с. 3].

А. Воскресенський зазначив: «З 1990-х рр. у китайському суспільстві з демократією починають асоціювати систему правління, що включає вільні вибори, вплив інтелігенції на владу та поєднання свобод та націоналістичної китайської традиції, тобто для Китаю характерним стало розуміння демократії, за визначенням сукупності марксистського розуміння демократії (в КНР), китайської реальності (в КНР і на Тайвані), позитивних досягнень західної демократії (на Тайвані) та демократичних елементів у традиційній китайській культурі» [132, с. 76–77].

Держави Сходу стали прикладом дієвості авторитаризму, заснованого на колективних цінностях, про які зазначає Ф. Фукуяма: «Багато політекономів заявляли, що економічна реформа вимагає аскетизму, зниження оплати праці та інших типів короточасних поступок, тим самим викликаючи політичну опозицію та реакцію. Тому на реформи краще реагують авторитарні режими, які здатні придушувати соціальні вимоги, чи технократична еліта, яка так чи інакше ізольована та захищена від політичного тиску» [186, с. 55]. Політичне життя азійських держав, зокрема, Сінгапуру як успішного прикладу модернізації, підпорядковане жорсткій вертикалі влади, тому «Держава продовжує залишатися головним ініціатором перетворень на економічному, політичному та соціальному рівнях, у тому числі й у будівництві громадянського суспільства...Офіційна ідеологія Сінгапуру побудована на протиставленні азійських цінностей, традиційному...Заходу» [132, с. 575].

Водночас глобалізаційні процеси сучасності, вплив яких не можна нехтувати, разом із поширенням універсальних політичних цінностей, які є провідними чинниками міжнародної політики, спонукають держави дотримуватися універсальних цінностей, як основи миру, міждержавного розуміння, гарантії безпеки. Наприклад, у Преамбулі Конституції Японії декларована прихильність універсальній системі цінностей: «Ні одна держава не повинна керуватися тільки своїми інтересами, ігноруючи при цьому інтереси інших держав, принципи політичної моралі є всезагальними, і дотримуватись їх є обов'язком усіх держав, які зберігають власний суверенітет і підтримують рівноправні відносини з іншими державами» [233]. Наслідки війни, воєнної інтервенції та тотального страху спонукали японський народ усвідомити та проголосити універсальність загальнолюдських цінностей незалежно від будь-яких культурних, расових чи релігійних відмінностей між народами Землі.

Водночас сучасні держави Східної Азії, як члени АСЕАН (Тихоокеансько-Азійського співтовариства) дотримуються загальних політичних цінностей, таких як права людини, демократія та верховенство права. Ці політичні цінності, а також пов'язані з ними інститути та структури, є переважно західного походження, але необхідно визнати існування певних політичних традицій та способів реалізації політики, що притаманні державам Азії. Проте, К. Вельцель, досліджуючи азійські політичні цінності, пише, що азійські науковці, спростовуючи універсалізм західного розуміння прав людини, окремо «...виділили поняття культурно-специфічних (culture-specific) прав людини» [260, с. 2]. Азійські цінності часто протиставляються західним ліберальним, в основі яких є невід'ємні, священні права людини, які не можуть бути відчужені від індивіда за будь-яких обставин, навіть заради досягнення вищого суспільного блага. «Прихильники ж “азійських цінностей” вважають, що політичними правами окремих певних індивідів можна пожертвувати заради вищого суспільного блага, наприклад, заради досягнення стійких високих темпів зростання та соціальної рівності» [142, с. 344]. Але, з іншого боку, зазначається: «Азійські країни мають тенденцію до кращого забезпечення

в таких питаннях людського розвитку: освіта, дитяча смертність, життєві очікування, закон і порядок та соціальна стабільність» [248, с. 17].

У той же час, односторонній процес проникнення західних політичних цінностей у ціннісні системи азійських та ісламських політичних систем перестає бути однонаправленим: їх «вестренізація» стосується лише політичної й економічної організації. Натомість все частіше носії західних цінностей долучаються та сприймають незахідні цінності: від проникнення азійських товарів на західний ринок, до китайських соцмереж, від азійської масової культури до духовних та релігійних практик Сходу. Цьому процесу сприяє також поєднання глобалізації та стирання кордонів між державами з низькою чутливістю носіїв азійських чи ісламських цінностей до культурної асиміляції.

Розрив між ціннісними системами Заходу та Сходу можна пояснити як відмінне бачення шляхів розвитку суспільства та людства. Цей розрив є культурно-історичним та полягає у різному баченні людини та її місця в суспільстві та державі. Якщо західні цінності проголошують людину центром світу, сприяють її індивідуальному самовизначенню, розвитку, а також ліберальній демократії. Тоді як незахідні цінності, особливо східних держав бачать у державі патерналістичну соціальну функцію, до того ж держава як «батько» є не м'яким захисником, а суровим та вимогливим, який у дусі конфуціанства вимагає від «дітей» (громадян) поваги, відповідальності та послуху. Важливе місце у такому підході займають колективні цінності, що проявляються у відданості індивіда родині, спільноті, державі.

У наших раніших публікаціях ми розглядали головні політичні цінності цього регіону, серед яких можна назвати верховенство закону, повагу до індивіда, дотримання прав і свобод особи, але з переважанням колективного над індивідуальним, порядок, рівність [107, с. 126].

Отже, західні та східні цінності, маючи відмінні аксіологічні джерела походження та реалізації: індивідуалізм чи колективізм, попри яскраві особливості менталітету, мають спільні риси. Обидві аксіологічні системи прагнуть порядку, консенсусу, процвітання, проте вибирають різні шляхи

реалізації цих цінностей-благ. Водночас, на нашу думку, «Певна самовпевненість у єдино правильному шляху розвитку західних цінностей робить їхню аксіологічну систему безкомпромісною, що важко піддаються змінам та альтернативам» [107, с. 126]. Проголошення власного способу життя та набору ціннісних установок універсальними вказує на їхню певну зверхність щодо іншого світу та неможливість гнучко діяти за певних обставин.

Водночас азійським цінностям притаманний компроміс для досягнення вищого суспільного блага. Тому, в попередніх наших публікаціях ми зазначали: «З цього логічно випливає висновок: терпимість до різних форм суспільного ладу, повага до альтернативи, експерименту, розуміння, що для виживання та процвітання общини (нації, цивілізації) можна поступитися ідеологіями та “ізмами”. Тому ця терпимість високо цінується іншими державами та часто протиставляється американській агресивності та примітивному поділу світу на “наших” та “чужих”» [107, с. 126]. Адже, за висловом В. Попова, «...китайській цивілізації вже п’ять тисяч років, і тільки вона одна не зійшла з дистанції, як інші. “Друге дихання”, що відкрилося за останні 25 (чи 50 років) заставляє розглядати відставання в ХІХ – першій половині ХХ ст. як “тимчасові труднощі зростання”» [142, с. 347].

Іншим важливим елементом незахідних цінностей є успіх арабських держав, розташованих у Перській затоці. Саме вони на основі монаршого ладу, традиційних арабських цінностей та глибоко вкоріненої релігійності за короткий проміжок часу змогли модернізуватися та стати провідними державами світу у сфері економічного зростання, інфраструктурних проєктів, сприяння інноваціям та соціальній політиці. Грунтуючись на мусульманських цінностях, вони не заперечують західні практики ведення бізнесу та засобами публічної дипломатії. У книзі «Умови свободи» Е. Геллнер зауважив, що серед усіх цивілізацій ісламська єдина, яка не зазнала серйозної секуляризації: «В країнах, де іслам являється основною релігією, його влада над людьми за останні сто років аж ніяк не зменшилася, а в деяких аспектах навіть зміцніла. Більш того, ця влада не обмежена окремими верствами суспільства» [44, с. 25].

Грунтуючись на дотриманні Закону, цінності цих країн не суперечать закону світському, адже останній базується на релігійному. За ним визначається місце людини, її обов'язки та права, забезпечується справедливість, захищаються знедолені. Водночас держава та уряд не визнаються такими, що беруть початок із релігійного обов'язку, вони радше постають як необхідність організації суспільно-політичного ладу та забезпечують дотримання права, а також цінностей, визнаних в Корані, а саме:

- «"shura", що означає обговорення зацікавленими сторонами задля досягнення консенсусу» [245, с. 4];
- справедливість, яка розуміється як «належне місце для того, кому воно належить» [245, с. 4], а також як «однакове ставлення до інших або досягнення стану рівноваги при взаємодії з ними» [245, с. 4];
- свобода як природне право людини, визначене в Корані, який «визначає людей рівними, а також слугами Бога» [245, с. 4], тому визначальним аспектом свободи є релігійна свобода навіть відносно людей іншої релігії;
- рівність за правом народження.

Водночас необхідно зауважити, що вищезазначені цінності, хоча є орієнтирами для суспільства, держави Перської затоки, переважно є спадковими монархіями (навіть абсолютними), які самі визначають міру та ступінь реалізації та поширення цих цінностей у якості прав. Проте треба наголосити на деяких сучасних прикладах розширення прав і свобод громадян, у контексті послаблення деяких заборон на професійну діяльність жінок, врахування їх прав і свобод, у тому числі виборчого права. Такі врахування аспектів рівності вказують на визнання загальнолюдських цінностей у контексті постмодерну, хоча з сильним унікальним підтекстом.

Водночас потрібно зазначити інший аспект незахідних цінностей, який справляє вагомий вплив на західні культури та систему мислення – культурно-містичний. Привабливість східної (в широкому сенсі: й азійської, індійської, у дечому ісламської) естетики, релігії, філософії та практик стає все більш відчутною та популярною. Частіше амбітний індивідуалізм поєднується зі

східною філософією споглядання. Усвідомлення щастя як постмодерної цінності сприяло зверненню уваги західних суспільств на практики його досягнення, які пропонує східна цивілізація. Поширюються та з'являються нові езотеричні вчення, зростає кількість представників західної культури, хто сповідує буддизм, займається духовними чи фізичними практиками, які пропонує східна культура та філософія.

Зростання ролі та успіх держав незахідної цивілізації, з унікальною системою цінностей вказують на спроможність інших ціннісних систем, у тому числі політичних, творити власний постмодерн. Саме тому існування поруч з універсальними цінностями національних систем успішних країн-представників розвинених цивілізацій свідчить про нереальність досягнення модернізації за західним зразком. К. Оуенс (C. Owens) писав: «Гегемонія європейської цивілізації добігає кінця, це є новим сприйняттям; починаючи із середини 1950-х рр. щонайменше, ми усвідомили необхідність врахування різних культур іншими засобами, ніж шок домінування та захоплення» [247, с. 57]. Окрім того, критика західної гегемонії лунала в роботах А. Тойнбі, К. Леві-Стросса, Ж. Дерріди, П. Рікьора та інших. Пізніше, коли ця критика виправдалася прикладами життєздатних політичних систем, що базуються на власних цінностях, Г. Дерлуг'ян ставить питання: «Чи не є панування Заходу лише історичним епізодом?» [58, с. 34].

Можливо, опиниться, але залишить після себе універсальну систему цінностей, засновану на повазі до людської гідності, її різноманітності та унікальності. Саме ці цінності нині стають точкою неповернення до стану сегрегації, нерівності та розбрату. Їхня універсалізація вказує на прихильність усього людства одним моральним правилам та переконанням, незалежно від цивілізаційних особливостей. Західні цінності в процесі набування своїх специфічних ознак, пройшли довгий шлях становлення. На противагу Заходу, в процесі трансформації політичних цінностей Схід вимушений стикатися з іншими суспільними, геополітичними та економічними реаліями, які разом із

багатим історичним минулим, сильними соціальними зв'язками, особливостями менталітету формують іншу, але життєву та конструктивну систему цінностей.

Висновки до другого розділу

Постмодерн характеризується як світ цінностей, що універсалізуються. Цей процес відбувається в умовах глобалізації, посилення політичних та культурних зв'язків між державами, принципами міжнародної політики. Загальнолюдські цінності, визнані людством та закріплені в міжнародних правових актах, по-перше, закріпили свій універсальний статус саме в умовах постмодерну, по-друге, трансформують своє значення в бік інтеграції та набуття нових форм реалізації. Тому базовими цінностями є свобода (поруч з якою виступає індивідуалізм, мобільність), рівність (в тому числі, гендерна, релігійна, щодо походження, кольору шкіри тощо), справедливість, солідарність, толерантність, а також плюралізм, який досягається взаємодією цих цінностей. Ці цінності розкривають себе в якості взаємозалежних, на основі яких забезпечуються права людини, досягається консенсус та стабільність, реалізовується щастя суспільства як постмодерна політична цінність. Окремо визначають політичні цінності, досягнення та забезпечення яких здійснюється на основі державної влади, а саме безпека (як одна з основоположних постмодерних цінностей), суверенітет, законність, верховенство права, гарантування дотримання вищевказаних цінностей на основі консенсусу, загального благополуччя та справедливості. Ці цінності визначаються загальнолюдськими, поширюються на усе людство, скасовуючи будь-які форми сегрегації. Отже, найвищою постмодерною цінністю стає людина, більше того – кожна жива істота, чому сприяють екологічні та зоорухи рухи. Водночас поруч із стиранням кордонів між державами та поширенням універсальних цінностей, виникає питання збереження національної держави, культурної унікальності кожної спільноти, а значить важливим є питання кореляції між універсальними та унікальними системами цінностей.

Постмодерн, ратуючи за плюралізм, застерігає проти надмірної глобалізації, що пролягає по лінії «глобалізація для розвинених країн – локалізація та маргіналізація для нерозвинених». Він розкриває хиби глобалізації, протиставляючи їй універсалізм. Універсалізм означає неналежність до будь-якої спільноти, ідеї, доктрини чи національності. Він забезпечує встановлення загальних правил політичної гри на міжнародній арені, уніфікує міжнародне право, надає гарантії безпеки на основі універсальних політичних цінностей.

У рамках співвідношення універсальних та національних цінностей можна виділити поняття європейських цінностей як ідеалу організації держави та суспільства, побудови суспільного життя, особливих правових норм, що формують єдину європейську співдружність та ідентичність. Упродовж довгого проміжку часу вважалося, що лише політична система Північної Америки та Європейського співтовариства є прогресивною та здатною відтворювати загальнолюдські цінності на основі демократії. Проте стрімкий економічний розвиток країн Сходу на основі власних систем цінностей не західного походження свідчить про можливість альтернативи, а також про їхню життєздатність. У цьому контексті розглядаються суспільно-політичні цінності Східної Азії, а також країн Перської затоки. Азійські цінності та ісламські цінності виділяються в особливі системи цінностей, засновані на культурній, релігійній, ментальній основі. Незахідні цінності відповідно до західних можна визначити як систему традиційних східних ідеалів, поруч з якими відповідно до культурних, національних та світоглядних ознак трансформується економічна система відповідно до західного зразка. Загальнолюдські цінності такі, як дотримання прав людини, демократія, свобода відображаються як принципи організації політики в цих регіонах, проте реалізуються в контексті колективізму (для Азії), державного центризму щодо домінування цінності благополуччя над правами і свободами індивіда.

РОЗДІЛ 3.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

3.1 Стан і проблеми трансформації політичних цінностей сучасної України

Попередніми розділами доводилося першочергове значення норм, ідеалів, світоглядних орієнтирів, моральних імперативів, мотивів для детермінації політичного та соціального життя. Ці компоненти духовної діяльності, від індивіда до такої складної організації як держава, складають особливу сферу – аксіологічну. У фундаментальній праці «Людина. Цивілізація. Суспільство» П. Сорокін писав, що «на відміну від випадкових та тимчасових агрегатів (натовп), що характеризуються відсутністю чітких та пролонгованих зв'язків, тільки суспільство спроможне продукувати значення, норми, цінності, що існують ніби всередині соціосвідомих “его”, що конститууюють суспільство членів» [165, с. 14].

Як зазначалося вище, певні глобальні тенденції, моральні та ціннісно-орієнтаційні зміни, змушують сучасність називати «постмодерном». Зі здобуттям незалежності Україна також повною мірою долучилася до постмодерну рядом трансформацій: залученістю до глобалізованого світу та відповідного прийняття правил гри глобальної економіки та політики, проникнення власних культурних здобутків до світової культури, включення до нових соціальних рухів таких, як правозахисні, феміністичні, екологічні тощо, а також засвоєння його цінностей. Водночас Україна має ще один префікс «пост», який стосується її минулого – «посткомуністична» чи «пострадянська» країна. Україна наразі перебуває під владою двох «пост-», де динамічний постмодерн є символом сучасності та запорукою майбутнього, а статус та практики посткомуністичного політичного режиму гальмує суспільний розвиток, хоча внутрішня та зовнішня політика Української держави спрямована на подолання цього статусу. Цей перехідний стан пов'язаний із

певною кризою ідентичності та ціннісної невизначеності, про які В. Карлова зазначає: «в перехідні, кризові періоди найбільш інтенсивно відбувається зміна ціннісної ієрархії суспільства. Такий стан характеризується падінням актуальних базових цінностей, незавершеністю ціннісних норм і установок, протиріч у національній самосвідомості суспільства» [78, с. 5].

Причиною такого становища є те, що Україна протягом історії мала багатовіковий досвід процесу державотворення, точніше здобуття незалежності. Цей процес тривав не одне століття: періоди розквіту часто замінювалися довготривалим занепадом. Статус земель змінювався драматично: від самостійної держави до залежних воєводств, провінцій, губерній, земель чи соціалістичної республіки. Назва гегемона також змінювалася, але кожна така зміна накладала відбиток на національну свідомість українців, впливала на їхні ціннісні детермінанти. Тривала боротьба за незалежність Української держави, аж до 1991 р., була програшною через відсутність згоди та консолідації серед політичних еліт, розходження в поглядах на подальше майбутнє України та неготовність населення до змін.

Невдачі попередніх спроб боротьби за незалежність України, наприклад, другої половини XIX – початку XX ст., можна пояснити з позиції політичної аксіології: через глибокий ціннісний розкол між центральною владою, пасіонарями-інтелігентами та пересічним населенням, часто конформістським чи неосвіченим. Далі в радянські часи ціннісний розкол відійшов на другий план через примусове насадження централізованою владою нової ціннісної ієрархії та знищення соціальної стратифікації шляхом репресій та залякування. Лише із послабленням тоталітарного режиму в результаті політичної боротьби, зусиллями національно-свідомої інтелігенції та еліт, Україні вдалося здобути незалежність мирним шляхом. Отже, сучасним українцям дісталася в спадок країна із суперечливою системою цінностей: радянських, універсальних, національних, споживацьких, прозахідних і т.д., а носіями цього не завжди конструктивного еkleктизму є народ України.

У цьому контексті варто навести твердження з колективної праці «Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму»: «існує невизначеність нових цінностей і норм, адже жодна з ідеологій – націоналістична, державницька, ліберальна, соціалістична, клерикальна – не зуміла вкоренитися настільки широко, щоб стати підґрунтям для загальноприйнятної національної ідеї, а відтак характерною для світогляду пересічного українця» [166, с. 99].

Формування цінностей сучасної України, в тому числі політичних, є еволюційним питанням, на яке вплинуло багато чинників, серед яких можна виділити головні:

– Геополітичне розташування, як граничної держави-зв'язки між Сходом та Заходом.

– Менталітет, який формувався на «роздоріжжі» східної та західної цивілізації та історично характеризується конформізмом, толерантністю, індивідуалізмом.

– Історичні особливості розвитку, пов'язані зі станом політичних амбіцій імперій, які розраховували на територію України, пошуками шляхів її визволення, а також свідомого применшення ролі та історичного значення України в контексті політики гегемона.

– Політичні традиції, які полягають в багатостолітньому процесі державотворення в умовах бездержавності та зовнішніх спроб національної асиміляції України з іншими народами. Апогеєм та кінцем цього стану було входження України до складу Російської імперії та після короткого сплеску національного піднесення – в якості республіки СРСР. За словами І. Лисяка-Рудницького: «Українська РСР могла б розглядатися...здебільшого де-факто в сенсі балансу антагоністичних соціальних сил, які були недостатньо сильними, щоби повністю захистити свої права» [235, с. 236].

– Психологічний стан населення, серед основних характеристик якого, можна назвати баланс між перманентною надією та розчаруванням.

Аналізуючи причини проблеми формування політичної нації, треба вказати на тривалий період бездержавності та комуністичні практики врядування. Витоки постмодерного ХХ ст. навчили розуміти кожне кризове явище чи конфлікт як кризу цінностей, а тому шукати вихід щодо мінімізації кризових явищ та акумуляції суспільних сил слід у цінностях.

У рамках кожної конкретної держави політичні цінності варто розглядати як багатоступеневе, багатошарове та складно-організаційне явище. Саме тому в дослідженні українських політичних цінностей варто зважати на такі твердження:

- політичні цінності поділяються на суспільні цінності в межах політики (в цьому значенні можуть виступати громадянські цінності в контексті розвинених демократичних країн) та цінності держави та державного управління;
- державні політичні цінності відповідно до функцій держави поділяються на зовнішньополітичні та внутрішньополітичні;
- про сформованість політичних цінностей свідчить баланс та відсутність точок конфронтації між державними та громадянськими цінностями;
- цінності періоду кризових ситуацій та періоду відносної стабільності істотно відрізняються;
- процес формування конструктивних політичних цінностей може бути контрольований шляхом культурної політики, виховання, зростання духовності, підвищення рівня життя, зниження рівня тривожності населення, розповсюдження політичної грамотності тощо.

При дослідженні українських політичних цінностей необхідно теоретично визначити головні ціннісні орієнтації, притаманні українцям. Так, Г. Ситник визначає такі українські національні цінності: «Державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичні основи розвитку, працелюбство, духовність, сім'ю, рівноправність народів, які населяють Україну, самовідданість під час захисту Батьківщини, соціальну справедливість,

колективізм, матеріальне та духовне надбання народу України, миролюбність, толерантність, доброзичливість» [161, с. 369]. Основними духовними цінностями українського народу, на думку С. Возняка, є такі цінності як, «...національна державність, християнська віра та українська мова» [37, с. 27].

У деяких працях наводиться думка, що до національних цінностей українців належать українська національна символіка, мова, традиції та звичаї, історична пам'ять тощо. Проте, з огляду на визначення особливостей політичних та національних цінностей, зазначений перелік можна вважати переліком чинників, які впливають на формування національних цінностей українського народу. Вони мають історичний, описовий характер та не знайшли повного відображення в державотворчій реалізації. Але їх особливістю є консолідуючий вплив на процес духовного творення української нації. Символіка скоріш відповідає за духовний код нації, на основі якого сформувалися певні цінності.

Як для цивілізації, так і для окремої нації чи держави цінності слугують стимулом до життя та впливають на його форму. П. Рікбор застерігав, що «...не варто зводити ці конкретні цінності до абстрактної системи цінностей...мова йде про життєві дієві цінності, які необхідно переосмислювати у зв'язку з конкретними задачами, відповідно до способів жити, працювати, володіти, розподіляти блага, дошкуляти один-одному, кепкувати один з одного» [147, с. 104]. З огляду на вітальне значення цінностей доцільно розглянути такі, які лежать в основі життєвих прагнень українців, адже за твердженням П. Рікбора, «Цінності належать створюючому них народові й шукати їх слід на більш побутовому рівні» [147, с. 325].

Згідно з опитування, здійсненого Інститутом соціології НАН України щодо динаміки ціннісних пріоритетів українців, що охоплює період із 2012 до 2018 рр., основними життєствердними цінностями українців, серед двадцяти запропонованих, є здоров'я, сім'я, діти, цікава робота, суспільне визнання, участь у релігійному житті [157, с. 211].

Таблиця, представлена нижче (див. табл. 3.1), де показники вказані за п'ятибальною шкалою, вказує на пріоритетність цінностей безпеки серед ціннісних орієнтирів українців та зростання прихильності демократичним, постматеріалістичним цінностей.

Таблиця 3.1.

«Динаміка ціннісних синдромів населення України, 2012–2018 рр.»

Ціннісні синдроми	2012	2014	2016	2018
Безпека (вітальні цінності)	4,67	4,68	4,73	4,70
Самореалізація (самореалізаційні цінності)	3,88	4,05	4,08	4,02
Соціальний комфорт (просоціальні цінності)	3,78	3,93	3,97	3,90
Демократія (демократичні політико-громадянські цінності)	3,53	3,81	3,81	3,80

Складено за [157]: Ручка О. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України.

Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць.

Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20), С. 215.

Згідно з вказаним дослідженням можна зробити висновок щодо поступового повороту українців до цінностей самореалізації, що пов'язані з відходом від споживацького ставлення до держави, що також може вказувати на певну індивідуалізацію українців, на відміну від пострадянського колективізму. Цей постмодерний індивідуалізм та прихильність до самореалізації, на думку Р. Інглхарта та К. Вельцеля, свідчить про постматеріалістичні цінності, які є домінуючими за демократичного політичного режиму. У рамках сьомої хвилі Світового дослідження цінностей 2020 р. (World Value Survey 2020) індекс постматеріалізму є низьким, проте порівняно з 2011 р., зріс у незначній мірі: з 3,7% до 4,6% [159, с. 124]. Водночас

незначне зниження показника цінностей соціального комфорту може свідчити про усвідомлення громадянами необхідності солідарності, виходу українців з зони комфорту «моя хата скраю», що відбувається навколо мобілізаційного потенціалу в умовах зовнішньої агресії з боку Росії, посилення волонтерського руху та громадянського взагалі. Проте водночас безпека залишається однією з найважливіших цінностей для українців, яка з огляду на окупаційні дії Російської Федерації та загрозу повномасштабної війни, набуває, дійсно, життєво важливого значення.

Політичні цінності в Україні, як і будь-якої країни, як зазначалося вище є багатокомпонентним явищем, їх можна поділити на: зовнішньополітичні та внутрішньополітичні цінності; базові та національні; державні та громадянські; конструктивні та деструктивні. Цю класифікацію можна представити таблицею (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

«Класифікація політичних цінностей сучасної України»

Внутрішньополітичні		Зовнішньополітичні
Державні	Суспільні	
Конституціоналізм	Права людини та громадянина	Верховенство права
Верховенство права	Справедливість	Національні інтереси
Консенсус	Свобода	Національна безпека
Баланс гілок влади	Самореалізація	Інформаційна безпека
Демократія	Політична участь	Позитивний політичний імідж

Складено автором.

Найважливіші життєздатні цінності держави відображені в її основному законі. Так, Конституція України першою статтею проголошує мету та курс своєї життєдіяльності: «Україна є суверенна і незалежна, демократична,

соціальна, правова держава» [87], в якій згідно Статті 3 «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [87]. У Конституції України також відображені такі цінності як: суверенітет та цілісність української території (Стаття 2), пріоритет людини, народу над державою (Статті 3 та 5), політична відповідальність та підзвітність (Стаття 6), верховенство права (Стаття 8), державна мова (Стаття 10), плюралізм та політична, економічна та ідеологічна багатоманітність (Стаття 15), екологічна безпека (Стаття 16), державна безпека (Стаття 17), національні інтереси в рамках міжнародної діяльності (Стаття 18) [87].

Іноді ці цінності мають декларативний характер на кшталт мети, тоді як реальні показники вказують на необхідність покращень результатів. Так, щорічне дослідження «Індекс верховенства права» (World Justice Project Rule of Law Index 2019) у рамках Світового Юридичного проєкту надало Україні індекс 0,50, що відповідає 77 місцю з 113 держав [263, с. 6]. Але цей показник відніс Україну в країни з покращенням у галузі верховенства права (Improving Rule of Law) [262, с. 26]. Покращення стосувалися таких чинників, як відкритості уряду, фундаментальні права та громадянське право. Ці показники мають позитивну динаміку, тоді як корупція та діяльність в рамках кримінального права та тиск з боку влади, мають негативний вплив на верховенство права в Україні [263, с. 149]. Варто зазначити, що динаміка змін порівняно з періодом 2017–2018 рр. суттєво не змінилася – індекс верховенства права тоді так само був 0,50 [262, с. 3]. Проблема ж корупції залишається однією з найгостріших проблем та найнагальніших до вирішення. Так, за даними Transparency International, індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) у 2019 р. є достатньо високим і Україна займає 30 місце в рейтингу корумпованих держав [216, с. 3]. Цей показник із року в рік істотно не змінюється. Проте без рішучої боротьби з корупцією найефективніші реформи, шляхи реалізації демократичних принципів чи методи фіксації демократичних цінностей залишаються суто декларативними. Тому забезпечення демократичних

принципів і ідеалів пов'язані з відповідною проблемою: «Чинні демократичні механізми (наприклад, вибори) традиційно використовуються олігархічними групами як інструменти для досягнення власних цілей та боротьби одна з одною. Суспільні та політичні інститути...є занадто слабкими або фінансово залежними від олігархічних груп, щоб скласти їм ефективну конкуренцію в боротьбі за вплив на процеси ухвалення рішень у країні» [152, с. 4].

Водночас проголошені цінності Української держави вказують на прихильність до демократичних цінностей розвиненого суспільства, але баланс між проголошенням та їх реалізацією є досить тривким та потребує багатьох складових для вкорінення цих ціннісних детермінант як у систему загальнонаціональних, так і громадянських цінностей. Це питання за роки незалежності України стає найактуальнішим задля реалізації антикризових заходів в умовах збройної агресії з боку РФ, посилення невизначеності серед населення, нагальної потреби реалізації стратегії гуманітарної, національної та інформаційної безпеки та залучення до цього процесу громадян.

До того ж на процес формування системи політичних цінностей впливають такі чинники, як політичний режим, характер політичної системи, інтереси, настрої, рівень правової та політичної культури. Тому, вступаючи на шлях незалежності, Україні дісталася у спадок суперечлива система цінностей: радянська (зі значенням меншовартості України) та національна, українська (з акцентом на мучеництво українського народу, який, нарешті, здобув свободу). Наприклад, згідно з результатами дослідження, здійсненого соціологічною групою «Рейтинг» разом з Національним центром культури та Інститутом політичних досліджень Польської Академії Наук, опублікованого в 2017 р., «історія України вважається дуже важливою або важливою у відповідях 83% жителів України...Відсоток тих, хто вважає дуже важливою або важливою для себе історію СРСР, складає тільки 51% опитаних [179]. У рамках вищезазначеного дослідження можна зробити висновок про наявність у свідомості українців подвійної ідентичності: української та радянської. Незважаючи на те, що відсоток останньої має тенденцію зменшуватися,

наявність ціннісних установок посткомуністичної людини все ще відіграє істотне значення в політичному житті українців.

Серед радянських політичних цінностей можна назвати централізоване керівництво державою, автократизм, пошук сильного лідера, колективізм, патерналізм, відсутність взаємної відповідальності громадян та політичної еліти за прийняті рішення, примат почуття безпеки над свободою. Радянська система політичних цінностей передбачає конформістське ставлення як до політики, так і до соціального життя з одночасним високим рівнем очікувань від влади з боку пасивних громадян. Саме такий базис виокремлюється в системі українських політичних цінностей. Одночасно з цим, «радянськість» оцінюється суспільством як антицінність, альтернативою якій є пріоритет західноєвропейського вектору розвитку, зважаючи на такі спільні політичні цінності: свобода, індивідуалізм, рівність за можливостями, толерантність, демократія та ін.

Після здобутків Революції гідності, яка сприяла утвердженню вибору геополітичної стратегії та формуванню нової системи цінностей, заснованої на свободі, рівності, відповідальності, національному самовизначенні, повазі тощо, яка могла б свідчити неповернення до впливу комуністичного минулого та заглядання на сусіда, хворого на імперські амбіції. Ці кроки були втілені в остаточному визначенні геополітичного курсу України щодо євроінтеграції та вступу в Північноатлантичний альянс, декомунізації, поривання з відносин з Російською Федерацією як символу радянського минулого та меншовартості України, що відбулося на тлі анексії Кримського півострову та війни на Сході України з боку РФ. Проте славнозвісне сподівання на краще після кожного емоційного піднесення замінюється розчаруванням. Прикладом такого твердження є президентські вибори, що є прикладом циклічного підйому надій під час та після виборів президента та стабільного зниження довіри аж до повної недовіри йому протягом його каденції. Цей перманентний сплеск рецидиву надії відображається в відповідних соціологічних дослідженнях.

Так, згідно з дослідженням Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова щодо оцінки діяльності органів влади та рівня довіри громадян до них, що проводилося в лютому 2020 р., рівень довіри до державних інститутів значно знизився порівняно з вереснем 2019 р.: «Рівень довіри до Президента України В. Зеленського був найвищим у вересні 2019 р. – тоді йому довіряли 79% громадян, не довіряли – лише 13,5%, у лютому 2020 р. – відповідно 51,5% і 41%» [128]. Тоді як, за даними Інституту соціології НАН України, рейтинг П. Порошенка в 2014 р. становив 34%, «то у 2018 р. – лише 8%. Для порівняння, рейтинг Президента Л. Кучми знижувався з 27% у 2000 р. до 15% – у 2004 р.; у В. Ющенко – з 49% у 2005 р. до 23% з – у 2009 р., у В. Януковича – з 31% до 10% (2010–2013)» [177, с. 24].

Водночас «Верховній Раді України у вересні 2019 р. довіряли 57% опитаних, не довіряли – 25%, у лютому 2020 р. – відповідно 28% і 65%. Уряду у вересні 2019 р. довіряли 57% респондентів, не довіряли – 22%, у лютому 2020 р. – відповідно 28% і 64,5%» [128]. Опитування, проведене Центром Разумкова в лютому 2019 р., напередодні чергових виборів Президента України вказує на тенденцію катастрофічного зниження рівня довіри до політичних інститутів [149].

На думку М. Розумного, «тривалий час у реформаторських проектах основна увага приділялася цінностям та інституціям. Цінності переважно декларувалися, а інституції створювалися “на виріст”. Індикатором успішності цих трансформаційних зусиль можуть слугувати два показники: якість людей (масштаб особистостей на вищих щаблях суспільних ієрархій) та якість ідей (інноваційного потенціалу ключових смислів публічної комунікації)» [153, с. 82–83].

Підйом та падіння очікувань українців свідчать, що постмодерний, точніше метамодерний, маятник розхитується з тим самим ентузіазмом. Хоча водночас відчутні певні зміни в його русі. По-перше, ще за часів Революції гідності, сформований прошарок свідомих патріотично налаштованих, політично та соціально активних громадян з високим рівнем мобільності та

готовністю захищати суверенітет держави та демократичні цінності. По-друге, стрімке падіння рекордно високого рівня довіри до органів влади.

Потрібно зазначити, що шлях до продуктивних політичних змін може бути спрямованим лише в обох напрямках: від цінностей індивіда до зусиль із боку влади та від цінностей владної еліти до зусиль із боку індивіда. «Американські гірки» рейтингу довіри до політичних інститутів свідчать про схильність українців перекладати відповідальність за своє життя на політичну еліту, вважаючи, що громадянський обов'язок можна проявити лише на виборах, в той же час легко піддаючись навіюванню та ірраціональному вибору. Після національного піднесення, яким супроводжувалася Революція гідності, а також прямої загрози суверенітету України, зважаючи на рівень падіння рейтингів політичних інститутів, українцям необхідно збагнути, що настав кінець «Великих Сподівань», як це називав Е. Фромм, слідом за Ч. Дікенсом. Цю проблему було б можливо розв'язати чи принаймні послабити такими шляхами:

- політична освіта та обізнаність;
- забезпечення політичної участі засобами обговорення законів;
- розбудова громадянського суспільства.

Останнє після Революції гідності в умовах анексії Криму та війни на Донбасі спромоглося за короткий проміжок часу активізуватися в потужну силу, здатну забезпечувати єдність нації та стримувати будь-які прояви сепаратизму, сприяти завдяки громадським організаціям, волонтерським рухам та добровольцям зростанню сили та боєготовності української армії, а також успішно протистояти російській військовій агресії. В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень, присвяченій розвитку громадянського суспільства в Україні зазначається: «У сучасних реаліях українські громадські організації спромоглися створити нову динаміку політичних процесів, за якої ініціативи, що виходять із недержавних та неолігархічних джерел і реалізуються з користю для всієї спільноти» [52, с. 6.] Однак активізація громадянського руху в Україні має хиби, пов'язані з

нерівномірністю поширення громадської активності серед українців, про яку зазначала І. Бекешкіна: «Вочевидь, роль громадянського суспільства після Революції гідності різко зросла. Водночас...попри очевидну активізацію громадянського суспільства, попри довіру, яку виявляє суспільство до волонтерів і громадських активістів, суспільство в цілому залишається пасивним» [23, с. 106].

Проте водночас зростає кількість прихильників пріоритетності основоположних прав та свобод людини. Відповідно до даних Фонду «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва, усе більше збільшується частка українців, не готових відмовитися від своїх прав і свобод на користь гарантії добробуту з боку держави [204, с. 19]. Хоча українці не мають довіри до органів влади, що забезпечує реалізацію демократичних принципів та відчують розчарування щодо реалізації цих принципів з боку держави, вони починають поступово відмежовувати своє життя від волі держави, частіше звертаючи увагу на розвиток соціальних зв'язків, пошуків економічної незалежності від держави, а також дотримання власних прав і свобод.

Так, у доповіді Центру Разумкова, підготовленої до XII Форуму «Європа-Україна» у 2019 р. досліджуються питання демократії та прав та свобод людини та громадянина. Порівняно з травнем 2013 р. знизився відсоток людей, готових «заради особистої свободи та гарантій дотримання всіх громадянських прав терпіти певні матеріальні труднощі» [176, с. 56]. Так, готових зазнавати труднощів заради дотримання прав в травні 2013 р. було 43,4%, тоді як у червні 2018 р. кількість позитивних відповідей становила 34,4% [176, с. 56]. Водночас зріс відсоток, готових відмовитися від частки прав і свобод заради добробуту збільшився та у травні 2013 р. становив 26,5%, тоді як в червні 2018 р. – 28% [176, с. 56]. Це незначне коливання може свідчити не про певне розчарування в демократичних цінностях, а в логічному прагненні захистити свої вітальні цінності, які як відомо в ієрархії цінностей починають логічно займати перші місця в умовах небезпеки. На тлі війни з Росією, в умовах матеріальної нестабільності, загрози повномасштабної війни через конфлікт у Керченській

протоці та подальшого введення воєнного стану наприкінці 2018 р., зростання частки громадян, готових відмовитися від певних прав і свобод заради добробуту, є логічним за умови довіри до влади та наявності громадянської освіти та політичної компетентності.

Особливим компонентом та умовою забезпечення демократичних цінностей є права та свободи людини та громадянина, які, як було зазначено вище, значно розширили межі розуміння та своєї компетенції. Права та свободи людини виступають основоположною політичною цінністю, на їхній основі стає можливою протидія обмежувальному потенціалу держави та узурпації влади за допомогою розвиненого громадянського суспільства. Права і свободи можуть повною мірою бути забезпечені та реалізовані за демократичного політичного режиму, але водночас реалізуються лише самим індивідом та громадянином на основі його обізнаності у своїх правах. З огляду на вищевказане, доцільно розглянути питання знання українцями своїх прав, їхнього походження, а також розуміння їх меж дотримання.

Так, за даними дослідження в рамках проєкту Центру інформації про права людини у співпраці з Фондом «Демократичні ініціативи» та Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Права людини в Україні: оцінка змін», майже половина респондентів не обізнані щодо джерела походження прав людини. Лише 47,9% опитаних у 2018 р. зазначають, що права належать їм від народження проти 46% опитаних в 2016 р. Водночас у 2018 р. 27,8% респондентів вважають, що права людини надаються державою, що свідчить про незначне покращення в знаннях порівняно з 2016 р. (32%) [204, с. 15]. За таких умов можна зробити припущення щодо коливань в суспільних настроях щодо очікувань виборців: через невиправдані сподівання індивіда, покладені на державу (як демократичну), які вона не може надати через свої повноваження, але може лише забезпечити їхній захист.

Проте порівняно з 2016 р., у 2018 р. частка патерналістичних настроїв дещо знизилась на користь твердження, що «держави повинна забезпечити людям однакові “правила гри” (рівні умови та можливості) у житті, а далі

людина несе відповідальність за те, як вона ці шанси використає» [204, с. 15]. Саме так вважає 56,3% опитаних українців [204, с. 15].

Опитування українців у рамках проєкту «Права людини в Україні: оцінка змін» (2017 р.) щодо базових цінностей вказало, що українці вважають основою прав людини свободу, справедливість та безпеку (див. Додаток В). Надання пріоритетності свободи серед українців, навіть над матеріальним забезпеченням, свідчить про історичну традицію українців прагнути свободи, а також необхідності здійснювати свою діяльність, висловлювати свої думки без тиску з боку держави. З огляду на високу оцінку цінності свободи В. Яворський зазначає, що свобода також може бути пояснена «...через заборону катувань та нелюдського поводження, заборону рабства, заборону свавільних арештів, свободу вираження власних поглядів та свободу совісті, думки та релігії, свободу дій у широкому сенсі цього слова та право самому обирати шляхи свого розвитку» [204, с. 19]. Таке розуміння свободи наближає Україну до сприйняття європейських цінностей найближче серед усіх посткомуністичних країн, для яких основним пріоритетом є порядок, заради якого вони беззастережно віддають свої права та придушують будь-який прояв опозиційності.

Водночас толерантність як цінність була визначена українцями як найменш пріоритетна, що може бути пов'язано з певною гомогенністю суспільства на основі традиційних переконань щодо бачення родини, стосунків між людьми та міжетнічними відносинами. Українці належать до порівняно однорідного суспільства, в якому історично не виникали расові, гострі релігійні та етнічні конфлікти; вони історично характеризуються толерантністю, проте не ставлять на перше місце проблеми, пов'язані з терпимістю до іншого. У доповіді Центра Разумкова напередодні виборів 2019 р. зазначається, що «в питаннях способу життя українське суспільство тяжіє до традиціоналізму. Більшість громадян категорично не сприймають можливості легалізації одностатевих шлюбів, легких наркотиків і прагнуть більш жорсткої та безкомпромісної боротьби зі злочинністю» [176, с. 63].

Українці серед самих прав виділяють такі: «У списку найбільш особистісно важливих прав першість, як і в 2016 р., утримує право на життя (його зазначили 85% опитаних). Далі йдуть право на соціальне забезпечення (59%), право на справедливий суд (58%), право на працю (56%), право на житло (55%), право на освіту (55%), право на свободу та недоторканість (55%)» [204, с. 23]. Ці права відображають цінності справедливості, рівності, свободи.

Водночас українці розглядають захист своїх прав безперспективним: 29,8% опитуваних у 2018 р. зазначили, що «намагалися захищати свої права, але у більшості випадків спроби були марними», тоді як більше половини респондентів (54,9%) навіть не намагалися захистити свої права [204, с. 59]. Причинами відмови від захисту своїх прав є не лише невпевненість в успіху початої справи через недовіру до судових органів та брак коштів, а й страх перед тиском, який можуть чинити самі порушники прав людини (засобами матеріальних санкцій в рамках трудових, економічних відносин, фізичним насиллям щодо домашнього насилля тощо), а також в необізнаності щодо своїх прав та свобод і шляхів їхнього захисту. Саме через відчуття незахищеності існує такий високий відсоток відповідей, пов'язаний із відмовою встановлення справедливості та захисту своїх прав та свобод. Саме за цих умов права людини в свідомості українців тісно пов'язані з гарантією безпеки.

Щодо гендерної рівності Україна має значні проблеми, пов'язані з відсутністю рівних прав серед жінок та чоловіків, розривом між заробітною платнею чоловіка та жінки у бік першого, водночас більша завантаженість жінки, до якої додається неоплачуваний час, проведений за щоденною домашньою роботою після основної, домашнє насильство, а також відсутність рівних можливостей щодо залучення жінок до керівних посад та участі в політичному житті. Тому Н. Лавриненко вказує такі причини гендерної нерівності: «Падіння рівня життя, деіндустріалізація національної економіки і зростання рівня безробіття викликали тривалу на довгі роки конкурентну боротьбу за робочі місця, особливо добре оплачувані або такі, що надають

додаткові ресурси. У цій ситуації гендерні патріархальні стереотипи залишаються затребуваними» [94, с. 381].

Окремої уваги заслуговує питання «надання пріоритету соціально-економічним правам» [204, с. 87], що за твердженням Р. Інглхарта та К. Вельцеля є ознакою нерозвиненого суспільства, у якому панують не постматеріальні цінності, цінності саморозвитку (як за демократії), а виживання. Проте такі результати є, по-перше, очікуваними; по-друге, пов'язаними з низьким рівнем доходів населення, його зубожінням. За цих умов індивід прагне задовольнити життєві потреби, виражені у вітальних цінностях самозбереження. Лише на основі забезпечення економічного піднесення України та відчутного зростання рівня життя населення варто говорити про розвиток демократичних цінностей самовизначення. Водночас існує достатній відсоток громадян, які в ціннісній ієрархії ставлять на перше місце цінності самовираження, захисту своїх прав та недопущення їх підміни на обіцянки з боку органів влади.

З іншого боку, успіхи, здобуті за часів Революції гідності та проголошення курсу на євроінтеграцію як геополітичного вибору українців – проблеми, яка ділила українців на два табори: прихильників вступу до Європейського Союзу та прихильників союзу з Росією та співробітництва рамках СНД, – отримали подальше продовження та наступництво з огляду на вибори президента та парламенту в 2019 р. Отже, «принциповим здобутком 2019 р. можна вважати збереження євроінтеграційного та євроатлантичного курсу за нової влади, зокрема продовження співпраці в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, відновлення роботи Комісії Україна-НАТО, подальше реформування Збройних Сил України відповідно до стандартів Альянсу та проведення спільних навчань» [175, с. 3].

Тому політичні цінності українців можна охарактеризувати як суперечливі, достатньо динамічні, чутливі до політичних, соціальних та економічних змін. Зважаючи на вищенаведене, можна зробити висновок, що українці цілком природно прагнуть безпеки та матеріального благополуччя,

поважають рішучі дії та зневажають будь-яке зловживання владними повноваженнями. Водночас українці загалом є прихильниками демократичних цінностей таких, як свобода, справедливість, рівність, дотримання прав та свобод людини та громадянина тощо. Загалом, амбівалентність політичних цінностей виявляється не в самих фундаментальних цінностях, а в шляхах їх реалізації: авторитарними чи демократичними методами, пошуками сенсів у минулому чи в теперішньому, жертвуючи своїми правами чи відстоюючи їх. Проте бачення модернізації політичного та суспільного життя шляхом відмови від прав і свобод, демократичного політичного режиму, ухилення від відповідальності на користь авторитарного лідера мають тимчасовий характер та визначаються громадянами як вимушені заходи заради досягнення демократичних цінностей. Звичайно, це хибний шлях – віддавати своє життя в руки авторитарного лідера, проте головна відмінність України від інших пострадянських країн в тому, що відсоток таких прихильників вважає такі заходи тимчасовими, необхідними для забезпечення подальшої реалізації демократичних цінностей як ідеалу політичного життя. Проте, незважаючи на наявність певних протиріч та прорахунків, у політичній аксіологічній системі українців, відсоток носіїв радянської політичної системи стрімко знизився та продовжує заміщуватися в межах від індиферентних політичних поглядів до прихильності демократичним цінностям.

Україна формує свій власний постмодерн, якому притаманні поривання з васальним та комуністичним минулим, а, отже, й «деконструкція» нав'язаної історії меншовартості, визнання етнічного, релігійного та світоглядного плюралізму, прав та свобод особи, а також перегляду свого шляху розвитку та ціннісної системи, що іноді викликає значні труднощі, пов'язані з такими негативними рисами як симуляція демократії, дотримання прав і свобод, боротьби із соціально-економічними труднощами, корупцією, зловживаннями.

3.2. Ціннісна основа демократії: постмодерні виклики та українські реалії

Україна, маючи історичні приклади практичної реалізації демократичних ідей (наприклад, за часів Запорізької Січі), в сучасних умовах визнає демократією одним із основних політичних режимів, принципів та ідеалів якого слід дотримуватися задля досягнення сталого розвитку та добробуту в державі. Згідно з Конституцією України, Україна визначена перш за все як демократична держава. Це свідчить про розуміння цього політичного режиму в якості цінності та орієнтиру політичної дійсності. З метою розуміння витоків такого ставлення до демократії необхідно розглянути її аксіологічне значення в сучасних умовах та дослідити постмодерні виклики, з якими вона стикається.

Упродовж майже двох з половиною тисяч років демократія ставала об'єктом дискусій, її оцінювали по-різному залежно від форми правління, пануючих суспільних настроїв, свідомості правителів та підданих, міри справедливості та прогресивності перших, а також міри свободи та освіченості останніх. Як зазначає Н. Латигіна, щодо пошуку ідеального політичного ладу, який би найкраще забезпечував соціальну справедливість і гармонію: «Головним було віднайти соціальний механізм, за допомогою якого суспільство могло б справедливо розподіляти суспільні блага між громадянами» [97, с. 20]. Найбільш наближеним до ідеалу справедливості залишається упродовж довгого періоду часу саме демократія. Зважаючи на чутливість та динамічність трансформації суспільних та політичних цінностей, можна зробити висновок, що демократія з аксіологічних позицій стала провідною ідеєю в політичній думці та науці завдяки досягненням промислової революції, диференціації людської діяльності, побуту, суспільних та грошових відносин з одночасною кризою монархічної форми правління. Як зазначалося вище, Р. Інглхарт та К. Вельцель вказали на відповідний зв'язок між промисловою революцією та появою цінностей самоствердження, які є суть початок панування демократії як провідної політичної цінності.

Незважаючи на певні факти реалізації демократичних процедур протягом історії (наприклад, виборність посад в містах-державках середньовічної Італії, шляхетська демократія в Речі Посполитій, швейцарські кантони чи розповсюдження практики парламентаризму), демократію можна назвати модерним політичним режимом, коли, за твердженням Ю. Манелюка, «...республіканізм та демократизм виступають провідними тенденціями політичного життя Європи» [101, с. 22]. Починає ж вона займати найвищі позиції в ієрархії політичних цінностей саме за постмодерну. Після вищезазначених передумов появи та поширення постмодерну демократія стає провідною політичною цінністю, гаслом, ідеалом і прикладом для наслідування, в тому числі й для України. Її розповсюдження та беззаперечний статус ідеалу стали можливими як реакція на пригнічення індивіда, народу чи цілої нації, непримирення між різними політичними силами, поширення комуністичної, расистської та шовіністської ідеологій, що стали підґрунтям для тоталітарних режимів.

Цінність демократії, як і дотримання прав і свобод людини, визнання її гідності та рівності за правом народження, необхідності гуманності та підтримання порядку на основі права полягає в довгому шляху до неї, як форми організації державного та суспільного ладу. О. Бабкіна, надає демократії такого значення: «...спосіб організації політичних та інших суспільних відносин та діяльності людей, що забезпечують інтеграцію суспільства на основі загальних інтересів, які виражають нормальну та оптимальну активність всіх його суб'єктів. Демократія – це одна із суспільно-політичних, морально-правових і культурних цінностей, оскільки виражає права людини та єдність загальнолюдських, класових, інтернаціональних, та національних інтересів у політичному житті» [10, с. 202]. Ю. Габермас, досліджуючи теорію комунікативної дії, писав, що «...сєнс демократичних процедур правової держави в тїм і полягає, аби інституціоналізувати комунікативні форми, конче потрібні для розумного формування волі» [65, с. 151].

З цих причин чи не найголовнішим аргументом на користь демократії можна вважати її здатність до творення суспільства консенсусу, забезпечення політичної участі для усіх учасників політичного процесу, необхідності врахування голосу навіть меншості, а також мирного врегулювання протиріччя на основі діалогу та консенсусу. «Аксіологія, як наука, що вивчає цінності, – пише Н. Латигіна, – має на меті вивчати не лише природу норм, ідеалів, орієнтирів людей, а й сприяти консенсусу, долати політичні та суспільні конфлікти через усвідомлення цінностей усіма акторами політичного процесу. Тому поняття “демократія”...може розглядатися як мета і засіб досягнення загального блага державою, а отже й цінністю» [96, с. 27]. Саме демократія забезпечує реалізацію таких цінностей як консенсус, який проявляється в свідомо зробленому виборі, що підтримується більшістю з правом меншості бути інакшими та забезпечувати свої права та інтереси в умовах конструктивного діалогу з опозицією.

Водночас демократія виключає елітарність певної групи чи владної верхівки, тому до встановлення консенсусу можуть долучитися усі члени суспільства, пред'явивши власні вимоги, засобами діалогу чи висунення свого кандидата на виборну посаду. Тому демократичний політичний лад є достатньо гнучким, чутливим до суспільних настроїв та інтересів. Демократія не виключає боротьбу за владу різних політичних груп, проте вона здійснюється в межах правового поля та гарантує порозуміння між переможцями та переможеними. «Різні соціальні та етнічні групи, які дотримуються власних систем цінностей, прагнуть через владу закріпити їх на рівні держави...У демократичній державі ця боротьба не приймає гострих форм, і всі ціннісні конфлікти вирішуються мирно в межах відповідних демократичних процедур» [1, с. 133].

Ж.-Ф. Ревель у книзі «Відживлення демократії» називав демократію найдоцільнішим політичним режимом, за основу впровадження якого він брав ринкову економіку. Проте демократія не обмежується лише економікою та, «...охоплюючи такі речі, як гідність, мораль та щастя. Багатому й бідному

краще бути багатим і бідним за демократії, аніж за диктатури...Тепер уже не держава має громадян у своїй власності, а самі громадяни викликають до життя державу, призначають і звільняють осіб, які беруть на себе тягар її турбот, схвалюють чи відкидають урядові програми, розробляють їх залежно від потреб і сподівань суспільства» [146, с. 282]. Отже, демократією забезпечується повага до особи як громадянина, який може обирати свій шлях розвитку та своєї держави, виступати за дотримання прав і свобод, розраховувати на справедливість.

Моральне значення демократії полягає в її неупередженості та повазі до різноманітності. Тому її варто сприймати та розуміти як певного роду систему цінностей, відповідно до яких можна визначати роль і місце людини в суспільстві. Адже за демократії індивід сам визначає своє місце в суспільстві та державі: шляхом громадської та політичної участі, своєї роллю під час виборів у якості кандидата чи виборця, а в якості виборця він голосує за напрям розвитку держави. Лише за умов демократії можливе твердження, що суспільство отримує достойних його правителів. За словами М. Головатого, «демократія є такою, якою є народ, що її творить і нею користується» [47, с. 116]. Проте іноді її вважають несправедливою через виборчу процедуру, за якою перемога вирішується переважанням лише одного голосу над значною частиною громадян. Але класична демократія не обмежується виборами, а реалізується насамперед самими громадянами, які формують розвинене громадянське суспільство як баланс сил в країні.

За аксіологічного підходу демократію варто розглядати з утилітаристських позицій, як найбільш гуманістичну та справедливую форму організації суспільно-політичного устрою. Так, Н. Баранов пише, що демократію можна розуміти, як «...найбільш ефективну форму правління з погляду врахування та гармонійного поєднання інтересів усіх верств населення та соціальних груп. Являючись найбільш динамічною формою реакції на соціальні процеси, демократія допомагає знаходити оптимальне вирішення виникаючих проблем» [13, с. 24]. Вартують уваги досить утилітарні погляди на

демократію одного з перших теоретиків цінностей – Дж. Сантаяна, який у праці «Почуття краси» («The Sense of Beauty») назвав демократію «естетичною цінністю» через «...силу ідеї демократії як ілюстрації впливу багатоманітності в одноманітності...Як наслідок, демократія розглядається як засіб досягнення щастя та інструмент гарного врядування» [250].

Тому її неможливо розглядати лише з нормативної та інституційної точки зору. «Демократія – це гуманістична цінність, оскільки їй притаманні ідеальні цілі» [62, с. 98]. Ці цілі досягаються державою нормативними засобами та забезпечують консенсус у суспільстві за допомогою демократичних цінностей.

Тільки за демократичного політичного режиму людина може розкрити себе в усій повноті, забезпечити повагу до людської гідності, скористатися свободою, сподіватися на справедливість та реалізувати свої інтереси. У цьому й полягає естетична цінність та моральний зміст демократії, за якої людина не втрачає своєї гідності та стає рівноправним співучасником суспільного та політичного життя. Досліджуючи етичні засади політики, Г. Стюрт (H. Sturt) у книзі «Цінність людини: етичне есе», виділяючи «дві системи врядування», автократичну та демократичну, писав, що «Тільки один тип врядування є прийнятним до принципу людської цінності – це демократія...Справа управління завжди повинна бути в руках людей, які є специфічно кваліфіковані здійснювати управління, але в демократії демос контролює урядовців та ставить їх на позицію слуг народу» [254, с. 26].

Реалізуючи демократичні ідеали та принципи, влада вимушена опиратися на моральні норми, загальнолюдські цінності, адже забезпечуючи принцип народовладдя усвідомлює наявність відповідних стримок, закріплених в нормативно-правових актах, а також виборність своїх посад. Американський політолог С. Гангтінгтон у книзі «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття» писав: «Політична демократія тісно пов'язана зі свободою особистості...Тривале дотримання демократичної політики сприяє розширенню та поглибленню свободи особистості. Свобода в деякому сенсі – особлива перевага демократії. Якщо людина зацікавлена у свободі як основоположній

соціальної цінності, вона повинна бути зацікавлена і в демократії» [192, с. 39]. У контексті гуманістичної цінності демократії С. Франк в книзі «Духовні основи суспільства» писав, що «Демократія є не влада всіх, а служіння всіх» [181, с. 262]. Водночас саме вона може забезпечити свободу та рівність, не спричинюючи, на думку філософа, відомого конфлікту між цими поняттями.

Варто наголосити на взаємозв'язку між демократією та справедливістю. Адже саме поняття демократії має за мету та передбачає реалізацію соціальної справедливості. На думку Б. Капустіна, якість справедливості є ключовою характеристикою демократичної політики. Вченим робиться висновок, що «демократія має універсальне значення як спосіб управління суспільними справами, як критерій для моральних оцінок та суджень про процеси, які відбуваються у суспільствах із будь-якими можливими економічними, культурними, географічними параметрами» [76]. Розуміючи демократію як засіб досягнення блага, І. Шапіро зазначає, що воно «...включає все те, що визнається тими, хто хоче уникнути чийогось панування над собою. Воно вимагає як широкоосяжної участі, так і права на лояльну опозицію, тобто свободи кожного брати участь в ухваленні рішень, які так чи інакше його стосуються, а також виступати проти відкинутих ним результатів і намагатися їх змінити, діючи в рамках системи» [Цит. за 83].

Взаємопов'язаність виникнення постмодерну з розповсюдженням демократії можна пояснити через з'яву нових політичних та соціальних рухів, їх участю в політиці та прийнятті рішень. Проголошена постмодернізмом війна тотальності та одноманітності в політиці якнайкраще забезпечується демократією. Саме вона здатна кинути виклик узурпації влади, монопольному праву вершити долю держави та населення правлячій верхівці, врахувати інтереси представників усіх організацій, рухів, об'єднань, тих – хто виявив бажання заявити про себе та захищати свої інтереси.

Забезпечення плюралізму за демократії також проявляється в множинності форм її реалізації різними суспільствами. Незважаючи на цілком конкретні риси цього політичного режиму, умови та характеристики демократії

цілком очевидно є різними відповідно до різних культурних, ментальних чинників кожної держави. Тут мова йде не про гібридні демократичні режими чи демократичний транзит, а про форми реалізації демократії в державах із зрілим даним політичним режимом. Так, демократія може бути соціал-демократією, ліберальною чи лібертріанською тощо. Її особливості залежать від самого суспільства та його інтересів та запитів. Наприклад, Р. Дарендорф надавав демократії такого вислову: «Демократія – не правління народу, такого на світі просто не буває. Демократія – правління, обране народом, а якщо необхідно, – то народом і зміщене; крім того, демократія – це правління з власним курсом» [Цит. за 96, с. 43]. Найголовнішою тезою є те, що сам народ визначає курс розвитку держави.

Одночасно поширення демократії сприяє утвердженню не тільки консенсусу всередині держави чи суспільства, але й підвищує ймовірність дотримання миру між державами. Потенціал миру, закладений у демократію, може бути пов'язаний із тенденцією консенсусного вирішення конфліктів як всередині держави, так і на міжнародній арені. Цінність демократії у цьому сенсі ґрунтується на прозорості політичних процесів та процедур, загальному стану довіри та згоди в суспільстві, дотриманні права, в тому числі й міжнародного, а також особливого психологічного стану співучасті та співтовариства, що поруч із толерантністю розуміється як «нормативна основа міжнародних відносин, що забезпечує мирне співіснування різноманітних націй та культур» [5, с. 28]. П. Циганков у приклад розуміння даної цінності демократії приводить теорію демократичного миру, виокремлюючи «кооперативну безпеку демократичних держав» [194, с. 344]. Згідно з даною теорією, «чим більш демократичними є держави, тим менша вірогідність того, що вони будуть воювати один з одним» [194, с. 344].

За цих умов демократія стала не просто цінністю та ціллю, але й ширмою, яку найбільше бояться втратити ті держави, які менш за всіх відповідають її принципам. Саме з цих причин число гібридних демократій стає дедалі більшим. Отже, в гібридних демократіях, що тяжіють до авторитаризму,

легітимація такої влади народом може означати легітимацію авторитаризму під прикриттям демократичних процедур, як це демонструють сучасні авторитарні режими: Росія, Туреччина, Казахстан тощо.

Варто зазначити, що ступінь розповсюдження та розвиненості політичних цінностей у суспільстві відповідає його демократичності та здатності індивіда впливати на трансформацію цих політичних цінностей. За умови демократичного політичного режиму цінності формуються горизонтально, починаючи від індивіда, закінчуючи державою. За цих умов демократична політична система є більш гнучкою та чутливою до змін, відповідно до превалюючих у країні політичних цінностей. На противагу демократії, за авторитаризму чи гібридної демократії політичні цінності імплементаються вертикально, насаджуючись згори владною верхівкою. Г. Моргентау у книзі «Політика серед націй. Боротьба за владу та мир» (Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace) розмежовував засоби досягнення цілей тоталітарними та демократичними режимами, зазначаючи, що те, «...що тоталітаризм може досягнути силою, обманом та обожнюванням держави, демократія повинна досягати за допомогою народної сили, керуючись мудрим та відповідальним управлінням (government)» [244, с. 104]. Демократичний шлях імплементації цінностей довший, піддається змінам, залежить від багатьох чинників. Політичні цінності ж в тоталітарній державі відзначаються зменшеною чутливістю до зміни в ціннісній ієрархії індивідів, насаджаючи цінності партії, нації, провідної верстви тощо, а також карають за недотримання централізовано створеного образу. Так породжується прихований конформізм або дисидентство. Незважаючи на зовнішню міцність авторитарної політичної системи, вона руйнується чи від краху непомірних амбіцій (як нацистська Німеччина чи фашистська Італія), чи від ігнорування суспільних настроїв на тлі економічної та ціннісної девальвації (як СРСР).

Демократія виключає панування маси, адже вона чи натовп не беруть організованої та постійної політичної участі в житті суспільства, але стихійно формуються навколо часто харизматичного лідера, а тому є легко навіюваними.

Демократія є чутливою до будь-якої асиметрії чи зловживання: «Ліберальні права людини та демократичні громадянські права як і порядок приватного права, – писав Ю. Габермас, – починають розходитися між собою тільки тоді, коли усвідомлюється фіктивність гіпотетично закладеного суспільного ладу і крок за кроком реалізоване панування громадянства само для себе з'ясовує власну суперечливість» [40, с. 278]. Тому, коли з'являється фіктивність політичної участі громадян, дотримання їх прав і свобод, їх вибору тощо, виникає пряма загроза ерозії демократії та виникнення авторитаризму, навіть тоталітаризму.

Ж. Дельоз у праці «Логіка смислу» писав про легкість скочування до тоталітаризму, який може проявитися в сучасних реаліях від будь-якої спроби вертикальної керованості та уніфікації: «Є дві помилки, які за своєю суттю, являють собою одне й те ж саме: помилка реформізму чи технократії, націлених на послідовну та часткову реорганізацію соціальних відносин, відповідно до ритму технічних досягнень; та помилка тоталітаризму, який прагне підкорити тотальному охопленню все, що взагалі піддається означуванню та пізнанню, відповідно того цілого, що існує на цей момент» [54, с. 71]. Певні спроби з боку урядів контролювати суспільство в ім'я безпеки, порядку чи добробуту нині вказують на кризу, в яку потрапила демократія як цінність.

Постмодерн довів, що демократія не є «вулицею з одностороннім рухом», вона не розвивається лише по висхідній лінії – у ній можливі повороти та спади. А цінності, які вона забезпечує (свободу, рівність, права людини та громадянина, гідність, справедливість), з плином часу за відсутності у суспільства інтересу до політики, зниження політичної компетентності та морального прогресу можуть призвести до ерозії демократії, навіть до авторитаризму. Отже, на третьому десятку XXI ст. спостерігається зниження прихильності до демократії та збільшення кількості режимів, що тяжіють до авторитаризму. Інерція демократичного ладу в розвинених країнах призвела до загрозливого стану демократії, коли на виборах перемагають популістські партії чи кандидати з подібною риторикою.

Отож, індекси, що фіксують рівень свободи та демократії декілька років поспіль вказують на тривожну тенденцію до посилення позицій авторитарних режимів та відповідне падіння демократії в державах з транзитивними процесами. Так у дослідженні Freedom House «Держави і транзиті 2018. Протистояння нелібералізму» («Nations in Transit 2018. Confronting Illiberalism») вказується, що спостерігається «протягом двох років поспіль більше консолідованих авторитарних режимів, ніж демократичних консолідацій» [246]. Так само Демократичний індекс (The Economist Intelligence Unit's Democracy Index), ініційований виданням The Economist, назвав статтю, присвячену аналізу отриманих результатів як «Глобальна демократія має ще один поганий рік» («Global Democracy Has Another Bad Year»), вказуючи, що «...більше третини всього населення світу... живе за авторитарного правління» [222].

Беручи за основу такі показники, як електоральний процес та плюралізм, функціонування уряду, політична участь, демократична політична культура та громадянські свободи [222], дослідження називає найнижчий індекс демократії з 2006 р. [222]. Сподіваючись, що «масові протести вказують на потенціал до відновлення демократії» [222]. Відповідно до цих показників, індекс демократії в Україні також знизився, проте порівняно з іншими державами не настільки стрімко [246].

Одним із проявів амбівалентності політичних цінностей українців є їх одночасна прихильність демократії та авторитаризму. Підставою для такого твердження є дані щорічного моніторингового опитування, яке проводилося Інститутом соціології НАН України в 2019 р. Так, демократія як цінність позитивно оцінюється 79,9% респондентами, верховенство права – 65,8%, індивідуальна свобода – 82,4% [178, с. 438]. Дослідження, проведене Центром Разумкова, свідчить, що українці визнають цінність демократії як одну з головних для України, проте вважають, що сильний лідер, не обмежений виборами та системою стримок і противаг, необхідний Україні. Попри те, що 86,5% (демократія 35,8% дуже хороша та 50,7% швидше хороша) опитуваних українців позитивно оцінюють демократичну політичну систему, вони

погодились би з правлінням авторитарного лідера, діяльність якого не обмежена виборами чи парламентським контролем. Такий політичний режим схвалили б 79,9% (35% дуже хороша та 44,9% хороша політична система) опитаних [126, с. 50]. Відповідно, за даними Інституту соціології НАН України у 2018 р., 60,5% опитуваних погоджуються з твердженням, що «...для нормального розвитку країни потрібна “сильна рука”, а не розмови про демократію» [74, с. 40]. Отримані дані свідчать про прагнення українців перейти до демократичного режиму, користуватися його благами, але очікування політичного лідера, який сам приведе Україну до такої політичної системи досить високі. Це може свідчити про зневіру українців у власні сили, перекладання відповідальності на іншу особу. Відповідно О. Бабкіна пише: «Країни “нової демократії” в умовах системної трансформації утворюють зону політичної і соціальної нестабільності. Цей стан нестабільності посилюється ще й тим, що деякі держави, окрім системних трансформацій суспільства, знову відкривають або навіть створюють свою цивілізаційну ідентичність (прикладом останнього є Україна)» [11, с. 5]. Такі результати досліджень вказують на перехідний стан українського суспільства, коли нові політичні та суспільні цінності хоча є визначеними, а їх утилітарні якості усвідомлюються, проте на практиці віджилі норми залишаються перешкодою до швидких трансформаційних перетворень.

У XIX ст. Дж. С. Милль наголошував, що «Деспотизм може бути виправданий, коли йде мова про народи варварські та коли до того ж його дії мають за ціль прогрес та насправді призводить до прогресу. Свободу не можна застосувати як принцип при такому порядку речей, коли люди ще не здатні до саморозвитку шляхом свободи» [115, с. 210]. Коли мова йде про XXI ст., ситуація зростання симпатії до обмеження своїх прав, свобод, участі у виборі вектору свого життя може бути пояснена тільки з позицій неготовності частини населення брати відповідальність за політичне та суспільне життя на себе, прояв конформізму та зневіри. «Вибори проходять навіть в країнах з військовою диктатурою, щоби створити враження демократичного курсу, –

писав Е. Гідденс, – більшість військових диктаторів проголошують свою прихильність демократичним принципам та стверджують, що їх правління являється засобом досягнення стабільності та триватиме тільки доти, доки стане можливим повернення представницької демократії» [46, с. 225].

Проте це є найбільшою оманною, що сильний авторитарний лідер здатен одночасно забезпечити економічне та соціальне зростання населення, гарантувати суспільну стабільність та безпеку в обмін на демократичні свободи, які визнаються другорядними та імплементуються «згори» після досягнення омріяного раю. Але цей сценарій призводить ні до свобод, ні до повної захищеності населення, радше до авторитаризму. Е. Фромм у «Втечі від свободи» застерігає від такої позиції, наводячи в приклад нацистську Німеччину: «Нам довелося визнати, що в Німеччині мільйони людей відмовилися від своєї свободи з таким самим запалом, з яким їхні батьки боролися за неї; що вони не прагнули свободи, а шукали спосіб від неї позбутися...Водночас ми зрозуміли, що криза демократії...загрожує кожній сучасній державі. До того ж абсолютно неважливо, під яким знаменням виступають вороги людської свободи. Якщо на свободу нападають в ім'я антифашизму, то загроза не стає меншою, ніж при нападі в ім'я самого фашизму» [183].

Водночас із позицій ситого світу, трохи звичного до свободи та з інертним ставленням до демократії виникає питання її трансформації. Так, постмодерним варіантом стає за формулюванням Г. Маркузе «Держава Благополуччя», яка є «Державою несвободи, оскільки тотальне адміністрування призводить до систематичного обмеження: а) “технічно” наявного часу; б) кількості та якості товарів та послуг, “технічно” наявних для задоволення першочергових потреб індивідів; в) інтелекту (свідомого та безсвідомого), здатного зрозуміти та реалізувати можливості самовизначення» [102, с. 63–64]. Іншим сценарієм держав із розвиненою економікою та високим рівнем життя є сценарій, описаний у попередньому розділі Паноптикон М. Фуко, а також його поняття біовлади, як «контроль життя з боку влади» [185, с. 253], коли біовлада

«...бере під свій контроль все населення та забезпечує йому соціальну безпеку, при цьому спирається на поняття “норми”» [185, с. 8–9]. Коли людина в обмін на порядок та безпеку віддає себе «у руки» невидимого «наглядача», даючи згоду на втручання в приватне життя, формування ідей. Звичайно, в умовах глобального поширення тероризму, злочинності чи просто проявів девіантної поведінки, громадяни з готовністю надають згоду на обмеження певних своїх прав і свобод. Дійсно, вони не будуть повернені державою індивіда. «Втрата економічних і політичних прав і свобод, які були реальним досягненням двох попередніх століть, може виявитися незначною втратою для держави, спроможною зробити кероване життя безпечним та комфортабельним» [102, с. 65]. Можливо, це загрожує демократії, її ідеалам та принципам, проте в той же час, можливо, це стає постмодерним варіантом демократії, коли зі зростанням загроз миру та безпеці зростає відповідальність держави за громадян засобами обмеження їх прав і свобод. Ця вимушена несвобода, за твердженням Г. Маркузе, все ж таки краще за тоталітаризм.

Демократія також має інші загрози, які проявляються нині або ж мають тенденцію до поширення: «Зростання прихильників крайніх форм націоналізму, релігійна нетерпимість і теократичні прагнення, тероризм і кримінальне насилля, криза сучасної моделі суспільно-політичного устрою, яка домінує у більшості розвинених країн світу, зростання ролі політичної реклами, брак зацікавленості громадян державними справами, коли не йдеться про захист їхніх конкретних інтересів» [131, с. 14].

Водночас за постмодерну найбільш реальною є ідея забезпечення політичної участі для усього населення та реалізація принципу народовладдя. Цей оптимістичний погляд на майбутнє демократії досліджується в рамках концепції постматеріального, інформаційного суспільства чи суспільства знань. Тому й демократія як чутлива до ціннісних трансформацій також зазнала змін, спочатку в теоретичних розробках таких вчених, як М. Кастельс, Й. Масуда, Е. Тоффлер та ін.

Так, Е. Тоффлер наводив приклади технофобії щодо надмірної технологізації політичної системи як до загрози демократії. У праці «Шок майбутнього» («Футурошок») він зазначав: «Надіндустріальна революція може приректи на забуття більшу частину наших уявлень про демократію та майбутньої можливості людського вибору. Сьогодні в технологічно розвинених суспільствах існує майже непорушна одностайність щодо того, якою буде свобода» [170, с. 287], адже люди схильні до стандартизації. Проте, інший погляд, дещо технофільний, вважає інформатизацію та технологізацію політичного процесу кроком до забезпечення головного принципу демократії – народовладдя. Особливої уваги потребує концепція «демократії участі» Й. Масуди, яку він досліджував в книзі «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство». Він вважав, що «Політична система в інформаційному суспільстві повинна бути замінена з парламентської демократії на демократію участі, через те, що поведінкові умови (behavioral pattern) громадян зміняться» [241, с. 101], за допомогою цього можуть забезпечитися принципи демократії участі, серед яких є: «Вся інформація, що стосується справи, має бути доступною для народу» [79, с. 115] та «Всі отримані громадянами здобутки і понесені ними жертви мають бути рівномірно розподілені між ними» [79, с. 116]. Тому в наших раніших публікаціях ми зазначали, що загальновідомий поділ демократії на представницьку та пряму стає реальністю, а не стандартною класифікацією з маленькою поправкою, що прямої демократії на рівні держави просто не існує. Так було раніше, до того як інформаційні технології почали диктувати свої вимоги світові [109, с. 474]. Отже, можна зробити висновок, що «з розвитком інформаційного суспільства виникає можливість реалізації принципів прямої демократії, залучаючи всіх громадян до обговорення, прийняття та виконання суспільно значущих рішень» [111, с. 39]. Ця зміна буде пов'язана із переходом від матеріальних потреб і цінностей до постматеріальних, а також із технічними можливостями реалізації демократії участі, коли питання комунікації виявляється вирішеним розвиненими технологічними засобами.

Ці ідеї певною мірою відобразилися в розвитку сучасної демократії, значно розширивши політичну участь громадян у політичному процесі, а також посилили зв'язки між членами суспільства за допомогою засобів комунікації. В попередніх публікаціях ми розглядали епоху інформаційного суспільства, яка змушує демократію набувати нових форм та значень. Так, «поняття ”електронна демократія” стає засобом та гарантом реалізації таких політичних цінностей як: рівність, свобода, справедливість, плюралізм, гласність, дотримання прав і свобод людини та ін. А поняття “електронний уряд” дає державі нові форми та засоби реалізації державної політики та взаємодії з громадянським суспільством» [104, с. 267].

Водночас необхідно звернути увагу на понятті «постдемократія», яке розвиває К. Крауч та виявляє такі причини, що вплинули на трансформацію демократії:

– «Зміни в класовій структурі постіндустріального суспільства, яке породжує велику кількість професійних груп, які, на відміну від промислових робітників, селян, державних службовців та дрібних підприємців, так і не створили власних автономних організацій для вираження своїх політичних інтересів» [89, с. 7–8].

– «Велика концентрація влади та багатства в багатонаціональних корпораціях, які здатні чинити політичний вплив, не беручи участь у демократичних процесах, хоча вони й мають величезні ресурси для того, щоби в разі необхідності намагалися маніпулювати громадською думкою» [89, с. 8].

– «Зближення політичного класу з представниками корпорацій та виникнення єдиної еліти, що надзвичайно далека від потреб простих людей» [89, с. 8].

Відповідно, К. Крауч робить висновок: «Постдемократичні суспільства й далі будуть зберігати всі риси демократії: вільні вибори, конкурентні партії, вільні публічні дебати, права людини, певну прозорість у діяльності держави. Але енергія та життєва сила політики повернеться туди, де вона знаходилась в епоху, яка передувала демократії, – до нечисленної еліти та заможним групам,

що концентруються навколо владних центрів та прагнуть отримати від них привілеї» [89, с. 9].

Вислів У. Черчілля: «Демократія є найгіршою формою правління, якщо не вважати всіх інших» [47, с. 116], – вказує на складність сучасності віднайти більш конструктивну форму правління. Необхідно усвідомлювати, що демократія не може бути кінцевою метою, досягнення якої підпорядковується загальному алгоритму, вона є дійсно цінністю, до якої слід невпинно рухатись. Відомо, що цінність спонукає до дії, виступає дороговказом та надає сенсу кожній дії. Водночас демократія стала новим метанаративом та обросла міфами: нею ваблять, її відсутністю залякують, в ім'я неї здійснюються ганебні вчинки, нею приховують корисливі інтереси та її гаслами спонукають до конфліктів.

Неможливо один раз і назавжди проголосити демократичний політичний режим без подальших зусиль його збереження та реагування на мінливість світу. Послуговуючись ідеєю даосизму, демократія є шлях. Якщо відсутність прогресу, є регрес, то саме тому демократія як прогрес є, залишається та має залишатися вищою цінністю в політиці.

3.3. Імплементация демократичних цінностей у політичне життя українського суспільства в контексті євроінтеграційної стратегії

За часи проголошення незалежності Україні вдалося утвердитися на міжнародній політичній арені як суверенній державі, покращуючи свій політичний імідж навіть в умовах гібридної війни. Одним зі здобутків незалежної України є здійснення остаточного геополітичного вибору та проголошення курсу на євроінтеграцію. Цей вектор розвитку закріплений відповідними змінами в Преамбулі Конституції України та остаточно «підтверджує європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [87]. Це є значним

здобутком на шляху модернізації України з огляду на ряд причин. По-перше, викорінення амбівалентної системи політичних цінностей на користь демократичних цінностей. По-друге, вибір єдиного геополітичного курсу держави, що сприятиме концентрації зусиль навколо однієї стратегії розвитку України, мінімізуватиме розкол суспільства на два табори та вивільнить консолідуючий потенціал українців. Зазначене можна вважати значним кроком з огляду на те, що численні соціологічні дослідження вказували, що головні протиріччя серед українського суспільства панували через різне бачення геополітичного майбутнього України та її належності до певної аксіологічної системи. Зняття ж цього питання з порядку денного уможливило вирішення питання подвійної системи цінностей та імплементації демократичних цінностей в рамках інтеграційного курсу України.

О. Дергачов, досліджуючи партнерський потенціал України, пише, що «для держави, що стартувала в незалежність зі статусу авторитарної радянської республіки, важливою є складна масштабна програма з демократизації внутрішнього життя, утвердження верховенства права, створення ефективної економіки й соціальної сфери, розвиток громадянського суспільства. Ці показники виконують роль перепустки до цивілізованої міжнародної спільноти» [57, с.27]. Проте й нині питання демократизації українського політичного життя, дотримання верховенства права, здійснення реформ та утвердження України як надійного партнера на міжнародній арені залишаються актуальними.

Україна, за твердженням З. Бжезінського, має здобутки в умовах демократичного переходу. У статті «Московський Муссоліні» він зазначив, що «Україна почала демонструвати відмінність від Росії у двох основних сферах: її економічний прогрес більш різнобічний і помітний не тільки в столиці, але і в інших містах; а її політичне життя (хоча воно і вразливе до маніпуляцій) привело до президентських виборів з реальним суперництвом» [25, с. 82]. У попередніх розділах зазначалося, що система конструктивних політичних цінностей найбільш широко розвивається за демократичного політичного

режиму, тому це зауваження є вагомим для усвідомлення, зрушення питання щодо демократичної трансформації України, наявності певних політичних умов, що мінімізують можливість узурпації влади одним лідером чи партією.

З погляду політичної консолідації українців та забезпечення національної безпеки держави, необхідне формування єдиної системи цінностей для всього суспільства та держави. В умовах гібридної війни з носієм та насаджувачем пострадянських цінностей, вибір ціннісної системи задля гармонійного розвитку України як сучасної, демократичної, конкурентної на світовій арені держави є очевидним та однозначним – євроінтеграція. Значна частка українців підтримує вступ України до ЄС та НАТО як гарантії безпеки та сталого розвитку країни та як цивілізаційного вибору України на основі європейських цінностей. О. Дергачов зазначає, що «зближення з об'єднаною Європою перетворюється на нагальну потребу, ігнорування якої дорівнює згоді на ізоляцію та маргіналізацію країни» [57, с. 120–121], а з позицій військового втручання Росії факт європейського та північноатлантичного вектору нині дорівнює згоді поставити державу перед ризиком існування. Цей сценарій може бути справджений не стільки з погляду військової могутності противника, адже, як відомо, українська армія значно посилила свою обороноздатність, ставши у 2020 р., за версією рейтингу Global Fire Power однією з найсильніших армій Європи (7-ме місце) [224], та світу (27-ме місце) [223], щороку посилюючи свої показники. Але з погляду консолідації всього українського суспільства навколо спільних цінностей для всіх громадян України.

Прискорення геополітичного вибору та фіксації єдиної системи політичних цінностей пов'язане з реальною загрозою українській державності. Значною мірою цей кризовий стан, викликаний подвійними ціннісними орієнтаціями в суспільстві, а також політичної еліти як носія цих цінностей. Прискоренню ж шляху демократичного переходу сприяли небезпечні виклики часу, що загрожують і зараз територіальній цілісності України, її суверенітету та мирному існуванню. За твердженням Ю. Щербака, який у праці «Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття»,

наводячи думку О. Мотиля, писав, що сприяти «виникненню націй можуть монархи, харизматичні лідери, диктатори, імператори, інтелектуали, але також історичні процеси, економічний розвиток, суспільні тенденції, так само як і “системні розриви” – революції, війни, вторгнення чужоземних армій та природні катастрофи» [Цит. за 202, с. 476]. В умовах Революції гідності та через загрозу військового втручання Росії, пряму загрозу безпеки та цілісності України був відкритий консолідуючий потенціал українців щодо вибору напрямку свого розвитку, світоглядних прагнень та умов їхнього втілення. Саме за цих умов була підписана в 2014 р. та набула чинності в 2017 р. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. У Преамбулі Угоди визнається необхідність імплементації таких основоположних цінностей Європейського Союзу як «демократія, повага до прав людини й основоположних свобод та верховенства права» [173], а також необхідність їхнього дотримання як умови подальшого вступу України до ЄС.

Принагідно варто зазначити, що прихильники підходу щодо першочергової необхідності імплементації національних цінностей Українського народу, пошуку шляхів його національної єдності, очищення власної національної ідентичності від посткомуністичного та проросійського баласту концентрують увагу на тому, що українська політична нація недостатньо сформована. Адже незалежність України «надалася на виріст», не через цілеспрямоване зростання свідомості населення до рівня державного суверенітету, а через зовнішні обставини – розпад Радянського Союзу. Тому Україні «у спадок» залишилися усі проблеми, з якими стикнувся пострадянський простір. Відповідно до цього варто «навести лад у своїй хаті», сформувати власну національну ідею та слідувати їй. Без виконання цієї умови вступ України до Європейського Союзу може стати загрозою її культурі та національній ідентичності українців.

Проте такий підхід можна вважати занадто категоричним та однобічним. Адже, по-перше, база та опора національного самовизначення завжди була

вагомою, навіть у Радянській Україні – починаючи з дисидентського руху та закінчуючи Українською Гельсінською спілкою та Народним Рухом України. Саме національно-визвольний рух, представлений новими спілками, партіями, організаціями сприяв голосуванню за державний суверенітет України та розпаду СРСР. З огляду на ці історичні передумови здобуття незалежності Україною, можна говорити про наявність сил, заснованих на національній свідомості та здатних у кризові моменти чи загрози національній ідентичності чи суверенітету захистити курс вільної успішної України: так було наприкінці 80-х рр. на початку 90-х рр., у 2004 р. у часи Помаранчевої революції, так сталося й за Революції гідності. За цих умов викристалізувалося та зміцніло громадянське суспільство, яке «під час Революції гідності та боротьби проти зовнішньої агресії Російської Федерації...продемонструвало спроможність гарантувати незворотність демократичних перетворень, європейського цивілізаційного вибору України та бути одним із головних суб'єктів забезпечення її національної безпеки» [151, с. 28]. Водночас необхідно зазначити, що цінності об'єднаної Європи не є такими, що не належать до ціннісної системи України чи не відображаються в прагненнях українців. Ціннісні орієнтації українців, зазначені в попередньому підрозділі, вказують на їхню прихильність цінностям демократії, важливості дотримання прав і свобод індивіда, його гідності, досягнення справедливості та встановлення верховенства права.

З позицій постмодернізму, вибір західної моделі розвитку, а також її політичних цінностей є нейтральним явищем, проте дотримуючись якої можна значною мірою досягти її цінностей щодо всебічного розвитку особи та громадянина, її благополуччя. І. Докучаєв зазначає: «...кожне явище цього світу має свою аксіологічну модель, і всі ці моделі інтегровані в рамках однієї єдиної» [60, с. 21]. Цілком суб'єктивні політичні цінності мають досить чітку об'єктивізацію та покликані забезпечувати головну мету політичної системи – стабільність та зростання. Тому «Системні реформи на основі західноєвропейських цінностей, що мають відбутися у ключових суспільних

сферах, необхідні не заради формального членства України в ЄС і НАТО...Мета реформ є стратегічно надважливою та полягає в наступному: зробити національну економіку більш продуктивною, політичну систему – реально демократичною, державне управління – більш ефективним, громадян – більш соціально захищеними, сектор безпеки і оборони – сучасним та всебічно забезпеченим, Збройні Сили України – більш боєздатними. Реально це й означатиме не декларативну, а сутнісну інтеграцію України до європейського світу» [164, с. 248].

Для України з її характеристиками транзитивної держави необхідний інтегрований набір політичних та соціальних цінностей, який, по-перше, відбивав би суть її національної ідентичності, надаючи духовної сили нації; по-друге, відображав б її належність до ціннісної системи країн Європейського Союзу та країн з розвинутою демократією.

У загальному значенні політичні цінності трансформуються, формуються, фіксуються на багатьох ланках, шаблях та рівнях одночасно, іноді з різною інтенсивністю та силою проникнення, проте зазвичай їхня трансформація спричиняє зміни в усій політичній системі. Вони стосуються як виборів до органів влади, соціальної політики держави, її зовнішньої політики, забезпечення свободи та достатку громадян, а також глобального миру в рамках стратегії та тактики міжнародних відносин. Отже, імплементація політичних цінностей проходить на таких рівнях:

– індивідуальному, якому також може відповідати локальний рівень, що полягає в формуванні власної специфічної системи цінностей, заснованої на моральних нормах, переконаннях, досвіді, пануючих в групі та соціумі нормах, інтересах та потребах індивіда. Відповідно до цих потреб та інтересів, індивід діє в рамках своєї ієрархії цінностей, в якій особливе місце займають політичні цінності як зв'язок людини з суспільно-політичним життям, ідеали якого розуміються особою відповідно до виробленої системи цінностей в політиці. Відомо, що цінності як виразники інтересів та прагнень людини можуть бути як конструктивними, так і деструктивними в силу індивідуальної моралі, емпатії,

суспільних ідеалів, суспільно-політичних обставин, інтелектуального та життєвого вибору тощо;

– груповому, як відображення сукупності індивідуальних ієрархічних систем, що є усередненим набором цінностей, які належать індивідам. Водночас групові цінності пов'язані з інтересами та потребами групи, які так само залежать від моралі, інтелекту, суспільно-політичних обставин, можуть задовольняти ці інтереси та реалізовувати свої ідеали засобами творення чи руйнування, вести до розвитку чи регресу;

– загальнонаціональному, державному, як уособлення ціннісної ієрархії всього соціуму: від мікрорівня до загальнонаціонального, що формується на основі власної історії, національного самовизначення, політичних традицій, цивілізаційного вибору, з одного боку, та системи індивідуальних і колективних ієрархій цінностей, реалізація та важливість яких відображається в суспільних настроях під час демократичних виборів чи протестних настроїв.

Отже, на першому рівні відбувається горизонтальна трансформація всередині незмінної ієрархії цінностей, де цінності можуть змінювати свої позиції. На другому, суб'єктивному рівні, ціннісна ієрархія трансформується досить динамічно та у вертикальному напрямку: під дією зовнішніх чинників конкретна ситуація може висунути на перше місце в ієрархії цінності нижчого порядку. Так, за війни найвищою цінністю є безпека, тоді як свободою та рівністю готові поступитися заради безпеки.

Саме тому на суб'єктивному рівні політичні цінності мирного часу та за загрози небезпеки цілком відрізняються та піддаються швидкій трансформації. Подібне твердження може наводити на думку, що політичні цінності як феномени політичного життя попри зовнішню стабільність є внутрішньо чутливими та можуть швидко змінюватись. Доказом цього твердження слугує військова агресія з боку Росії по відношенню до України, яка стала каталізатором росту національного самовизначення, людської та національної гідності, визначення геополітичного курсу, патріотизму. Проводячи

дослідження в рамках «World Value Survey» Р. Інглхарт та К. Вельцель «...досить скептично оцінили шанси пострадянських країн на цивілізаційний прорив у найближчій часовій перспективі саме з огляду на притаманні їм цінності – відчутне переважання так званих “цінностей виживання” над “цінностями реалізації”» [158, с. 96]. Проте, як вже зазначалося, з огляду на трагічні події кінця 2013 – початку 2014 рр., процес трансформації політичних цінностей прискорився, хоча за тенденцією зміни українських суспільних настроїв почав дещо уповільнюватися. З огляду на це, необхідно забезпечити процес трансформації українських політичних цінностей певним контрольованим впливом, який упередить потенційно можливий відкат назад, в бік комплексу меншовартості та ностальгії за сильною рукою, характерною для радянського минулого.

На нашу думку, імплементація політичних цінностей України має забезпечуватись державною політикою у сфері національної безпеки та реалізовуватись на основі всебічного сприяння демократичній політичній освіті.

Як зазначалося в попередніх розділах, у сучасних реаліях гібридних воєн та потенційних загроз, питання безпеки, зокрема безпеки держави, набуває визначального значення. Національна безпека в широкому розумінні слугує національним інтересам держави та її громадян, захищає їх цінності. Саме такий аспект національної безпеки закладений в Закон України «Про національну безпеку», де у статті 1 національна безпека визначається так: «...захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [69]. На думку О. Власюка доцільно розглядати національну безпеку України «...як систему державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного та матеріального розвитку від можливих реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз» [36, с. 25].

В. Горбулін розглядає «...так звану тріаду, що виступає рушійною силою системи національної безпеки: національні цінності, національні інтереси, національні цілі» [Цит. за 196, с. 264]. За цих умов національні інтереси слугують відображенням тієї системи політичних цінностей, які закладені в основі держави. Відповідно пункту 3 статті 3 Закону України «Про національну безпеку» національні інтереси України визначаються так:

- «державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України» [69];
- «сталлий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення» [69];
- «інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами» [69].

В умовах гібридної війни цілком доречно питання безпеки виноситься на перше місце як у внутрішньополітичній, так і зовнішньополітичній діяльності. Адже нехтування цінністю безпеки в умовах постмодерну є фатальним для держави, тим паче в умовах інтенсифікації воєнної галузі у світі та тривожної прихильності держав авторитарним методам управління.

Остання глобальна тенденція щодо прихильності авторитарного режиму правління в останні часи підтверджується виступом Дж. Сороса в рамках Всесвітнього економічного форуму в січні 2020 р., у якому він зазначає про критичність сучасності, де поруч з проблемами клімату існує зростання симпатії (особливо серед молоді) до диктаторської форми правління, наводячи в приклад Росію, Китай, Італію, країни Південної Америки. Тому вихід з такої складної ситуації може бути забезпечений лише засобами освіти [253].

З позицій сучасної політичної ситуації в Україні потрібно зробити аналогічний висновок щодо необхідності реалізації демократичних цінностей, національної ідеї, захисту власної державності за допомогою засобів освіти. Отже, імплементація політичних цінностей на першому, індивідуальному рівні,

може забезпечуватися лише впливом на формування ціннісної ієрархії кожного індивіда. Цей процес може відбуватися в умовах підвищення політичної грамотності населення України, його громадянської освіти та політичної компетентності. Адже в процесі соціалізації особа засвоює гуманістичні цінності, що втілюють у собі ідеали свободи, рівності, справедливості, а також формують політичну грамотність та національне самовизначення. З цього приводу В. Молодиченко зазначає про модернізаційний потенціал освіти: «Політична та соціальна компетенції розкриваються в умінні брати участь у виробленні спільних рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати на себе відповідальність, бути активним у функціонуванні та поліпшенні діяльності демократичних інститутів» [116, с. 60–61]. Лише завдяки засобам освіти, особливо історичної та громадянської, може бути попереджене ретроградство щодо авторитаризму.

Як зазначалося в попередньому розділі, щодо моніторингу прихильності цінностям західноєвропейським та східнослов'янським та їхнім зв'язком із модернізацією, «показником ставлення до реалій української модернізації є, до певної міри, прихильність до національної або європейської ідентичності» [103, с. 72]. Сама же євроінтеграція України повинна мати стратегічну мету долучення до системи цінностей, яка виключатиме можливість прояву будь-якої дискримінації, політичної нестабільності чи нехтування людиною заради вищих цілей політичної еліти. «Стосовно європейської ідентичності, то необхідно брати до уваги важливість інтеграції соціуму/суспільства на глобальному рівні. Це спричиняє появу нового, всесвітнього етосу, ґрунтованого на відчутті відповідальності за долю всього людства, а саме: обстоювання прав і свобод людини, зміцнення поваги до закону, захисту довкілля тощо» [195, с. 29–30].

Культурно-історичні умови виникнення філософського постмодерну почали забуватися та витіснятися «симуляцією» життя «одновимірної людини», якій скоріш за все стало нудно брати відповідальність на себе за своє сьогодення. Такий висновок може бути частково застосований й до українських

реалій та підтверджений президентськими перегонами 2019 р. Ретроспективна естетика радянської доби з вуст старшого покоління та завдяки відомим фільмам радянського кінематографу робить авторитаризм привабливим через конформізм та відсутність необхідності вибору. Саме з цієї позиції історична освіта в її патріотичному сенсі без виправдання злочинів радянської влади є надійним щепленням від пошуку «сильної руки» та щастя в добросусідських відносинах із Росією за будь-яку ціну.

Паралельно із політичною освітою, зважаючи на досвід двох революцій та війни з Російською Федерацією, необхідно зробити висновок, що наявна криза політичних цінностей та геополітичних орієнтацій серед населення України, їхній розкол призвів до нинішньої ситуації гібридної війни та загрози суверенітету України. У дечому військовому протистоянню України з Росією передувала ситуація подвійної системи політичних цінностей серед населення України, що проявлялася за регіональною ознакою, а також підживлювалася пропагандою зокрема проросійськими політиками та засобами масової інформації інфернальності НАТО, Європейського Союзу, «загрози споконвічним» слов'янським та православним цінностям тощо. Саме через спотворене та іноді цілком хибне розуміння діяльності Північноатлантичного альянсу серед деяких верств населення, Україна втратила час та зміцнила впевненість в успіху інтервенційної політики Росії. З погляду аксіології, будь-якій події передують певні об'єктивні зміни щодо цінностей та орієнтацій з боку носіїв цих цінностей. За цих обставин, відсутність політичної обізнаності серед громадян України на тлі підсилення соціально-економічної нестабільності та тривожних настроїв щодо вступу України до «інфернальних» НАТО та ЄС, вплинули на перебіг президентських виборів 2010 р. та посилили загарбницькі настрої РФ. Необхідно зазначити, що за даними Фонду «Демократичні ініціативи» частка противників вступу України до НАТО грудні 2007 р. становила 19%, тоді як у квітні 2012 р. – 13% [167, с. 4]. Дані показники вказують на вплив пропаганди на суспільно-політичні орієнтації населення, створення ілюзії нескінченно мирного «завтра» на тлі посилення проросійських

настроїв. Це свідчило про банальне нерозуміння діяльності організації, умов вступу та гарантій безпеки як стратегічної складової розвитку держави.

В умовах же загрози територіальній цілісності України та можливості повномасштабної війни зростає як кількість базово обізнаних щодо напрямків діяльності Північноатлантичного альянсу, так і прибічників вступу України до даного військово-політичного альянсу, прихильність якого, починаючи з травня 2014 р. зростає та станом на січень 2020 р. становить 49,8 % [150]. Приклад щодо стрімкого зростання підтримки НАТО є не лише наслідком агресії з боку РФ, а також усвідомленням громадянами необхідності гарантій безпеки для України та банального розвінчання міфу щодо діяльності НАТО. Хоча цілком від міфів позбавитися неможливо, як свідчить постмодернізм, проте перестати бути у владі деморалізаційних, неконструктивних міфів, нав'язаних ззовні, можливо за допомогою знання. За цих обставин політична компетентність та обізнаність та громадянська освіта є основою посилення політичної культури та імплементації демократичних політичних цінностей України в контексті її геополітичного вибору та забезпечення її сталого розвитку.

Лише засобами політичної освіти, яка направлена на імплементацію демократичних політичних цінностей, можливе подолання патерналістського ставлення до держави, конформістської політичної практики, ухиляння від політичної та громадянської відповідальності, міфологічної свідомості та легкої навіюваності, зловживання з боку влади та ігнорування дотримання прав і свобод людини та громадянина.

За даними Центру Разумкова щодо політичної освіти 79% опитаних вважають, що «Усі громадяни України повинні мати необхідний мінімум знань про політичну систему та політику» [137, с. 69], натомість 45% опитаних «Не готові особисто брати участь навіть у безкоштовних програмах політичної освіти» [137, с. 69].

У цьому контексті доцільно навести шляхи провадження політичної освіти, які в «Політичній освіті в Україні: проблеми та перспективи розвитку» С. Рябова включають: громадянську освіту, політичне інформування, навчання

держслужбовців, академічне навчання в закладах вищої освіти [136, с. 4]. Отже, політична освіта та забезпечення її реалізації спрямована на усіх учасників політичного процесу, у тому числі дітей, починаючи з дошкільного та шкільного віку. Політична освіта в Україні насамперед має на меті поглиблення знання про політичні інститути та процеси, права людини, демократичних принципів та ідеалів, щодо політичної участі та громадянської активності.

Водночас політична освіта в Україні має базуватись не лише на основі обізнаності щодо демократичних політичних інститутів, а також на розумінні різноманітних ідеологічних течій та доктрин, форм правління та політичних режимів. Адже найнадійнішим щепленням від ностальгії за тоталітарним комуністичним минулим є обізнаність щодо втрат індивіда за відповідного режиму. Особливо це стосується свободи: свободи обирати та бути обраним, змінити владу, відстоювати свої права та гідність, слова та думки, реалізації можливостей, бути іншим, мислити нешаблонно. Посилення критичного мислення формує політичну компетентність, що є найкращим щепленням від ірраціонального вибору українських громадян, популізму, підданської політичної участі та загрози територіальній цілісності України.

Спокуса безпеки, наперед визначеного порядку та місця, напівсонного віддавання себе в «руки» державі іноді буває дуже сильною з огляду на неспокійний та ненадійний постмодерн та транзитивні процеси в Україні. Проте поруч зі знанням про права, політичні процеси та вибори, необхідно забезпечити усвідомлення українцями, чому будь-який натяк на тоталітаризм має бути відкинутий, чому єдиним аксіологічним вибором стає для України демократія та євроінтеграція.

Однією з аксіологічних умов реалізації євроінтеграційного вектору України є формування національної свідомості та ідентичності, що базуються на відновленні історичної справедливості по відношенню до Українського народу, взяття відповідальності за своє майбутнє шляхом декомунізації символічного й інформаційного простору, знецінення у свідомості громадян образу Радянського Союзу, у тому числі його політичних практик та міфів, а

також повернення в бік відновлення власної історичної пам'яті, яка нині розглядається як один з найважливіших аспектів національної єдності та безпеки. «Вживання для суспільства – це і є, власне, питання ідентичності, оскільки загроза існуванню не завжди означає загрозу фізичному виживанню: достатньо того, що певна історична спільнота більше не зможе жити, як колективне “ми”» [90, с. 185].

У книзі «Українська держава та націєбудівництво» («Ukraine state and nation building») Т. Кузьо пише, що «суспільство повинно мати всю повноту інформації про себе, свою історію та світ. Якщо це виключити, «суспільство стає автоматом...втрачає контроль за своєю поведінкою»»[Цит. за 234, с. 200]. Україна досі переживає модернізаційні проблеми, в основі яких лежать проріхи в історичній пам'яті. Цитуючи Е. Д. Сміта, Т. Кузьо вказує на визначальну формулу націєтворення: «...немає пам'яті, немає ідентичності, немає нації» [Цит. за 234, с. 201].

Саме з цієї причини українську історію свідомо та цілеспрямовано переписували в Російській імперії, а згодом у СРСР, привласнюючи собі історичне минуле, фальсифікуючи події та історичні факти, дискредитуючи історичні постаті та одночасно намагалися створити бажану ідентичність українців: молодшої сестри Росії, союзною республікою, де всі є «братніми народами». Теза «одного народу» широко висвітлювалася та висвітлюється в російському медіа-просторі, а також підхоплюється проросійськими засобами масової інформації. За відсутності вчасного реагування з боку української влади та потужної інформаційної кампанії щодо відродження історичної пам'яті українців, починаючи ще з часів проголошення незалежності України, відбувся процес ідентифікації частини населення Донбасу та Криму з «братнім народом». Ця проблема в аналітичній доповіді «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України» формулюється так: «Після здобуття Україною суверенітету реалізація українського державного та національного проєкту як системи заходів, спрямованих на демократизацію...зіштовхнулася на Донбасі з атавізмами комуністичного режиму, які характеризуються

ідеологізованою соціокультурною моделлю надетнічної ідентичності “радянської людини”...Після десятиліть незалежності України Донбас залишався носієм радянської політичної культури, де населення здебільшого сповідувало радянські цінності. Соціологічні опитування у 2014 р. свідчили, що 61% жителів Донбасу жалкують про розпад СРСР» [133, с. 37]. Необхідно усвідомити, що «Гібридна війна російського режиму проти України має ознаки війни за ідентичність, що має на меті захист власних уявлень про те, як має бути побудований соціально-політичний порядок у пострадянському просторі – на авторитарно-імперських чи національно-демократичних засадах», – пишуть Б. Парахонський та Г. Яворська в монографії «Онтологія війни і миру» [129, с. 251]. Проблема військового втручання Росії на територію України та подальша реінтеграція захоплених територій відкрила гостре питання щодо цілеспрямованої політики історичної пам’яті українського народу. Адже наявність спільної символіки, традицій, національних образів, менталітету, навіть міфів виконує найважливішу функцію – консолідацію народу, яка може бути досягнена за умови відродження історичної пам’яті.

Чинником об’єднання українців стала війна з РФ. Відповідно до цього, О. Шульга вважає, що «події кінця 2013 р. та війна на Донбасі різко актуалізували для всього населення проблему переоцінки цінності, примусивши нарешті обирати ту чи іншу світоглядну модель. Відповідне зменшення вакууму легітимних цінностей, є однією з логічних і невідривних ланок більш широкого процесу – зменшення символічного вакууму в українському суспільстві, прискорення остаточної заміни старого символічного універсуму на новий» [166, с. 131].

Водночас геополітичний курс України на євроінтеграцію повинен забезпечуватися історичним виправданням такого геополітичного вибору на основі цивілізаційної спорідненості України з країнами Європи, а тому також має відбуватися поруч із процесами посилення значення історичної пам’яті. Дослідниця політики пам’яті А. Ассман наводить тезу французького соціолога М. Хальбвакса: «Індивідуальна пам’ять завжди спирається на соціальний

фундамент... Абсолютно самотня людина взагалі нездатна на згадування, оскільки вони обумовлені комунікацією, тобто формуються та закріплюються завдяки мовленнєвому спілкуванню з іншими людьми» [8, с. 21]. У цьому контексті, коли українці залишаються сам на сам з комунікативним та інформаційним полем тих, хто не зацікавлений в суверенній Українській державі, вони починають пам'ятати не своє, а чуже, нав'язане. Тому державною політикою, просвітницькими заходами, засобами освіти має лунаати «голос» українського комунікативного простору заради спільної пам'яті та закріплення соціальних зв'язків. Отже, відновлення історичної пам'яті українського народу є запорукою національного самовизначення українців у пошуках свого духовного та ідеологічного стрижня, усвідомлення свого політичного шляху.

Політика щодо національної пам'яті також пов'язана з утвердженням єдиної, національної системи цінностей України згідно з обраною стратегією демократичного розвитку. На законодавчому рівні усвідомлення консолідуючого потенціалу історичної та національної пам'яті на процес імплементації демократичних цінностей закріплено в Указі Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», де зокрема наголошується на необхідності збереження історичної пам'яті «...шляхом надання грантів, проведення наукових досліджень, реалізації науково-популярних, інформаційних та інших проектів, спрямованих на відновлення та збереження історичної пам'яті Українського народу, зміцнення національної єдності, консолідацію українського суспільства» [174]. Ці заходи є інформаційно-просвітницького, організаційного характеру та включають питання поновлення довіри жителів тимчасово окупованих територій до української влади шляхом просвітницьких, правозахисних заходів, поширення стосовно інформації, що відновлює історичну справедливість до України, сприяння волонтерському руху та громадським організаціям щодо зміцнення національної єдності та національної ідентифікації жителів тимчасово окупованих територій. У рамках державної політики щодо

відновлення історичної національної пам'яті функціонує також Український інститут національної пам'яті.

В умовах стрімкого розповсюдження інформації, розширення шляхів та джерел її отримання, розвитку інтернету та поширення масової культури вбачається доречним використовувати сучасні канали комунікації та майданчики для конструювання єдиної української ідентичності. Наприклад, за Д. Кельнером «особливістю постмодерністської ідентичності є акцент на сфері дозвілля та споживання» [126, с. 84]. Тому в рамках заходів щодо поновлення історичної справедливості доцільно зазначити, що вони мають відбуватися засобами м'якої сили через мистецтво, науку, кінематограф, музику, літературу, програми культурного обміну, заохочення та сприяння науковим новаціям та стартапам, тобто через позиціонування України як сильної національної держави насамперед привабливої культурно. За приклад варто розглядати досвід культурної політики Китаю, Південної Кореї та Туреччини. Остання через пряме заохочення державою підприємців задля фінансування кінематографу, спромоглася створити позитивний імідж, сприяти інвестиціям та закріплювати свій політичний вплив, приділяючи увагу історичному жанру.

Такий сценарій може бути прийнятний для України: саме через якісне історичне кіно відновлювати історичну правду. З приводу цього варто згадати французького дослідника міфів та сприйняття людиною інформації Р. Барта, який вказував, що «...інформацію, яка позиціонується як дані про минуле, більшість людей не сприймають критично, а реагують на неї з найбільшою довірою» [93, с. 12]. Культурна політика Української держави як превалюючої в реалізації механізму формування політичних цінностей в умовах гібридної війни має одночасно забезпечуватись засобами гуманітарної та національної безпеки.

Водночас одним із факторів ціннісної трансформації українців, посилення національної єдності на тлі гордості за Україну та покращення її зовнішньополітичного іміджу є її інтелектуальний потенціал та сприяння інноваціям. За умови сприяння розвитку науки, інноваційного потенціалу

України, по-перше, зростає інвестиційна привабливість України, по-друге, засновуються нові, не сировинні, галузі економіки, а інноваційні, по-третє, зупиняється відтік кваліфікованих кадрів, по-четверте, стає гучнішим та вагомим голос України на міжнародній арені, а таким чином зростає самоповага українців. Консолідація українців на тлі соціального та економічного успіху є достатньо сильним аргументом для імплементації єдиної системи демократичних цінностей, проти певного відсотку носіїв радянських цінностей, а також умовою реінтеграції Донбасу, коли успіх та економічне зростання України стануть вагомим аргументом на користь цивілізаційного вибору жителів тимчасово окупованих територій.

У монографії «Ното ех Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства» зазначено, що в «Україні напрацьовано важливі передумови для створення національної інноваційної системи, а саме:

- збережено освітню систему, науково-технічний потенціал та певні високотехнологічні виробництва;
- ухвалено пакети нормативних актів щодо інноваційної діяльності;
- формуються механізми державного та ринкового фінансування інноваційних проектів (венчурні фонди);
- розвивається інноваційна інфраструктура включно із залученням можливостей інтернет-технологій;
- отримано перші позитивні результати інноваційного розвитку регіонів на базі кластерного підходу до оновлення виробництва;
- формується прошарок малого інноваційного підприємництва тощо (передусім у сфері інформаційних технологій)» [124, с. 247–248].

Проте цих кроків є недостатньо для формування конкурентної інноваційної галузі та економіки України. В рейтингах, присвячених інноваційному потенціалу держав таких, як The Global Innovation Index та The Global Innovation Policy Index Україна не займає лідируючих позицій. Проте водночас у рамках дослідження Good Country Index у 2018 р., Україна посіла

перше місце серед 153 країн світу в галузі «наука та технології» [257]. Критеріями дослідження стали: наявність іноземних студентів, закордонних публікацій, патентів тощо. Але про конкурентоспроможний потенціал української науки та технологій говорити зарано, незважаючи на будівництво наукових хабів, сприяння стартапам, високу кількість кваліфікованих кадрів (які частіше емігрують): «докорінною методологічною вадою державного планування в Україні інновацій є підміна питання інноваційного розвитку питаннями наздоганяючої модернізації на тлі нехтування впливами глобальної інноваційної системи на національну систему» [124, с. 249].

Україна як, у принципі, кожна сучасна держава, що перебуває на перехідному етапі, має віднайти баланс у процесі «...подальшого національного соціально-економічного та політичного розвитку, які передбачають відкритість у глобалізаційних тенденціях міжнародного співробітництва, віра в спроможність ринкових механізмів розв'язати всі суспільні проблеми, у матеріальну й інтелектуальну допомогу наших міжнародних конкурентів та загостренням конкурентної боротьби за природні та трудові ресурси, четвертої технічної і енергетичної революції, що докорінно міняє суб'єктне позиціонування у світі» [29, с. 148].

Водночас посилення інтелектуального та наукового потенціалу України, забезпечення його розвитку, освоєння наукомістких галузей економіки та виробництва, включаючи галузі умовно названої Четвертої хвилі індустріалізації (як біо-, нанотехнології, штучного інтелекту тощо) сприятиме зростанню української економіки, причому її інвестиційної привабливості та партнерського потенціалу, яка має включати «...достатню кількість діючих і ресурсно забезпечених організацій науково-дослідної сфери з необхідною чисельністю наукових кадрів, які виконують наукові та науково-дослідні роботи на замовлення суб'єктів господарювання; ефективне функціонування та розвиток ринку інтелектуальної власності; належні обсяги фінансування наукових та науково-дослідних робіт, а також наявність фінансово потужних внутрішніх та зовнішніх інвесторів, готових та здатних інвестувати в проекти зі

створення нових та модернізації існуючих виробництв, розвиненість інфраструктури ринку фінансових послуг» [20, с. 184]. Питання інновацій та зростання економіки на перший погляд, опосередковано стосуються перспектив ціннісної трансформації українського суспільства, проте саме за умови забезпечення добробуту, соціальної захищеності населення, а отже переважання спокійних суспільних настроїв може сформуватися єдина ціннісна система українців, заснована на консенсусі, суверенітеті, справедливості, відповідальності, повазі до оточуючих, толерантності та політичних цінностях Європейського Союзу.

Необхідність побудови української ідентичності на засадах єдиної аксіологічної системи, є питанням життєдіяльності української нації. З. Бжезінський висловлював думку, що «Держава, що будується з міркувань зручності, обов'язково відрізнитиметься від держави, заснованої на переконанні. Перша ще може бути об'єктом лояльності. Вона може служити основою спільного для її громадян суспільства. Але водночас вона, ймовірно, буде менш амбітною, менш впевненою в собі політично і, головне, менш схильною до ідеалізму і самопожертви» [25, с. 18]. Україна ж має довгу історію, тверді переконання, політичні традиції тощо, тому має високі шанси стати потужною національною державою. Але обов'язковою умовою є консолідація українського суспільства на основі української системи політичних та соціальних цінностей.

Україна має ресурси для ціннісної трансформації суспільства, залученості його до кращих практик розбудови демократичного суспільства. Свобода визнана українцями як одна з найважливіших цінностей, як і демократія, на нехтування ними заради матеріального блага погоджується все менше українських громадян; здобуває вищих місць в ієрархії політичних цінностей й суверенітет, як те, що досягається з труднощами та має вищу ціну. Водночас на тлі росту національного підйому, патріотизму та гордості, що спостерігається в західних, центральних, східних областях, залишається відкритими питання:

– передбачуваних відкатів у бік розчарування, абсентеїзму та соціальної байдужості; пікові моменти консолідації суспільства змінюються періодами протиріч та непевності;

– реінтеграції АР Крим та Донбасу до складу України та включення їх світоглядних позицій в ядро національної ідентичності України та залучення громадян цих територій до загальноприйнятої української системи цінностей.

Вирішення цих питань, особливо останнього, є надважливим завданням, пов'язаного з питанням самого існування нації. Це виклик українській державності, на третьому десятку років незалежності, її ініціація як нації. Про такі виклики цивілізації (які в нинішніх реаліях можна навести й до країни) П. Рікбор писав: «Кожен виклик – це якби загадка, загадана сфінксом: відповідай – чи тебе з'їдять; цивілізація представляє собою сукупність відповідей на ці виклики; поки всередині цивілізації існують осередки творчості, що здатні “давати відповіді”, вона живе; якщо ж цивілізація без кінця повторює одні й ті ж відповіді й не в змозі придумати щось нове, що відповідає виникаючим проблемам, вона помирає» [147, с. 105]. Саме такий виклик єдності, стійкості стоїть нині перед Україною; її ж відповіддю в зовнішньополітичних відносинах, нетотожній попереднім проросійським виборам відповіді, є цілеспрямовані заходи щодо євроінтеграції України з одночасним розвитком політичної нації та розбудовою демократії на основі єдиної, національної, демократичної системи цінностей.

Українці за роки незалежності призвичаїлися концентруватися на своїх внутрішніх проблемах, як на єдиних у світі, зосереджуючись лише на розв'язанні власної національної аксіологічної задачі. Водночас Україна є частиною численних глобальних процесів та постмодерних трансформацій, які неодмінно впливають на неї. Ці трансформації, закладені постмодерном, усе більше стосуються ціннісного аспекту розвитку людства. «Уперше в історії, – писав Е. Фромм у книзі «Мати чи бути», – фізичне виживання людського роду залежить від радикальної зміни людського серця» [182, с. 21]. Усвідомлюючи свою причетність до всепроникного світу, що розширюється, Україна з її

площею території, людським потенціалом та глибокою прихильністю до добра та конструктивності цілком може зробити вагомий внесок в глобальне утвердження високих гуманістичних та демократичних цінностей, творючи власний постмодерн.

Висновки до третього розділу

Суспільно-політичні цінності є фундаментом існування та забезпечення сталого розвитку сучасної України. Вони існують у вигляді норм, ідей, ідеалів, орієнтацій на індивідуальному та загальнонаціональному рівні та відображають весь духовний та конкретно-історичний потенціал нації. Політичні цінності сучасної України – це результат тривалого історичного поступу який характеризується, насамперед географічним розташуванням, менталітетом українців, політичними традиціями, особливостями соціально-економічного життя, на які впливали діаметрально протилежні сили: Схід та Захід, козацькі вольності та закріпачення, традиції демократії та жорстке централізоване керівництво і т.д. Отже, проголосивши незалежність, Україні дісталася еkleктична система цінностей, що загалом притаманна постмодерну, однак, всередині одного суспільства навряд слугує його сталому розвитку. З одного боку, українська культура сягає коріннями до європейської, їй притаманні ідеали демократії, свободи, рівності, толерантності, почуття власної гідності, але водночас схильність до перекладання відповідальності, пошук сильної руки, нігілізм та конформізм, також є особливостями системи суспільно-політичних цінностей України. У відповідних умовах систему політичних цінностей Української держави можна дефініювати як амбівалентну, якій притаманні внутрішні протиріччя, що часто гальмують суспільний розвиток. В умовах глобалізації українські політичні цінності зазнали трансформації щодо їхньої уніфікації щодо реалізації загальнолюдських цінностей, засвоєння нових демократичних правил та способів організації політичної діяльності,

дотримання прозорих правил політичної гри тощо. Проте в той же час система радянських цінностей з приматом колективного над індивідуальним, централізованого державного управління з мінімальною участю громадян, корупція, клієнтелізм, – перешкоджають сталому розвитку України. Ці дві системи політичних цінностей домінують одна над одною досить циклічно, змінюючи одна одну. Отже, в Україні склалася складна ціннісна картина, за якості переорієнтація до цінностей-ідеалів демократії, правової держави, громадянського суспільства гальмується радянським менталітетом. Тому за таких умов має бути сформований чіткий механізм формування політичних цінностей, який включатиме засоби освіти (в тому числі політичної освіти дорослих), чітку послідовну політику національної та історичної пам'яті, забезпечення послідовної реалізації зовнішньої політики задля культурної європейської ідентифікації на основі цілеспрямованої політики гуманітарної та національної безпеки.

Попри різні підходи до розуміння демократії та шляхів до її досягнення, саме за цього політичного режиму людина, як вища суспільно-політична цінність, може розкрити свій потенціал, забезпечити свій розвиток, захистити гідність та скористатись свободою. Саме з таких позицій доцільно розглядати демократію, як гуманістичну цінність, яка нормативними засобами забезпечує стабільність політичної системи. Однак зростання проявів авторитаризму, порушення прав людини та демократичних процедур, нині ставить демократію в умови загрози її універсального функціонування. Постмодерн відкрив можливість її реалізації в глобальному значенні з утвердженням демократичних інститутів, практик, нормативно-правової бази для транзитивних держав, але водночас вказав на загрози цьому політичному режиму і в державах з більш розвиненою демократією. Хоча демократія продовжує бути значною політичною цінністю, її досягнення не буває остаточно dokonаним та потребує перманентних зусиль із боку носіїв її цінностей задля її функціонування.

ВИСНОВКИ

У будь-який період історії наявні в суспільстві та серед політичних еліт моральні настанови, орієнтири, ідеали як компоненти ціннісного життя були рушіями прогресу чи регресу, сприяли розквіту чи занепаду політичних інститутів. Лише з кінця XIX ст. в рамках філософії в наукову категорію виокремилася аксіологія та отримала подальший розвиток у соціогуманітарному знанні. Політичні цінності є детермінантами суспільно-політичного розвитку, під дією зовнішніх чинників вони змінюють свою внутрішню ієрархію та форми. Саме проблема трансформації політичних цінностей постала в умовах постмодерну. У рамках дослідження цієї трансформації були зроблені взаємопов'язані висновки.

1. Суспільно-політичний і філософський аналіз ситуації постмодерну сприяв визначенню передумов для виникнення відповідного світогляду та особливостей інтерпретації реальності. Постмодернізм як суспільно-філософська течія, що виникла під тиском культурного та морального знецінення епохи модерну, поставив за мету вивчити сучасну суспільну реальність, часто алогічну, не створюючи при цьому єдиного методологічного підходу. Саме тому появі постмодерну передували глибокі суспільні, політичні, культурні та економічні трансформації. Чинниками та умовами становлення постмодерну стали: поширення капіталізму та закріплення його статусу провідної форми економічних відносин; глобалізаційні процеси, що торкнулися політичних, економічних, соціальних, культурних, духовних аспектів життя людства; зміна соціальної структури та суспільних відносин, що почалася в умовах модерну та здійснилася постмодерном, постіндустріальне суспільство та його трансформація в інформаційне суспільство; виникнення нових форм та аспектів людської діяльності, а відтак і нових об'єктів дослідження сучасної гуманітарної науки та предметів здійснення політики. Постмодернізм як філософська течія та аналіз історичної дійсності виступає проти будь-яких проявів уніфікації, проголошуючи плюралізм як основу культури та політики. Постмодернізм увиразнював виникнення постмодерну на основі двох підходів:

як результат капіталізму (Ж.-Ф. Ліотар, Ф. Джеймісон); як феномен культурного релятивізму (П. Рікьор, В. Вельш). Особливостями ціннісних основ постмодерну, закладених постмодернізмом, є: суб'єктність реальності, нові розуміння свободи, рівності, справедливості; критика та розпад старих наративів, міфів; перегляд моральних основ і загальнолюдських цінностей; посилення плюралізму щодо різних форм суспільних відносин, політичної залученості, практик реалізації суспільно-політичного життя; варіативність розуміння істини та необхідності її нав'язувати світові; визнання зла, болю, вини як об'єкта аналізу дійсності для кращого розуміння добра. Постмодерн можна розуміти як універсальний стан людства, що характеризується повною ревізією традиційних, зокрема й політичних цінностей, смислів, орієнтацій, способів життя та відносин між індивідами, групами, державами.

2. Узагальнено історію політичної аксіології, яка бере початок як філософська дисципліна з кінця ХІХ – початку ХХ ст., завдячуючи своїй появі таким мислителям як М. Гартман, Г. Лотце, Г. Ріккерт, М. Шелер та іншим. Виявлено особливості цінностей у політиці та сучасній політології. Як філософське поняття цінність увійшла в категорійний апарат соціологічного, а потім і політологічного знання, зокрема завдяки працям М. Вебера та Т. Парсонса. Установлено, що хронологічні межі виникнення постмодернізму та проникнення ціннісного в політологію відповідають один одному. Тому зроблено припущення, що зародження проблематики ціннісного в політиці співпадає з початком постмодерну та може бути охарактеризований як його феномен. Процес освоєння цінностями нової площини – світу політичного, пов'язаний із неможливістю подальшого нехтування особистісного виміру політики, до якого можна віднести й політичну культуру, феномен політичної влади та лідерства, політичні ідеології, конфліктологію й саме політичне життя. Особливості цінностей в політиці ґрунтуються як на людській моралі, так і на суспільних очікуваннях, мають характер настанови, орієнтовані на майбутнє та водночас важко досяжні, а відхилення від них призводить до дестабілізації та дисбалансу в політиці та суспільстві. Політичні цінності за

постмодерну виокремлюються на рівні базових як найбільш узагальнених цінностей-цілей та ідеалів, що відображають уявлення носіїв цінностей про благо, а також на рівні універсальних цінностей, що притаманні будь-якій спільноті. Зазначено, що однією з головних рис амбівалентності політичних цінностей є протиріччя між їх декларацією та засобами реалізації: з одного боку, цінності можуть забезпечувати консенсус і життєздатність політичної системи, а з іншого боку, за умови відсутності моральних принципів, гуманних шляхів їх досягнення вони можуть мати деструктивний характер. Тому постмодерним політичним цінностям було надано таке визначення: найбільш об'єктивовані, надособові суспільно-політичні феномени нейтрального характеру, що втілені в ідеях, ідеалах, нормах і потребах, які панують у сфері політики та набувають відповідного конструктивного чи деструктивного потенціалу залежно від моральних норм їх носія та засобів утілення, на основі яких здійснюється та набуває значення політичне життя суспільства.

3. Визначено умови та особливості трансформації базових політичних цінностей. Постмодерн характеризується як світ цінностей, що універсалізуються. Цей процес відбувається в умовах глобалізації, посилення політичних і культурних зв'язків між державами тощо. Загальнолюдські цінності, визнані людством і закріплені в міжнародних правових актах, по-перше, утвердили свій універсальний статус саме в умовах постмодерну, по-друге, трансформують своє значення у напрямку інтеграції та набуття нових форм реалізації. Тому базовими цінностями є свобода (поруч з якою індивідуалізм, мобільність), рівність (зокрема, гендерна, щодо походження, кольору шкіри, релігійна), а також справедливість, солідарність, толерантність та плюралізм. Останній досягається взаємодією цих цінностей. Відповідно такі цінності розкривають себе як взаємозалежні, на основі яких забезпечуються права людини, досягається консенсус і стабільність, реалізовується щастя суспільства як постмодерна політична цінність. Окремо визначають політичні цінності, досягнення та забезпечення яких здійснюється на основі державної влади, а саме: безпека (як одна з основоположних постмодерних цінностей),

суверенітет, законність, верховенство права, дотримання вищевказаних цінностей на основі консенсусу, загального добробуту та справедливості. Ці цінності визначаються загальнолюдськими, скасовуючи будь-які форми сегрегації. Отже, найвищою постмодерною цінністю стає людина, навіть більше – кожна жива істота, чому сприяють сучасні екологічні рухи. Водночас поруч зі стиранням кордонів між державами та поширенням універсальних цінностей виникає проблема збереження національної держави, культурної унікальності кожної спільноти, відтак важливим є питання кореляції між універсальними та унікальними системами цінностей.

4. Установлено межі між універсалізацією політичного життя та збереженням системи національних цінностей. Постмодерн, ратуючи за плюралізм, застерігає проти надмірної глобалізації, що пролягає по лінії «глобалізація для розвинених країн – локалізація та маргіналізація для нерозвинених». Він розкриває хиби глобалізації, протиставляючи їй універсалізм. Універсалізм як неналежність до будь-якої спільноти, ідеї чи національності, забезпечує встановлення загальних правил політичної гри на міжнародній арені, уніфікує міжнародне право, надає гарантії безпеки на основі універсальних політичних цінностей. Універсальні політичні цінності, такі як консенсус, право, мир, суверенність кордонів, гуманізм, демократія зумовлюються спільністю інтересів та цілей сучасних держав. Доведено тезу про можливий варіант успішної політичної модернізації на основі національних особливостей ціннісної орієнтації певного регіону на прикладі політичних цінностей країн Східної Азії, а також Перської затоки. Протягом тривалого часу вважалося, що лише політична система Північної Америки та Європейського співтовариства є прогресивною та здатною відтворювати загальнолюдські цінності розвиненої цивілізації. Проте стрімкий економічний розвиток країн Сходу, базуючись на власних, унікальних системах цінностей, свідчить про можливість альтернативи, а також про їхню життєздатність. Азійські та ісламські політичні цінності засновані на культурній, релігійній, ментальній основі. Незахідні цінності можна визначити як систему традиційних східних

ідеалів, поруч із якими відповідно до культурних, національних і світоглядних ознак трансформується економічна система західного зразка. Такі загальнолюдські цінності як дотримання прав людини, демократія, свобода відображаються як принципи організації політики в цих регіонах, проте реалізуються в контексті колективізму (для Азії) та державного центрризму відносно домінування цінності добробуту над правами і свободами індивіда. Наголошено на тому, що піднесення країн-носіїв незахідних цінностей збігається зі зростанням популярності та поширенням на Заході східних філософії, культури, практик, зокрема духовних. Відповідно, зроблений висновок про життєздатність цінностей незахідного походження, які становлять серйозну конкуренцію західним на тлі зростання своєї культурної впливовості у світі та одночасними проблемами, з якими зіштовхнулися західні демократії.

5. Проаналізований стан системи політичних цінностей сучасної України дає змогу назвати її амбівалентною та розрізненою, якій притаманні внутрішні протиріччя, що часто гальмують суспільний розвиток. Українські суспільно-політичні цінності формувалися протягом тривалого історичного часу, на що часто впливали діаметрально протилежні сили: Схід та Захід, демократичні традиції та централізоване керівництво. Здобуття незалежності відбулося після сприйняття комуністичного досвіду обмеження плюралізму думок, проявів національної ідентичності, спроб встановлення духовного зв'язку нації на основі історичної пам'яті. З одного боку, українська культура сягає коріннями європейської, їй притаманні ідеали демократії, свободи, рівності, толерантності, почуття власної гідності, але разом з тим схильність до перекладання відповідальності, пошук сильної руки, нігілізм та конформізм, також є особливостями системи суспільно-політичних цінностей України. В умовах глобалізації українські політичні цінності зазнали трансформації щодо їх уніфікації, засвоєння нових демократичних способів організації політичної діяльності, дотримання прозорих правил політичної гри тощо. Проте система радянських цінностей, примат колективного над індивідуальним, централізованість державного управління, пасивність громадян, корупція та

клієнтелізм перешкоджають сталому розвитку України. Ці дві системи політичних цінностей домінують одна над одною, досить циклічно змінюючись. Нині простежуються певні позитивні зрушення української ціннісної системи в бік західних, європейських цінностей на основі спільної цивілізаційної належності, остаточного геополітичного вибору та зусиль щодо досягнення євроінтеграції України, вступу до НАТО. Водночас вважається несвоєчасним говорити про ціннісну перемогу європейських демократичних цінностей в Україні, враховуючи потенційні рецидиви радянського менталітету (особливо в контексті перекладання відповідальності та схильності до авторитаризму задля політичної чи економічної стабільності).

6. Окреслено ціннісні основи демократії, яка, попри різні підходи до розуміння шляхів її досягнення, визнається однією із найголовніших суспільно-політичних цінностей, за якої людина найповніше може розкрити свій потенціал, захистити гідність і скористатися свободою. Саме з таких позицій доцільно аналізувати демократію як гуманістичну цінність, яка нормативними засобами забезпечує стабільність політичної системи. Однак, зростання проявів авторитаризму, порушення прав людини та демократичних процедур нині ставить демократію в умови загрози її функціонування. Постмодерн відкрив можливість її реалізації в глобальному значенні з утвердженням демократичних інститутів, практик, нормативно-правової бази для транзитивних держав, але водночас указав на загрози цьому політичному режимові, в тому числі і в державах з більш розвиненою демократією. У контексті розбудови демократичних політичних інститутів, формування демократичної політичної культури в Україні, її не оминула світова тенденція тяжіння сучасних навіть розвинених демократій до проявів авторитаризму. Показники та індекси демократичності, що виявляють здобутки, труднощі й парадокси політичних режимів сучасності, в тому числі і в Україні, вказують на гостру потребу консолідації довкола цінності глобальної демократії в умовах її кризи. Отже, демократія продовжує бути однією з базових складових політичної аксіології, проте її досягнення потребує перманентних зусиль з боку носіїв цінностей.

7. Здійснено спробу дослідити механізми формування політичних цінностей сучасної України як умови об'єднання суспільства, подолання протиріч та консолідації зусиль задля захисту суверенітету України в умовах зовнішньої агресії. Висловлено тезу, що формування політичних цінностей має здійснюватися на основі захисту українського інформаційно-культурного поля та протидії зовнішнім і внутрішнім чинникам щодо дестабілізації політичної системи. Тому в умовах амбівалентної системи суспільно-політичних цінностей їх реалізацію та утвердження доречно проводити в рамках безпекової політики держави, а саме: у галузі національної та гуманітарної безпеки. Водночас загроза цілісності України та соціального розколу справили ефект об'єднання на українське суспільство та забезпечили інтеграційні процеси в державі на основі таких цінностей як суверенітет, свобода, національні гідність та самовизначення. За таких вихідних умов зроблено припущення щодо існування надсуб'єктної системи суспільно-політичних цінностей на буттєвому рівні та прискорення їх формування в умовах небезпеки для української державності та територіальної цілісності. Попри закономірний відкат суспільних настроїв українців у бік конформізму та посилення реакціоністських настроїв, за короткий проміжок часу сформувалося ядро носіїв конструктивних цінностей Української держави. Відтак зроблено висновок, що формування конструктивних суспільно-політичних цінностей має відбуватися в умовах засвоєння власне національних та універсальних цінностей як залучення до гуманістичного потенціалу людства. Важливими умовами формування суспільно-політичних цінностей є громадянська та політична освіта (зокрема дорослих), розширення способів і форм суспільно-політичного життя та комунікаційного дискурсу, а також апеляція до майбутнього як умови життєздатності політичної системи, в прогностичних цілях задля вчасного виявлення та усунення потенційних загроз для суспільства.

З огляду на виникнення нових концепцій трактування сучасності та перегляд означень нинішньої епохи (постпостмодерн, метамодерн та інші), обґрунтованим вбачається використання терміну «постмодерн» у рамках

дослідження політичної дійсності, її зв'язку з іншими сферами життя суспільства. Ймовірно, що постмодернізм і постмодерн в умовах світу, що постійно трансформується, переосмислюватиметься, проте політичний зміст проблематики лише розширюватиметься та додаватиме нових аспектів до розуміння політичних явищ і процесів. Тому перспективою дослідження постмодерну в політиці є подальший системний аналіз змін сучасності, аксіологічних систем перехідних суспільств, їх впливу на функціонування політичних режимів, викликів формування конструктивних політичних цінностей, зокрема й для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамов В.І. Національні цінності й національні інтереси та безпека України. Національні цінності та національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. За заг. ред. В.С. Куйбіди, І.В. Розпутенка. 12 жовтня 2017 року, Київ: НАДУ, 2017. Т.ІІ. С. 132–136.
2. Александер Дж. Смыслы социальной жизни. Пер. с англ. Г.К. Ольховикова под. ред. Д.Ю. Куракина. Москва: Изд. и консалтинговая группа «Праксис», 2013. 640 с.
3. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи. Київ: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 42 с.
4. Андерсон П. Истоки постмодерна. Пер. с англ. А. Аполлонова под. ред. М. Маяцкого. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2011. 208 с.
5. Андрущенко Т. Толерантність як аксіологічний принцип ненасильницьких дій у перехідних формах демократії. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Львів, 2017. Випуск 12. С. 25–33.
6. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. Пер. з англ. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
7. Артемов Г. Политическая социология: Учебное пособие. Москва: Логос, 2002. 280 с.
8. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика. Пер. с нем. Б. Хлебникова. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. 328 с.
9. Бабкін В. Філософія права та загальна теорія держави і права: проблеми взаємодії. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. Вип. 12. С. 3–8.

10. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації політичного життя України у світлі уроків угорської революції 1956 р. та української революції 2004 р. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2009. Вип. 17. С. 201–209.
11. Бабкіна О. Деякі методологічні проблеми аналізу політичних трансформацій та політичного розвитку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. Вип. 11. С. 3–10.
12. Бабкіна О. Нова філософія політики в множинності сучасного світу. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 6. С. 5–11.
13. Баранов Н. Современная демократия: эволюционный подход. Балт. гос. техн. ун-т. Санкт-Петербург, 2007. 208 с.
14. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. Пер. с фр. Сост., общ. ред. и вступ. сл. Г. Косикова. Москва: Прогресс, 1989. 616 с.
15. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. Пер. с англ. Москва: Издательство «Весь мир», 2004. 188 с.
16. Бауман З. Индивидуализированное общество. Пер. с англ. под ред. В. Иноземцева. Москва: Логос, 2005. 390 с.
17. Бауман З. Свобода. Пер. с англ. Г.М. Дашевского. Предисл. Ю. Левады. Москва: Новоеиздательство, 2006. 132 с.
18. Бауман З. Спор о постмодернизме. Социологический журнал. Москва, 1994. №4. С. 69–80. URL:
<https://www.jour.fnisc.ru/index.php/socjour/article/view/106/108> (дата обращения: 26.09.2020).

- 19.Бауман З. Текучая современность. Пер. с англ. под. ред. Ю. Асочакова. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 240 с.
- 20.Безпека та конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації: монографія. О. Власюк, А. Мокій, О. Іляш, В. Волошин, М. Флейчук, Т. Власюк та ін. За заг.ред. О. Власюка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2017. 384 с.
- 21.Бек У. Общество риска на пути к другому модерну. Пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
- 22.Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию.Пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; общ. ред. А. Филиппова. Москва: Прогресс-Традиция, 2001. 304 с.
- 23.Бекешкіна І. Члени громадських об'єднань як суб'єкти громадянського суспільства. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20), С. 105–111.
- 24.Белова Л. Державне управління і закон: Україна в контексті глобальних викликів. Національні цінності та національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. За заг. ред. В. Куйбіди, І. Розпутенка. 12 жовтня 2017 року, Київ: НАДУ, 2017. Т. II. С. 126–132.
- 25.Бжезінський З. Україна в геостратегічному контексті. Перекл. з англ. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 102 с.
- 26.Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. Перевод О. Печенкина. Тула, 2013. 204 с.
- 27.Бодрийяр Ж. Система вещей. Пер. с фр. С. Зенкина. Москва: издательство «РУДОМИНО», 2001. 223 с.
- 28.Болтански Л., Кьяпелло Э. Новый дух капитализма. Пер. с фр. под общей редакцией С. Фокина. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 976 с.

- 29.Борисевич С. Місце та роль України в сучасному світі. Національні цінності та національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. За заг. ред. В. Куйбіди, І. Розпутенка. 12 жовтня 2017 року, Київ: НАДУ, 2017. Т.ІІ. С. 148–150.
- 30.Брайсон В. Гендер и политика времени. Феминистская теория и современные дискуссии. Пер. с англ. Киев: Центр учебной литературы, 2011. 248 с.
- 31.Валлерстайн И. После либерализма. Пер. з англ. Под ред. Б. Кагарлицкого. Москва: Едиториал УРСС, 2003. 256 с.
- 32.Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова; Предисл. П. Гайденко. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
- 33.Вебер М. Избранное. Образ общества. Москва: Юрист, 1994. 704 с.
- 34.Великие мысли великих людей. Антология афоризма. В 3-х томах. Том 3. XIX–XX века. Сост. И. Комарова, А. Кондрашов. Москва: «РИПОЛ КЛАССИК», 1998. 736 с.
- 35.Вельш В. Наш постмодерний модерн. Пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситніченко. Київ: Альтерпрес, 2004. 328 с.
- 36.Власюк О. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
- 37.Возняк С. Духовні цінності українського народу. С. Возняк, В. Кононенко, І. Кононенко, В. Луць, В. Москалець., В. Фомін. Київ, Івано-Франківськ: Плай, 1999. 293 с.
- 38.Выжлецов Г. Ценность и экзистенция в современной аксиологии, Вестник Санкт-Петербургского университета. 2013. Сер.17. Вып.4. С. 78–81.
- 39.Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму. Пер. з німецької мови. Філософія освіти, 2015. №2 (17). С. 6–64.
- 40.Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Пер. з нім. А. Онишка. Львів: Літопис, 2000. 320 с.
- 41.Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. Пер. з нім. та комен. В. Купліна. Київ: Четверта хвиля, 2001. 424 с.

42. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Київ: Либідь, 2006. 312 с.
43. Ганжа А., Зотов О. Гуманистическая социология Флориана Знанецкого, 2002. С. 112–120. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/671/235/1218/019Ganzha.pdf> (дата обращения: 02.02.2020)
44. Геллнер Э. Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники. Москва: Московская школа политических исследований, 2004. 240 с.
45. Герасіна Л. Консенсус як стратегія примирення в політико-правових конфліктах. Український соціум, 2006. №6. С. 17–24.
46. Гидденс Э. Социология. При участии К. Бердсолл. Пер. с англ. Изд-е 2-е, полностью перераб. Москва: Едиториал УРСС, 2005. 632 с.
47. Головатий М. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. 230 с.
48. Горбатенко В. Людина і суспільство в ситуації постмодерну: філософсько-політичні детермінанти. Соціогуманітарні проблеми людини, 2010. №5. С. 151–166.
49. Горбатенко В. Національна держава та її суверенність в умовах глобалізації. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 2013. Вип. 3. С. 268–273.
50. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття. Політичний менеджмент. Київ, 2005. №1. С. 3–13.
51. Горобець К. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс: монографія. Одеса: «Фенікс», 2013. 218 с.
52. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації: аналітична доповідь. Яблонський В., Бекешкіна І., Гелетій М. та ін. за заг. ред. О. Корнієвського, Ю. Тищенко, В. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 112 с.
53. Даль Р. О политическом равенстве. Пер. с англ. Москва: Московская школа политических исследований, 2010. 112 с.

54. Делёз Ж. Логика смысла. Пер. с фр. Я. Свирского. Москва: Академический Проект, 2011. 472 с.
55. Делёз Ж. Переговоры 1972–1990. Пер. с фр. В. Быстрова. Санкт-Петербург: Наука, 2004. 235 с.
56. Денисенко В., Климончук В., Привалов Ю. Дискурс свободи: утопія та реальність вибору. Львів: Астролябія, 2007. 212 с.
57. Дергачов О. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2009. 496 с.
58. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. наброски на макросоциологические темы. Москва: Изд. Института Гайдара, 2013. 387 с.
59. Деррида Ж. От экономии ограниченной к всеобщей экономии URL: <https://flibusta.site/b/12843/read> (дата обращения: 20.02.2020).
60. Докучаев И. Ценность и экзистенция. Основоположения исторической аксиологии культуры. Санкт-Петербург: Наука, 2009. 595 с.
61. Доманска Э. Философия истории после постмодернизма. Пер. с англ. М. Кукарцевой. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. 400 с.
62. Дьоміна О. Політико-правові цінності як детермінанти політичного процесу: структурно-функціональний аналіз. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2015. Вип. 18. С. 98–102.
63. Дьоміна О. Політичні цінності та їх сутність. Політика і духовність в умовах глобальних викликів. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. С. 105–110.

64. Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави. Наукова записка. Горбатенко В. (керівник авт. кол.), Шемшученко Ю., Кресіна І., Стойко О. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 80 с.
65. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія: Підручник. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
66. Жеребятнікова І. Політична аксіологія: генеза та нові орієнтири дослідження. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. Редкол.: А.П. Гетьман та ін. Харків: Право, 2014. №1 (20). С. 218–230.
67. Жицінський Ю. Бог постмодерністів. перекл. з польської А. Величко. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. 200 с.
68. Загороднюк Т. Ціннісно-нормативні вподобання населення регіонів України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Київ: Інститут соціології НАН України, 2017. Вип. 4 (18). С. 55–61.
69. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 27.02.2020).
70. Затонский Д. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Издательство АСТ», 2000. 256 с.
71. Захарченко М., Погорілий О. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). Київ: Либідь, 1993. 336 с.
72. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва: Новое издательство, 2011. 464 с.
73. Каган М. Философская теория ценности. Санкт-Петербург: ТОО ТК «Петрополис», 1997. 205 с.

74. Казаков В. Україна: деякі передумови популізму. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20), С. 37–44.
75. Кант И. Сочинения в 4-х томах на немецком и русском языках. Том 1. Трактаты и статьи (1784–1796). Подготовлен к изданию Мотрошиловой Н. (Москва) и Тушлингом Б. (Марбург). Москва: Издательская фирма АО «Ками», 1993. 586 с.
76. Капустин Б. Демократия и справедливость. Размышления об опыте моральной политической философии. Полис, 1992. № 1–2. URL: <https://www.civisbook.ru/files/File/1992-1-8-Kapustin.pdf> (дата обращения: 08.02.2020).
77. Карагіоз Р. Політична згода в сучасному суспільстві: роль, типологія та рівні. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. Одеса: Фенікс, 2009. Вип. 37. С. 307–312.
78. Карлова В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. С. 1–8 URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf> (дата звернення: 10.02.2019).
79. Картунов О., Маруховський О. Інформаційне суспільство: аналіз політичних аспектів зарубіжних концепцій: монографія. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2012. 344 с.
80. Карягін Ю. Українське суспільство: сучасність і політичні цінності: монографія. Київ: Київ.нац.ун-т культури та мистецтв, 2016. 228 с.
81. Кеглер Г.Г. Этика после постмодернизма. пер. с англ. Д. Лахути Вопросы философии, 2006. №3, С. 112–113. URL: <https://progs-shool.ru/voptosy-filosofii/683-yetika-posle-postmodernizma-g-gkyogler.html/4> (дата обращения: 28.01.2020).
82. Кирилюк Ф. Новітня політологія: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 564 с.
83. Козенко Р. Особливості політичної модернізації в умовах демократичного транзиту: досвід для України. Державне будівництво, 2008. №2.

- URL:<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/5/10.pdf> (дата звернення: 10.09.2018).
84. Козловски П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития. Москва: «Издательство Республика», 1997. 240 с.
85. Козловски П. Современность постмодерна, современность свободная и современность идеологическая. Постмодерн в философии, науке, культуре: Хрестоматия. Под ред. Штанько В., Цехмистро И., Сумятин В. Харьков, 2000. 480 с.
86. Колесник В. Конфликт ценностей в межкультурном диалоге. Общество: философия, история, культура, 2011. Вып. 1–2. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/fik/1-2011-1-2/kolesnik.pdf (дата обращения: 15.09.2018).
87. Конституція України, прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28 черв. 1996р. Відом. Верхов. Ради України. 1996. №30. 141 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Дата звернення: 02.03.2020).
88. Корнієнко В. Еволюція політичного ідеалу (від еволюції до синтезуючої єдності). Вінниця: Універсум-Вінниця, 1999. 430 с.
89. Крауч К. Постдемократия. Пер. с англ. Н. Эдельмана. Москва: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. 192 с.
90. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження). 2-не вид., допов. Київ: Т-во «Знання» України, 2013. 471 с.
91. Кудряченко А. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: монографія. Керівник автор. колективу і науковий редактор доктор історичних наук, професор А. Кудряченко. ДУ «Інститут всесвітньої філософії НАН України». Київ: Фенікс, 2014. 444 с.
92. Кузнецов В. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник. Київ: ВД «Стилос»: ПЦ «Фоліант», 2003. 382 с.

93. Культурна політика в Україні: гуманітарна безпека, мова, освіта. Нікітін В., Кузьменко М., Кузьменко О., Видавництво «Оптима», Київ, 2007. 88 с.
94. Лавриненко Н. Причини збереження неоконсервативної гендерної ідеології в Україні. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20), С. 379–386.
95. Лапин Н. Универсальные ценности многообразии жизненных миров людей. Пленарное заседание «Диалог культур и партнерство цивилизаций: становление глобальной культуры», 2010. С. 105–107. URL: https://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2010_Sbornik/Tom_1_2010/000_Plenarnoe_zasedanie/038_N.I.Lapin.pdf (дата обращения: 20.11. 2018).
96. Латигіна Н. Демократія: реалії versus утопії: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. 400 с.
97. Латигіна Н. До визначення феномена демократії. Політичний менеджмент, 2004. №3. С. 20–29.
98. Лиотар Ж.-Ф. *Anima Minima*. (С. 83–101) Рансьер Ж. Эстетическое бессознательное. Сост., пер. с франц. и послесл. В. Лапицкого. СПб; Москва: Machina, 2004. 128 с.
99. Лиотар Ж.-Ф. Постмодерн в изложении для детей: Письма: 1982–1985. Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2008. 145 с.
100. Лосский Н. Цѣнность и Бытіе Богъ и Царство Божіе какъ основа цѣнностей. Paris: YMCA Press, 1931. 136 с.
101. Манелюк Ю. Еволюційність української суспільно-політичної спадщини щодо концептуального осмислення форми державного правління. *Scientific Journal Virtus*. 2018. January #20. Part 2. С. 21–25.
102. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества. Пер. с англ. А. Юдина. Москва: «REFL-book», 1994. 368 с.
103. Мельник В. Становлення та розвиток полікультурного суспільства в умовах євроінтеграції. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2013. № 54, С. 69–81.

104. Меньшеніна А. Аксіологічне значення демократії для сучасної держави. ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів [у 2-х т.]. Т1, 4–7 квітня 2017 року. Ред. кол.: В. Ісаєнко та ін. Національний авіаційний університет: Київ: НАУ. 2017. С. 266–268.
105. Меньшеніна А. Вплив постмодерних реалій на процес трансформації політичних цінностей в світі і в Україні. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О.О. 2018. Вип. 8. С. 199–204.
106. Меньшеніна А. Екологічні цінності в системі політичної аксіології: постмодерний контекст. *Science for sustainable development: матеріали Міжнародного конгресу, 10–11 листопада 2019 року*. За заг. ред. проф. О. Кендюхова. Київ: Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «СПЕЙСТАЙМ», 2019. С. 239–242.
107. Меньшеніна А. Зхідноєвропейські та східно-азійські цінності: точки конфронтації та умови зближення. Гілея: науковий вісник. Київ: «Видавництво Гілея», 2018. Вип. 138(12). Ч.3. Політичні науки. С. 123–127
108. Меньшеніна А. Моральний прояв політики в епоху постмодерну: ціннісні засади. Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі. Тези VII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 29 листопада 2018 року. Київ: Кафедра етики та естетики НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. С. 78–83.
109. Меньшеніна А. Особливості функціонування демократії в інформаційному суспільстві. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2014. Спецвипуск. С. 473–479.
110. Меньшеніна А. Постмодерн в політиці: ціннісний аспект осмислення сучасних реалій. Глухівські наукові читання – 2018. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Матеріали VIII Міжнародної інтернет-

- конференції молодих учених і студентів, 4–6 грудня 2018 року. Відп. за випуск Вишник О. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка, 2018. С. 75–78.
111. Меньшеніна А. Потенційні можливості реалізації демократичних цінностей в інформаційному суспільстві. ГРАНІ Науково-теоретичний громадсько-політичний альманах. 2015. №8(124). С. 38–42.
112. Меньшеніна А. Проблема поєднання універсальних та національних цінностей в постмодерному дискурсі Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2019. Вип. 85. С. 220–231.
113. Меньшеніна А. Становлення політичних цінностей сучасної України. Дванадцять юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики та загрози міжнародна. До 25-річчя факультету політології та права НПУ імені М.П. Драгоманова: матеріали Міжнародної наукової конференції, 1–2 червня 2017 року. Ред. кол.: В. Андрущенко, Ю. Шемшученко та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. С. 345–348.
114. Меньшеніна А. Універсалізм та проблема збереження національної держави: подолання ціннісних конфліктів як тенденція ХХІ століття. Великі війни, великі трансформації, 1918–2018 роки: конфлікти та мир у ХХ і ХХІ сторіччях. Матеріали ІХ міжнародної наук.-практ. конф., 26–27 листопада 2018 р. Укл. А. Мельниченко, П. Кутуєв, А. Хом'як. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2018. С. 122–124.
115. Милль Дж. Ст. Утилітаризм. О свободі. Санкт-Петербург, 1900. 210 с.
116. Молодиченко В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: філософський аналіз. Київ: Знання України, 2010. 383 с.
117. Невичерпність демократії. Видатні діячі минулого, сучасності, демократичне суспільство і права людини. Упоряд. Терех О., Оксюта Я. Київ: Укр. письменник, 1994. 174 с.
118. Нейсбит Д. Мегатренды. Пер. с англ. М. Левина. Москва: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. 380 с.

119. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. Пер.з нім. А. Онишко. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
120. Новая постиндустриальная волна Западе. Антология. Под редакцией Иноземцева В. Москва: Academia, 1999. 640 с.
121. Новітня політична лексика (неологізми, okazionalizmi та інші новотворення). за заг. Ред. Н. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. 492 с.
122. Оборотов Ю. Традиции и новации в правовом развитии: монография. Одесса: Юрид.л-ра, 2001. 160 с.
123. Огородник І., Огородник В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб. Київ: Вища шк.: Тов-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
URL: <https://www.twirpx.com/file/610645/> (дата звернення: 30.01.2020).
124. Ожеван М., Дубов Д. Homo ex Machina. Філософські, культурологічні та політичні передумови формування конвергентного суспільства: монографія. Київ: НІСД, 2017. 272 с.
125. Орленко В., Орленко Л. Еволюція прав і свобод людини. Вісник КНТЕУ. Право, Законодавство, Юридична практика, 2011. №3. С. 89–100.
126. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Національна безпека і оборона. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу. 12 квітня 2017 року. Київ, 2017. №1–2. 94 с.
127. Остапенко М. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 350 с.
128. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян. Соціологічне опитування. Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. 13–17 лютого 2020 року.
URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diiialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriiientatsii-gromadian-liutyi->

- 2020r?fbclid=IwAR2jIGK_Ypia8FTui2AhFMjX5ysy38qHfy5467tEQ8b48fTyvGQwHDrM6Dc (дата звернення 25.03.2020).
129. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ: НІСД, 2019. 560 с.
 130. Парсонс Т. О структурі соціального діяння. Изд. 2-е. Москва: Академический Проект, 2002. 880 с.
 131. Погорська І., Лакішик Д. Демократизація в сучасному світі: тенденції поширення і перспективи розвитку. URL: http://vmv.kyumu.edu.ua/v/p07/pogorska-lakishyk_u.pdf(дата звернення 07.02.2020) С. 1–19.
 132. Политические системы и политические культуры Востока. Под. ред. проф. А. Воскресенского. 2-е изд. перераб. и доп. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. 829 с.
 133. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь. Яблонський В., Лозовий В., Валевський О., Здіорук С., Зубченко С. та ін. За заг. ред. Яблонського В. Київ: НІСД, 2019. 144 с.
 134. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник у 2-х т. За заг. ред Н. Хоми; Т. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Горбатенка. Львів: «Новий Світ – 2000», 2016. Т.1. 516 с.
 135. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. 808 с.
 136. Політична освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку. За загальною редакцією С. Рябова. Київ: Інститут громадянської освіти НаУКМА. Лабораторія законодавчих ініціатив, 2005. 44 с.
 137. Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О.Разумкова. Київ, 2019. 146 с.
 138. Політологічний енциклопедичний словник. Упоряд. В. Горбатенко; за ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб.

- Київ: Генеза, 2004. 736 с.
139. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. За ред. Головатого М., Антонюка О. Київ: МАУП, 2005. 792 с.
140. Політологія: Підручник. За ред. Бабкіної О., Горбатенка В. 3-тє вид., перероб., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 568 с.
141. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. 4-те видання, виправлене і доповнене. Укладач Піча В., наук. Редакція Климанської Л., Турчин Я., Хоми Н. Львів: Новий Світ-2020, 2015. 516 с.
142. Попов В. «Пекинский консенсус» против «вашингтонського»: «азиатские ценности» более конкурентоспособны, чем либерализм?, 2007. С. 343–347. URL: <https://pages.nes.ru/vpopov/documents/Beijing%20concensus-%20Prognosis-2007.pdf> (дата обращения: 10.09.2018).
143. Постол А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність. Гуманітарний вісник ЗДІА, 2010, Вип. 42, С. 69–79.
144. Постол О. Посткласичні ідеологічні трансформації: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 288 с.
145. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. От романтизма до наших дней (4). В переводе с итальянского и под редакцией С. Мальцевой. Санкт-Петербург: Издательство «Пневма», 2003. 880 с.
146. Ревель Ж.-Ф. Відживлення демократії. Пер. з фр. З. Борисюк, О. Хоми. Київ: Критика, 2004. 585 с.
147. Рикёр П. История и истина. Пер. с фр. Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. 400 с.
148. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. Пер. с нем. Общ. ред. и предисл. А. Зотова; Сост. А. Полякова, М. Беляева; Подгот. текста и при Р. Медведевой. Москва: Республика, 1998. 413 с.
149. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. Соціологічне опитування. Український центр

- економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. – 7–14 лютого 2019 року. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-instytutiv-ta-elektoralni-oriientsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення: 25.03.2020).
150. Рівень підтримки громадянами вступу України до ЄС та НАТО (січень 2020 р.). Соціологічне опитування. Соціологічне опитування. Український центр економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. – 17–21 січня 2020 року. URL:<http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r> (дата звернення: 12.03.2020).
151. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь. Яблонський В., Вознюк П., Горелов Д., та ін. за ред. Корнієвського О., Розумного М. Київ: НІСД, 2015. 60 с.
152. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування: аналітична доповідь. Павленко І., Даниляк О., Макаров Г., Руденко А. Київ: НІСД, 2019. 65 с.
153. Розумний М. Виклики національного самовизначення: монографія. Київ: НІСД, 2016. 196 с.
154. Ролз Дж. Теорія справедливості. Пер. с англ. Новосибірск: Издательство Новосибірського університета, 1995. 513 с.
155. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность. Пер. с англ. И. Хестановой, Р. Хестанова. Москва: Русское феноменологическое общество, 1996. 282 с.
156. Рудинеско Е. Філософи в обіймах бурі. Пер. з фр. О. Юдіна. Київ: Ніка-Центр, 2007. 208 с.
157. Ручка О. Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20), С. 210–215.

158. Рябчук М. «Європейці мимоволі? Про ціннісний вимір української національної ідентичності. ПІУНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Наукові записки, Київ, 2018. Вип 3–4 (95–96), С. 93–123.
159. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. World Values Survey. Київ: Український центр європейської політики, 2020. 216 с. URL: http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf (дата звернення: 4.11.2020)
160. Ситник Г. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб.: у 3 ч. Г. Ситник, В. Абрамов, Д. Кучма. Ч.1: Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. Київ: НАДУ, 2009. 248 с.
161. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави. Вісн. НАДУ, 2004. №2. С. 369–374.
162. Сліпець П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації: монографія. Київ: Знання України, 2009. 251 с.
163. Смелзер Н. Соціологія. Пер. с англ. Москва: Феникс, 1994. 688 с.
164. Смолянчук В., Пошедін О. Ціннісні детермінанти євроінтеграційних прагнень України. Національні цінності та національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. За заг. ред. В. Куйбіди, І. Розпутенка. 12 жовтня 2017 року, Київ: НАДУ, 2017. Т. II. С. 246–250.
165. Сорокин П. Человек Цивилизация Общество. Общ. ред., сост. и предисл. А. Согомонов. Издательство политической литературы, 1992. 544 с.
166. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму Злобіна О., Шульга М., Бевзенко Л. За наук. ред. Злобіної О. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.
167. Ставлення українців до НАТО: актуальні тенденції, приховані мотивації та завдання на майбутнє. Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. Київ: Інформаційно-аналітичне видання «Громадська думка», 2017. №30. 15 с.

168. Столович Л. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии. Москва: Республика, 1994. 464 с.
169. Суспільні цінності населення України в теоретичних і практичних вимірах: монографія. авт. колектив: М. Михальченко та ін., Київ: ПІЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2013. 336 с.
170. Тоффлер Э. Шок будущего. Пер. с англ. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. 557 с.
171. Трансформація засад філософії за доби Постмодерну: монографія. Лях В., Любивий Я., Райда К., Шевченко С., Ільїна А., Куплін В. відп. ред. Лях В. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2018. 331 с.
172. Трельч Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории. Пер. с нем. Москва: Юрист, 1994. 719 с.
173. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011. (дата звернення: 10.11.2019).
174. Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 01.12.2016 № 534/2016. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016> (дата звернення: 22.04.2020).
175. Україна 2019–2020: широкі можливості, суперечливі результати (аналітичні оцінки). Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. Київ, 2019. 264 с.
176. Україна напередодні року виборів: в очікуванні обережного оптимізму: Доповідь Центру Разумкова підготовлена до XII Форуму «Європа-Україна». Якименко Ю., Замятін В., Юрчишин В., 24–25 січня 2019 р. Жешув. 90 с.
177. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20). 414 с.
178. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2019. Вип. 6 (20). 517 с.

179. Українці про історію, культуру та польсько-українські відносини. Звіт Національного центру культури та Інституту політичних досліджень Польської Академії Наук. Соціологічна група «Рейтинг»/RatingGroup, 01.06.2017. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ukraincy_ob_istorii_kulture_i_polsko-ukrainskih_otnosheniyah.html (дата звернення: 25.01.2019).
180. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник Авт.-упоряд. Андрущенко В. та ін. Київ: Знання України, 2002. 670 с.
181. Франк С. Духовныя основы общества. Введение в социальную философию. Paris: YMCA PRESS, 1930. 314 с.
182. Фромм Е. Мати чи бути? Пер. з англ. Київ: Укр. письменник, 2010. 222 с.
183. Фромм Э. Бегство от свободы. Пер. Г. Швейник. Москва: Прогресс: Универс, 1995. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Fromm/_Beg.php. (дата обращения: 26.04.2020).
184. Фуко М. Наглядати та карати: Народження в'язниці. Пер. з фр. П. Таращук. Київ: Основи, 1998. 392 с.
185. Фуко М. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Колледже де Франс в 1975–1976 учебном году. Санкт-Петербург: Наука, 2005. 312 с.
186. Фукуяма Ф. Сильного сударство: Управление и мировой порядок в XXI веке. Москва: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 220 с.
187. Фурманюк М. Політичні цінності у форматі державницької ідеології як стратегії розвитку сучасного українського суспільства. Наукові записки: ІІУНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. Вип. 49. С. 269–277.
188. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. Пер. с нем. Москва: Издательство «Весь мир», 2002. 144 с.
189. Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. В. Бибихина. Харьков: «Фолио», 2003. 503 с.
190. Хайдеггер М. Ницше. Том 1. пер. А. Шурбелев. Санкт-Петербург: Издательство «Владимир Даль», 2006. 608 с.

191. Хангтингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Пер. с англ. В. Рокитянского. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
192. Хангтингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. Пер. с англ. Л. Пантшой. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. 368 с.
193. Цыганков П. Теория международных отношений: Хрестоматия, Москва: Гардарики, 2002. 400 с.
194. Цыганков П. Теория международных отношений: Учебное пособие. Москва: Гардарики, 2003. 590 с.
195. Чепурко Г., Піддубний В. Модернізація українського суспільства: соціальні реалії та орієнтири. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. Інститут соціології НАН України. Київ, 2018. Вип. 6 (20), С. 26–36.
196. Чернятевич Я. Вплив національних цінностей на формування економічної політики держави у контексті забезпечення національної безпеки. Національні цінності та національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. За заг. ред. В. Куйбіди, І. Розпутенка. 12 жовтня 2017 року, Київ: НАДУ, 2017. Т. II. С. 264–266.
197. Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності: безпековий вимір. Національні цінності та національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. За заг. ред. В. Куйбіди, І. Розпутенка. 12 жовтня 2017 року, Київ: НАДУ, 2017. Т. II. С. 267–271.
198. Шайгородський Ю. Цінності як детермінанти суспільного розвитку. Сучасна українська політика. Київ: Центр соціальних комунікацій, 2012. Вип. №26. С. 219–228.
199. Швейцер А. Проблема мира в современном мире. Речь, произнесенная Альбертом Швейцером на церемонии вручения ему Нобелевской премии мира в Осло 4 ноября 1954 года URL:

- https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Schweitzer/Prob_Mir.php (дата звернення: 27.02.2020).
200. Шевчук К. Естетична аксіологія Романа Інгардена: монографія. Рівне, 2013. 244 с.
 201. Шохин В. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: монография. Москва: Изд-во РУДН, 2006. 457 с.
 202. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі ХХІ століття. Київ: Дух і Літера, 2003. 578 с.
 203. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 208 с.
 204. Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018): Резюме дослідження. В рамках проекту «Права людини в Україні: оцінка змін», що реалізовується Центром інформації про права людини у співпраці з Фондом «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва, Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Колишко С., Паращевін М., Яворський В. Під заг. ред. Печончик Т. Київ, 2018. 96 с.
 205. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. Перев. с итал. В. Резник и А. Погоняйло. Санкт-Петербург: «Симпозиум», 2004. 544 с.
 206. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе. Перев. с итал. А. Ковалю. Санкт-Петербург: «Симпозиум», 2006. 574 с.
 207. Явоненко С. Аксіологія практичного розуму. Київ: Український Центр духовної культури, 2000. 184с.
 208. Almond G., Verba S. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations. California: SAGE Publications, Inc., 1989. 392 p.
 209. Anderson E. Value in Ethics and Economics. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 1993. 248 p.
 210. Bahm A.J. Axiology: Science of Values, Amsterdam-Atlanta: GA, 1993, 140 p.

211. Baudrillard J. *The Ecstasy of Communication. The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*. Edited by H. Foster. Port Townsend, Washington: BAY PRESS, 1983. 159 p., P. 126–134.
212. Bauman Z. *The Self in a Consumer Society*. Institute for Advanced Studies in Culture. University of Virginia. *The Hedgehog Review: Critical Reflections on Contemporary Culture*, Charlottesville, Fall 1999. Vol. 1. Issue 1. P. 35–40.
213. Castells M. *The Power of Identity*. 2nd ed. Wiley-Blackwell, 2010. 538 p.
214. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco, 1945 URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf> (date of reference: 03.09.2018).
215. Consolidated Version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016M/TXT> (date of reference: 11.09.2020).
216. Corruption Perceptions Index 2019. Transparency International. Berlin, 2019. 34 p. URL: https://images.transparencycdn.org/images/2019_CPI_Report_EN.pdf (date of reference: 27.03.2020).
217. Debats D.L., Bartelds B.F. *The Structure of Human Values: A Principal Components Analysis of the Rokeach Value Survey (RVS). Meaning of life: psychometric, clinical and phenomenological aspects*. Groningen, 1996. P. 47–55.
218. Foucault M. *The Archeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Translated from the French by A.M. Sheridan Smith. New-York: Pantheon Books, 1972. 246 p.
219. France`s Constitution of 1985 with Amendments through 2008 URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf?lang=en (date of reference: 07.02.2020).
220. Fraser N. *Justice Interruptus. Critical Reflections on the «Postsocialist» Condition*. New York & London: Routledge, 1997. 241 p.
221. Gettell R.G. *History of political thought*. London: George Allen&Unwin LTD Museum Street, 1936. 534c. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.96268/page/n7/mode/2up> (date of reference:20.01.2020).

222. Global Democracy Has Another Bad Year. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index, 2020. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/01/22/global-democracy-has-another-bad-year> (date of reference: 10.03.2020).
223. Global Fire Power: 2020 Military Strength Ranking. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (date of reference: 08.05.2020)
224. Global Fire Power: European Military Strength, 2020. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing-europe.asp> (date of reference: 08.05.2020).
225. Grünberg L. The Mystery of Values: Studies in Axiology. Edited by Cornelia Grünberg and Laura Grünberg. Amsterdam-Atlanta: GA: Rodopi, 2000. 157 p.
226. Haferkamp H., Smelser N.J. Social Change and Modernity. Berkley. Los Angeles. Oxford: University of California Press, 1992. 450 p.
227. Hassan I. Beyond Postmodernism: Toward an Aesthetic of Trust. An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century. Edited by Rudrum D., Stavris N. Bloomsbury: New York, London, New Delhi, Sydney, 2015. URL: <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/> (date of reference: 20.03.2020).
228. Human Development Report 1994. Published for the United Nations Development Programme. New York, Oxford: Oxford University Press, 1994. 136 p.
229. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. Published for National Development Programme. 2019. 366 p. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (date of reference: 25.05.2020).
230. Hutcheon L. Gone Forever, But Here to Stay: The Legacy of the Postmodern. Supplanting the Postmodern. An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century. Edited by Rudrum D., Stavris N. Bloomsbury: New

- York, London, New Delhi, Sydney, 2015. URL: <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/> (date of reference: 20.03.2020)
231. In larger freedom: towards development, security and human rights for all. United Nations General Assembly. Report of the Secretary-General. 21 March 2005. 62 p. URL: <https://undocs.org/en/A/59/2005>. (Date of reference: 28.04.2020).
232. Jameson F. Postmodernism and Consumer Society. The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture. Edited by H. Foster. Port Townsend, Washington: BAY PRESS, 1983. 159 p., P. 111–125.
233. Japan`s Constitution of 1946. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Japan_1946.pdf?lang=en (date of reference: 07.02.2020).
234. Kuzio T. Ukraine State and Nation Building (Routledge Studies of Societies in Transition). London and New York: Routledge, 1998, 298 p.
235. L. Rudnytsky I. The Soviet Ukraine in Historical Perspective. Canadian Slavonic Papers. Revue Canadiennedes Slavistes. Vol.14. No.2, Ukraine (Summer, 1972), P. 235–250.
236. Lasswell H.D. Power and Personality. New York: W.W. Norton&Company, Chapman&Hall LTD., 1949. 263 c. URL: <https://archive.org/details/PowerAndPersonalityLASSWELLH/page/n1/mode/2up> (date of reference: 16.01.2020).
237. Lee Seung-Hwan «Asian Values» and Confucian Discourse.Vol. 41. No. 3 Autumn, 2001. P. 198–212.
238. Lotze H. Outlines of Practical Philosophy: dictated portions of the lectures of Hermann Lotze. Translated and edited by G.T. Ladd, Boston: GINN&COMPANY, 1885. 158 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.90556/page/n7/mode/2up> (date of reference: 15.01.2020).
239. Lyotard J.-F. The Differend. Phrases in Dispute. Translation by G. Van Den Abbeele. Manchester: Manchester University Press, 1988. 208 p.

240. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press. URL: <https://www.investigatingtheterror.com/documents/files/Lyotard%20The%20Postmodern%20Condition.pdf> (date of reference: 01.03.2018).
241. Masuda Y. *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington: World Future Society, 1981. 171 p.
242. Menshenina A. Confucianism as the Basis of Asian Political Values. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Відп. ред. О. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 21.С. 31–35.
243. Merriam Ch. E. *New Aspects of Politics*. Second Edition. Chicago, Illinois: The University of Chicago press, 1931. 302 с. URL: <https://archive.org/details/newaspectsofpoli0000merr/page/n9/mode/2up> (date of reference: 25.01.2020).
244. Morgenthau H.J. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 1949. 538 p. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.74487/page/n15/mode/2up> (date of reference: 04.06.2020).
245. Munir L. Z. *Islam and Politics*. International Seminar on «Islam and Universal Values: Islam`s Contribution to the Construction of a Pluralistic World», convened by the Embassy of Switzerland in Jakarta, 18 March 2004. URL: http://www.lfip.org/laws718/docs/lily-pdf/ISLAM_AND_POLITICS.pdf (date of reference: 22.05.2020).
246. *Nations in Transit 2018. Confronting Illiberalism*. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/confronting-illiberalism> (date of reference: 10.03.2020).
247. Owens C. *The Discourse of Others: Feminists and Postmodernism. The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*. Edited by H. Foster. Port Townsend, Washington: BAY PRESS, 1983. 159 p., P. 57–82.

248. Peerenboom R. *An Empirical Overview of Rights Performance in Asia, France and the USA: The Dominance of Wealth in the Interplay of Economics, Culture, Law and Governance*. *Human Rights in Asia: A Comparative Legal Study of Twelve Asian Jurisdictions, France and the USA*. Abingdon, Oxon: Routledge, 2006. P. 1–64.
249. Rudrum D., Stavris N. *Supplanting the Postmodern. An Antology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century*. Bloomsbury: New York, London, New Delhi, Sydney, 2015. URL: <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/> (date of reference: 20.03.2020).
250. Santayana G. *The Sense of Beauty. Being the Outlines of Aesthetic Theory* URL: <https://www.gutenberg.org/files/26842/26842-h/26842-h.htm#27>. (date of reference: 29.01.2020).
251. Sartori G. *The Theory of Democracy Revisited*. Par tII. Chatham (N.J.), 1987. 542 p. URL: <https://www.twirpx.com/file/2480111/> (date of reference: 16.05.2020).
252. Sontag S. *Regarding the Pain of Others*. New York: Picador, Ferrar, Straus and Giroux, 2003. URL: https://monoskop.org/images/a/a6/Sontag_Susan_2003_Regarding_the_Pain_of_Others.pdf (date of reference: 25.05.2020).
253. Soros G. *Remarks delivered at the World Economic Forum, Davos, Switzerland, January 23, 2020*: URL: <https://www.georgesoros.com/2020/01/23/remarks-delivered-at-the-world-economic-forum-3/> (date of reference: 27.01.2020).
254. Sturt H. *Human value: an ethical essay*. Cambridge: Universitypress, 1923. 140 p. URL: <https://archive.org/details/humanvalue00sturuoft/mode/2up> (date of reference: 04.06.2020).
255. Tan Ch., Reyes V. *Political Values in Asia, the ASEAN Political Security Community, and Community, and Cofucius' Philosophy*. PLS Working Papers Series, 2014. Vol. 11. P. 1–16.
256. *The Constitution of the United States. The Bill of Rights & All Amendments*. URL: <https://constitutionus.com/> (date of reference: 07.02.2020).

257. The Good Countries Index. URL: <https://www.goodcountry.org/index/results#UKR> (date of reference: 05.05.2020).
258. Thomas W.I., Znaniecki F. The Polish peasant in Europe and America. Monograph of an immigrant group, Vol.1 Primary-Group organization, Boston: Richard G. Badger The Gorham Japan Press, 1958. 541 p. URL: <https://archive.org/details/polishpeasantin07znangoog> (date of reference: 16.02.2020).
259. Universal Declaration of Human Rights, 2015. URL: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf (date of reference: 03.09.2018).
260. Welzel Ch. The Asian Values Thesis Revisited: Evidence from the World Values Surveys. Japanese Journal of Political Science, 2011. Cambridge University Press. 12 (1). P. 1–31.
261. World Happiness Report 2019. J. F. Helliwell, R. Layard, J. D. Sachs. New York: Sustainable Development Solutions Network. 2019. URL: <https://s3.amazonaws.com/happiness-report/2019/WHR19.pdf> (date of reference: 29.03.2020).
262. World Justice Project Rule of Law Index 2017–2018. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/publications/rule-law-index-reports/wjp-rule-law-index-2017-2018-report> (date of reference 01.02.2019).
263. World Justice Project Rule of Law Index 2019. URL: <https://worldjusticeproject.org/our-work/publications/rule-law-index-reports/wjp-rule-law-index-2019> (date of reference 03.02.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Меньшеніна А. Є. Особливості функціонування демократії в інформаційному суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін*. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. Спецвипуск. С. 473–479.
2. Меньшеніна А. Є. Потенційні можливості реалізації демократичних цінностей в інформаційному суспільстві. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2015. №8(124). С. 38–42.
3. Menshenina A. Confucianism as the Basis of Asian Political Values. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін*. Відп. ред. О. В. Бабкіна. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 21. С. 31–35.
4. Меньшеніна А. Є. Західноєвропейські та східно-азійські цінності: точки конфронтації та умови зближення. *Гілея: науковий вісник*. Київ: «Видавництво Гілея», 2018. Вип. 139(12). Ч. 3. Політичні науки. С. 123–127.

Статті у зарубіжному фаховому виданні та у науковому виданні України, що входить до міжнародних наукометричних баз:

5. Меньшеніна А. Є. Вплив постмодерних реалій на процес трансформації політичних цінностей в світі і в Україні. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О. О., 2018. Вип. 8. С. 199–204.

6. Меньшеніна А. Є. Проблема поєднання універсальних та національних цінностей у постмодерному дискурсі. *Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Юридичні і політичні науки. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2019. Вип. 85. С. 220–231.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

7. Меньшеніна А. Є. Аксіологічне значення демократії для сучасної держави. *«ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки»*: Тези доповідей XVII Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів [у 2-х т.]. Т.1, 4–7 квітня 2017 року. Ред. кол.: В. М. Ісаєнко та ін. Національний авіаційний університет. Київ: НАУ. 2017. С. 266–268.

8. Меньшеніна А. Є. Становлення політичних цінностей сучасної України. *Дванадцять юридичні читання. Держава в суспільно-політичних процесах: виклики та загрози*. До 25-річчя факультету політології та права НПУ імені М. П. Драгоманова: Матеріали Міжнародної наукової конференції, 1–2 червня 2017 р. Ред. кол.: В. П. Андрущенко, Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 345–348.

9. Меньшеніна А. Є. Універсалізм та проблема збереження національної держави: подолання ціннісних конфліктів як тенденція XXI століття. *«Великі війни, великі трансформації, 1918–2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях»*: Матеріали IX міжнародної наук.-практ. конф., 26–27 листопада 2018 року. Укладачі А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Хом'як. Київ: НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», 2018. С. 122–124.

10. Меньшеніна А. Є. Моральний прояв політики в епоху постмодерну: ціннісні засади. *«Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі»*: Тези VIII Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 29 листопада 2018 року. Київ: Кафедра етики та естетики НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 78–83.

11. Меньшеніна А. Є. Постмодерн в політиці: ціннісний аспект осмислення сучасних реалій. *Глухівські наукові читання – 2018. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Матеріали VIII Міжнародної інтернет-конференції молодих учених і студентів, 4–6 грудня 2018 року*. Відп. за випуск О. О. Вишник. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка, 2018. С. 75–78.

12. Меньшеніна А. Є. Екологічні цінності в системі політичної аксіології: постмодерний контекст. *Science for sustainable development: Матеріали Міжнародного конгресу, 10–11 листопада 2019 року*. За заг. ред. проф. О. В. Кендюхова. Київ: Асоціація сприяння глобалізації освіти та науки «СПЕЙСТАЙМ», 2019. С. 239–242.

Додаток Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основний зміст дослідження доповідався на наукових і науково-практичних конференціях, у тому числі й міжнародних:

– Міжнародна науково-практична конференція «Політика і духовність в умовах глобалізаційних викликів» (Київ, 2–3 квітня 2014 року)
«ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки» (Київ, 4–7 квітня 2017 року, форма участі – заочна);

– Дванадцяті юридичні читання «Держава в суспільно-політичних процесах: виклики та загрози». До 25-річчя факультету політології та права НПУ імені М.П. Драгоманова (Київ, 1–2 червня 2017 року, форма участі – доповідь);

– Міжнародна наукова конференція «Китайська цивілізація: традиції та сучасність» (Київ, 25 вересня 2018 року, форма участі – доповідь);

– Міжнародна науково-практична конференція «Великі війни, великі трансформації, 1918–2018 роки: конфлікти та мир у XX і XXI сторіччях» (Київ, 26–27 листопада 2018 року, форма участі – доповідь);

– Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі» (Київ, 29 листопада 2018 року, форма участі – доповідь);

– Міжнародна інтернет-конференція молодих учених і студентів «Глухівські наукові читання – 2018. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 4–6 грудня 2018 року, форма участі – заочна);

– Міжнародний конгрес «Science for sustainable development» (Київ, 10–11 листопада 2019 року, форма участі – заочна);

– П'ятнадцяті юридичні читання «Правове забезпечення розвитку освіти і науки в контексті євроінтеграції України» (Київ, 1–2 квітня 2020 р., форма часті – заочна).

Додаток В

Таблиця «Оцінка різних цінностей як найважливіших для прав людини»

	2016 р.	2018 р.
Свобода	80,3 %	86%
Справедливість	70,1%	69,7%
Безпека	71,9%	66,5%
Гідність	64,4%	62,5%
Рівність	56,7%	58%
Відповідальність	49,3%	52,3%
Вільний розвиток особистості	55,4%	52%
Порядок	43,9%	46%
Законослухняність	47,5%	41,3%
Матеріальна забезпеченість	44,7%	40,9%
Мораль	44,2%	40,1%
Патріотизм	38%	31,9%
Толерантність	25%	27,7%

Складено за [204]: Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016–2018): Резюме дослідження. В рамках проекту «Права людини в Україні: оцінка змін», що реалізовується Центром інформації про права людини у співпраці з Фондом «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва, Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Кошико С., Паращевін М., Яворський В. Під заг. ред. Печончик Т. Київ, 2018.